319508
12/2003
10

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata

2003
1-2. szám

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata
XII. évf. 2003. 1–2. szám

A szerkesztőbizottság tagjai
GALAMBOS FERENC IRÉNEUSZ (Ausztria), LÁBADI KÁROLY és SILLING ISTVÁN (Szerbia), KESZEG VILMOS (Románia), LISZKA JÓZSEF (Szlovákia), KÁLMÁN FERENC (Ukrajna)

A szerkesztőbizottság elnöke
BALASSA IVÁN, UJVÁRY ZOLTÁN

Szerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Olvasószerkesztő
DÖNSZ JUDIT

Szerkesztőségi titkár
SZTANKÓ PÉTER

Technikai munkatárs
DALLOS CSABA

A kötet megjelenését támogatta
Illyés Alapítvány
Nemzeti Kulturális Alapprogram
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Osztály

E számunkat CSEH ZSÓFIA fotóival illusztráltuk.

Felelős kiadó
BODÓ SÁNDOR, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft. Debrecen

319508

12/2003

Tartalom

XII. ÉVF. 2003. 1–2. SZÁM

LÁTÓHATÁR – KÖRKÉP A HATÁRAINKON KÍVÜLI MAGYARSÁG NÉPRAJZÁRÓL I.

Trócsányi András: *A környező országok magyarságának területi-kulturális jellemzői* 5

Gecse Annabella: *A magyar néprajz legújabb eredményei Szlovákiában (1989–2002)* 35

Sztankó Péter: *Kárpátaljai magyar néprajz (1989–2002)* 65

Szabó Á. Töhötöm: *A magyar nyelvű néprajzi felsőoktatás, kutatás és muzeológia Romániában* 83

Lábadi Károly: *A horvátországi, drávaszögi magyarok néprajza 1991 után* 115

Halász Albert: *Gondolatok a szlovéniai magyar néprajzi oktatás, muzeológia és kutatások kapcsán* 131

ANALÍZIS

Kovács Előd: *Nyelvrétegmutató magyar népballaďák stílusának meghatározásához* 139

Pacsai Imre: *Az orosz népmesék szerkezetének areális változásai* 165

MAGUNKRÓL

Viga Gyula: *A Néprajzi Látóhatár 10 éve* 181

Bartha Elek: *Balassa Iván* 185

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Látóhatár – körkép a határainkon túli magyarság néprajzáról

TRÓCSÁNYI ANDRÁS
GECSE ANNABELLA
SZTANKÓ PÉTER
SZABÓ ÁRPÁD TÖHÖTÖM
LÁBADI KÁROLY
HALÁSZ ALBERT

Erdély, 2002

A környező országok magyarságának területi-kulturális jellemzői

TRÓCSÁNYI ANDRÁS

A magyar népesség a történelem során a Kárpát-medence egészét kitöltő etnikum volt, jóllehet ez a kitöltés az évszázadok során nem volt se teljes, se kizárólagos.[1] Ezek a történelmi távlatban etnikailag Magyarországtól el nem tagolódó területek, amelyek idővel elszakíttatnak az anyaországtól, szerves részei a magyar kulturális örökségnek. Példaként írók, költők, tudósok, művészek, politikusok százait sorolhatnánk, akik a környező országokban magyarként születtek, és akár teljes életüket ott, az anyanemzettől államhatárral elválasztott kisebbségi sorban élték le, szellemiségük, gondolkodásmódjuk, mindennapi cselekedeteik alapján mégis a magyarnak mondott kultúrkörhöz soroltatnak. A magyarság kulturális képének felvázolásakor éppen ezért nem feledkezhetünk meg a többségi nemzettől önhibáján kívül (időről időre változó módon) elválasztatott, ám gyökereiben ahhoz erősen kötődő határon túli magyarság helyzetének bemutatásáról.

Magyarok a Kárpát-medencében

Külföldi népszámlálási adatok alapján formálhatunk képet az országunkon kívül élő magyarok számáról. A *cenzusból nyert számsorok* azonban nehezen megfoghatók, és mint az alábbi példában leírtak is sugallják, az adatok befolyásolását a politika adott történelmi korszakokban megkísérelheti. Az, hogy ki milyen nációhoz tartozónak vallja magát, lehet hatalmi nyomástól való félelem kérdése is. Az 1966-ban, Romániában tartott népszavazás során nemzetiségi politikai okokból

[1] Készült az OTKA D38263 kutatási támogatás segítségével.

(nevezetesen a magyarok túl magasnak vélt aránya miatt) – ma politikai vezércselnek felfogható elgondolással – kettős megnevezési lehetőséget kínáltak fel. A székelyföldi magyarok választhattak, hogy magyarként avagy székelyként definiálják identitásukat. A székelyekről is élő dáko-román elképzelés – miszerint ők elmagyarosodott románok – az aktuális nemzetiségi politika számára kedvezőbbé tette volna, ha a magyarok egy része ebbe az etnikai csoportba tartozónak vallja magát, és ezzel a magyar ma„gyarok" száma csökken. A lakosságra nehezedő politikai nyomás ebbe az irányba hatott, az eredmény mégis megdöbbentő volt. Az akkor hozzávetőlegesen 2 milliósra tartott magyar népességből 800-900 ezer főt kitevő székely populáció a népszámlálás adatai szerint mindössze 1604 lelket számlált, a magyarok száma pedig 1 millió 705 ezer volt. Egyik részről tehát számolnunk kell az adatok manipulációjával is, viszont bizonyos helyzetekben ez a manőver minden igyekezet ellenére meghiúsul. Több, egybehangzó becslés szerint Romániában ma mintegy 2 millió magyar él, Szlovákiában számuk körülbelül 700 ezer, amely adat az ottani statisztikák szerint 600 ezer körül alakul. Ukrajnában a Kárpátalján 200 ezer, a Kárpátok láncán kívüli területein (főleg Lvovban és Kijevben) további 20 ezer, Szlovéniában 10 ezer, Horvátországban mintegy 25 ezer fő sorolható a magyar etnikumhoz. A szerbiai Vajdaság területén 400 ezres, csökkenő számú magyar népesség él, ugyanakkor – a horvátországival egyetemben – mind tényleges mérete, elhelyezkedése, struktúrája a délszláv háború hatásainak következtében bizonytalan. Ausztria magyarságát a becslés mintegy 70 ezer főnek adja meg, ebből a burgenlandi területen közelítőleg 5-10 ezer fő él viszonylag alacsony területi koncentrációban.

A magyarság *területi elhelyezkedése* a szomszédos országokban fokozott koncentrációt mutat, településterületeik a mai államhatárok közelében és a Székelyföldön lelhetők fel. Szlovákiában a Csallóköz, a Gömör-Tornai-karszt, a Bodrogköz, valamint Párkány, Fülek, Ipolyság és Tornalja térsége ad otthont a legnépesebb magyar közösségeknek. Ukrajnában a Beregszász környéki határsávban (Ungvár és Nagyszőlős között), Romániában pedig a Székelyföldön, és a szatmár-észak-bihari határsávban él a legtöbb magyar. Szerbiában a Vajdaság (azon belül is Északkelet-Bácska) tömörít jelentős magyar népességet, de Horvátországban és Szlovéniában is a határmenti területekre jellemző a magyarság nagyobb arányú jelenléte. Ausztriában fő településterületként Burgenland definiálható, bár ők az országban élő magyaroknak csak kisebbik hányadát képviselik (a legnépesebb közösség Bécsben él).

Az Európában élő nemzeti kisebbségek létszámát tekintve a magyarokat csak az oroszok előzik meg, azóta, hogy az Oroszország környezetében található államok függetlenedtek, és így orosz lakosaik az anyaországon kívül élő, nemzeti kisebbséggé váltak. Sokáig *Európa legnagyobb kisebbsége volt a magyar*, annak ellenére, hogy meglehetősen hosszú ideje a Kárpát-medencében élt. A magyarok szórt és koncentrált csoportjai békésen és szinte teljes nyugalomban fértek meg a befogadó nemzetek

népeivel. A nemzetiségi kisebbség arányát az anyanemzet összlétszámához viszonyítva azt tapasztaljuk, hogy az Európában élő magyaroknál ez a szám 25%. Ez az érték messze megelőzi például az orosz nemzetiség értékét, hiszen az orosz etnikum teljes létszáma mintegy 120 millió, amihez képest a mintegy 15 milliós idegenben élő népesség csupán 12-13%-ot tesz ki. A magyarokénál nagyobb arányt csak az albánok képviselnek, akik ezzel az európai ranglista vezető helyét foglalják el.

A korabeli magyar népszámlálások, majd pedig az utódállamok rendre ismétlődő cenzusai alapján az etnikumok mozgásának bizonyos tendenciái írhatók le. Ezek közül napjainkra is jellemző egy olyan koncentrációs folyamat, amely Magyarországra hoz egyfelől menekülteket, bevándorlókat, úti célként vagy tranzitországként hazánkat preferáló legális és illegális határátlépőket, másfelől pedig a magyarok anyaországbéli letelepedésével jár. A határainkon kívül élő magyarok számát és arányát egyrészt e folyamatok, másrészt pedig az ottani asszimiláció is csökkenti.

A Kárpát-medencén belül, de Magyarország határain kívül élő magyarok eloszlásának lényeges jellegzetességekkel bíró, és *lélekszámukat tekintve* is legmarkánsabb csomópontjai a romániai és szlovákiai területek. Ezek a Partiumból, a Román-alföldből és a Bánátból is részt tartalmazó romániai terület (amely a köztudatban „Erdély"-ként szerepel, és amit Trianon Romániának ítélt), illetve a szlovákiai „Felvidék". A nemzetiségi népességek számára vonatkozó adatok labilitását – a fentebb említett bizonytalansági tényező mellett – a közelmúlt történelme során az is okozza, hogy az egyes területek hovatartozása többször változott. A szlovákiai, romániai, valamint a kárpátaljai magyarság száma is magasabbnak bizonyult például 1941-ben, mint előtte vagy utána. Ebben az időben a fenti területek éppen Magyarországhoz tartoztak, így ilyenkor a népesség egy részének a népszámlálás során biztonságosabbnak tűnik azt vallania, hogy magyar. A következő cenzus már ismét más fennhatóság alatt találja, ezért ekkor már válasza alapján az adott egyén lehet, hogy román, szlovák, rutén, szerb vagy épp németként regisztráltatik. Az identitás vállalásának szubjektivitására utal a tény, miszerint a felvidéki területeket illetően a két népszámlálás közötti különbség csaknem 400 ezer fő. Szlovákiában a *lakosságcsere* még a második világháborút követő első népszámlálás előtt lezajlott, ami 80-90 ezer magyar kitelepítését, ugyanakkor kb. 70 ezer magyarországi szlovák befogadását jelentette. Ezzel a 80-90 ezerrel lett tehát ténylegesen kevesebb a Szlovákiában élő magyarság száma, ugyanakkor a lakosságcsere tapasztalatai kapcsán a népszámlálási adatok ennél még további 300 ezerrel kevesebbet mutattak. A különbséget jelentő népesség 1941–1948 között „reszlovakizált", azaz visszaszlovákosította magát, amely kifejezés azért pontatlan valamelyest, mert feltételezi, hogy minden ilyen egyén korábban is szlovák volt és csak később „magyarosodott el". A kassai nyilatkozatot követően – amely az egész magyar nemzetet a háborúban a nácik oldalán elkövetett tettei okán bűnösnek nyilvánította – a csehszlovák kormány törekvései

arra irányultak, hogy a németség szovjet blokk országaiból történő kitelepítésének gyakorlatához hasonlóan a magyarokat is száműzzék a csehszlovák területekről. A lakosságcsere végül ennek a szándéknak eredményeképpen jött létre, a két ország tárgyalásaira alapozva. Abban, hogy a reszlovakizációs folyamat a tapasztalt eredménnyel zajlódjék le, nem elhanyagolható mértékű propaganda és agitációs tevékenység is szerepet játszott.

A dél-szlovák régió magyar népességében lejátszódott számbeli változásokat szemléltethetjük Pozsony magyarságának 1880-tól napjainkig vizsgált lélekszám-dinamikájával is. 1910-ben még a város egyenlő arányban adott otthont szlovák, magyar és német lakosainak, erre utal a három (Bratislava, Pozsony, Pressburg) egyenrangú elnevezés is. Ahhoz, hogy a település később Szlovákia fővárosának funkcióit be tudja tölteni, ez a nemzetiségi arány nem volt kedvező, így a magyarok (és a németek) egyharmados aránya igen gyors ütemben csökkent. Az arányok átalakulásának, torzulásának csak részben volt oka a már említett reszlovakizáció, sokkal inkább a fővárosiasodó Pozsonyba beáramló szlovák lakosságnak volt köszönhető. A pozsonyi magyarság fogyása 1941 után is gyors ütemű, így az 1980-as népszámlálás adatai szerint már 20 ezer alá csökkent a számuk. A becslések ennek dupláját említik, amit igazolni látszik az is, hogy az 1990-es, enyhébb politikai légkörben tartott népszámlálás több magyart talált, mint az 1980-as.

A *romániai magyar populáció* a szlovákiai helyzettel ellentétben számos helyen meglehetősen nagy koncentrációban, tömbszerűen mutatható ki, melyet az alábbi példával is jól szemléltethetünk. Felállítva a magyarországi városok népességszám szerinti sorrendjét, majd e mellé rendelve az egyes romániai városok magyar nemzetiségű népességét, érdekes képet kapunk. Az egykor közel százezres magyarsággal rendelkező Marosvásárhely a jelenlegi hivatalos statisztikák szerint is egy Kaposvár, Kolozsvár egy Zalaegerszeg, Nagyvárad egy Dunaújváros lakosságának megfelelő magyar ajkú populációval büszkélkedhet.

Város	1910 körül		1930 körül		1960 körül		1990 körül		2000 körül	
	lélek-szám	arány (%)	lélekszám	arány (%)	lélekszám	arány (%)	lélek-szám	arány (%)	lélek-szám	arány (%)
Marosvásárhely	23253	86,8	22898	57,2	60211	69,6	84493	51,4	69825	46,68
Kolozsvár	51192	81,6	48721	46,5	76934	41,4	74871	22,8	59986	18,86
Nagyvárad	62985	91,3	47731	53,7	62955	51,4	74225	33,3	56830	27,52
Szatmárnémeti	33328	91,4	21940	41,4	34504	49,5	54013	40,9	45414	39,28
Sepsiszentgyörgy	9263	96,6	8857	74,4	18976	86,0	51073	74,7	46121	74,98
Székelyudvarhely	11286	96,9	8331	83,5	17312	94,9	38937	97,4	35315	95,64
Szabadka	55587	58,8	41401	41,4	37529	50,0	39749	39,6	35306	35,5
Csíkszereda	7877	97,9	7134	85,9	14132	92,2	38359	83,0	34217	81,76
Temesvár	28645	38,7	31773	31,0	31016	17,8	31785	9,5	25135	7,91
Brassó	17831	43,4	23269	39,3	27835	17,0	31546	9,7	23433	8,25
Arad	48761	62,9	31167	35,6	31343	24,9	29828	15,7	22477	13,01
Komárom	18415	89,4	13951	61,3	13936	54,2	23745	63,6	22452	60,1
Nagybánya	10669	64,8	5680	31,8	20560	31,9	25944	17,4	20411	14,79
Pozsony	31705	40,5	18890	15,3	8314	3,4	20312	4,6	16451	3,8
Dunaszerdahely	4679	98,2	2944	46,9	6245	75,8	19347	83,3	18756	79,7
Zenta	27221	91,8	25924	81,8	20980	83,7	17888	78,4	*15818*	*77,7*
Újvidék	13343	39,7	17000	30,0	23812	23,2	15778	8,8	*12226*	*6,4*
Óbecse	12488	64,5	12459	60,7	15537	62,2	13464	50,5	*11605*	*45,2*
Topolya	12339	98,9	12839	85,3	12974	85,4	11176	66,9	*9622*	*59,6*
Magyarkanizsa	16655	97,9	16696	87,4	9797	91,4	10183	88,2	*9023*	*88,5*

1. táblázat. A Kárpát-medence határon túli magyarságának lélekszámváltozása (1910–2002)[2]
Forrás: Népszámlálási adatok, Teleki Alapítvány, Kocsis K.–Kocsisné Hodosi E. 1998, becslés

A helyenként nagyvárosi mértéket öltő magyar populáció ellenére az anyaországtól való hosszas politikai elszigeteltségük következtében az elmúlt évtizedek alatt olyan helyzet alakult ki, hogy az átlagosnál nem tájékozottabb magyarországi polgár az 1989-es romániai forradalmat követően megindult menekülthullám által hazánkba juttatott – 90%-ban magyar – romániai honfitársainkat is egyszerűen csak „románok"-ként aposztrofálta. Keleti szomszédunk fővárosa, Bukarest is igen jelentős – minimum 50 ezerre tehető – magyar népességgel bír. Számuk akkor nőtt meg ugrásszerűen, amikor Románia – részben ideiglenesen, részben pedig végleg – új területekkel gyarapodott: hozzácsatolták Erdélyt, Bukovinát, Moldvát, Dobrudzsa északi részét, és ezáltal egy hirtelen hatalmassá duzzadt ország jött létre. Az ad-

[2] A dőlttel szedett értékek Kocsis Károly becslései az 1991. és 2002. évi opština szintű etnikai, 1991. évi települési szintű etnikai és 2002. évi települési szintű össznépességi adatok alapján. A különböző országok eltérő adatfelvételezési időpontjai miatt az adott évtizedben történt regisztrációt a kezdő évszám és a „körül" szó együttes megjelöléssel használjuk.

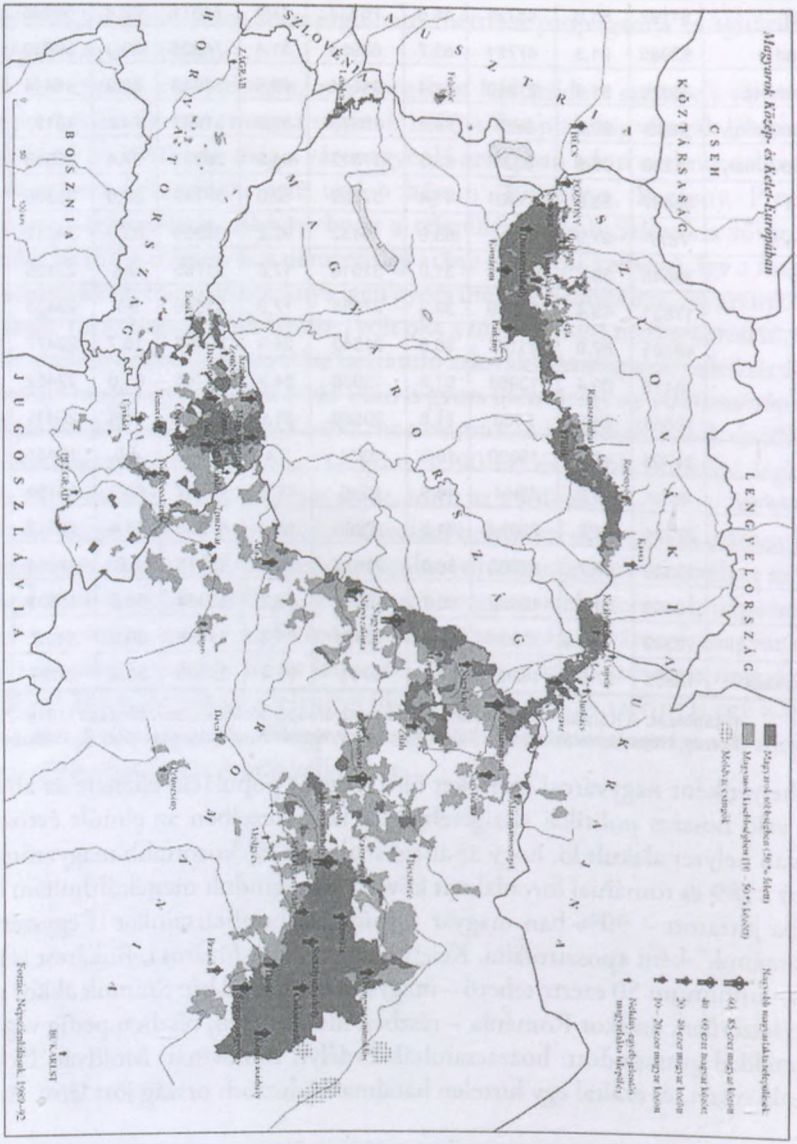
Magyarok Közép- és Kelet-Európában
CSEH KÖZTÁRSASÁG
LENGYELORSZÁG
SZLOVÉNIA
BOJSZNIA
JUGOSZLÁVIA
BUKAREST
Forrás: Népszámlálások, 1980–92

dig szinte balkáni kisváros jellegű Bukarestet gyors iramban kezdték nagyvárossá fejleszteni, amely prosperitás mindenhonnan vonzotta a vállalkozó kedvű, innovatív lakosságot. A jobb megélhetés lehetőségének reménye vállalkozók óriás tömegeit – közöttük erdélyi magyarok ezreit – irányította Bukarestbe.

A *kárpátaljai magyar közösségek* közül az ungvári és a munkácsi kisebb, mint a 85%-ban magyar Beregszászé, amely város tekinthető az ukrán–magyar határhoz simuló kompakt magyar tömb fővárosának. Elmondható, hogy a kárpátaljai magyarság az elmúlt rendszerben igen kedvező helyzetben volt, nem háborgatta őket a nagypolitika, lévén a soknemzetiségű Szovjetunió perifériájának, perifériáján helyezkedett el az anyanemzet számához képest jelentéktelenül kis számarányban.

A *magyarságnak a környező országok népeihez való viszonya*, a szomszéd népek szubjektív hazai reputációja a történelem során olyan elemek által határoztatott meg, amelyek sajnálatos módon inkább a kölcsönös negatív megítélésnek kedveznek. Hazánkat Trianon döntései sokkhatásként érték, a magyarság számára a békeszerződés kérdésköre – több mint 80 év elteltével is – tragédiaként fogalmazódik meg. Természetesen az új generációk ezt nehezebben élik át, azonban a történelem így is hosszú időre nyomot hagy a népek emlékezetében. Nem véletlen tehát, hogy a kelet-közép-európai etnikumok – így például a magyarok és a szomszédos országok népei – között gyakori a kölcsönös neheztelés, a szimpátia néha teljes hiánya. A kárpát-medencei népeket kívülről tekintve viszont azok megítélése között nem nagy a különbség. Magyarország és a környező országok külső megítélését jól példázza egy tengerentúli felmérés, melynek során közel 2000 amerikait megkérdezve 14%-uk tudta Magyarországot elhelyezni egyáltalán a térképen. Ez az arány megegyezett a Jugoszláviát ismerők arányával, míg Lengyelországot a megkérdezetteknek már 28%-a tudta lokalizálni. Az eredmények azt mutatták, hogy Románia, Bulgária, Szlovákia és Csehország viszont ismertség tekintetében elmarad hazánk mögött, hiszen ez utóbbi országok topográfiai helyével a megkérdezetteknek csak 10-12%-a volt tisztában.

A *vallási megoszlás* jelentős korrelációt mutat az etnikai mintázat jellegzetességeivel. Erdély vallási és nemzetiségi szempontból is elkülönülő, toleráns szigetként ékelődik Kelet-Közép-Európa országai közé. Az *etnikumok területi megoszlása* egy olyan bonyolult és krónikusan problematikus eleme a történelemnek, amely gyakran válik politikai ügyeskedések eszközévé. Az idő távolsága dönti csak el, hogy mi minősül manipulációnak, mindenesetre az intézkedéseket elszenvedő etnikum és annak anyaországa az adott pillanatban fájó pontként érzékel számos – a nemzetiségi kérdést szoros közelségből érintő – rendelkezést. Szlovákiában, a közelmúltban történt közigazgatási egységek határainak átszabása azt eredményezte, hogy kevésbé lesz szembeötlő és kézzelfogható az a tény, hogy az ország népességének 12-15%-a magyar, illetve a magyarok egyes területek népességében domináns többséget alkotnak.

A Trianon utáni szétválás következtében *határainkon kívülre szakadt magyarság kulturális földrajzát* két fő megközelítésből tanulmányozhatjuk: mennyiben tér el kultúrájuk a határokon innen élő magyarokétól, illetve a velük élő társnemzetek kulturális sajátosságaitól. Az első szempontot vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a kisebbségben élők nemzeti identitás-tudata még az urbanizált terekben is lényegesen erősebb a „hazaiakénál", és nagy a bizonyítási vágyuk a társnemzettel szemben, de az anyaország magyarjaival összevetve is. A nemzeti identitással összefüggően a történelmi tudatuk és műveltségük is mélyebb annál, ami az átlagos magyarországit jellemzi. Míg hazánkban a nemzeti ünnepekről való megemlékezés egyre kisebb tömegeket érint meg, és/vagy erősen átpolitizált, addig a kisebbségben élőknek ezen alkalmak hovatartozásuk időről időre történő megerősítését is jelenti. Műveltségük összetevői között lényegesen nagyobb arányban szerepel a humán érdeklődés, amelyben kimagasló eredményeket is érnek el, az irodalom iránti affinitásuk általában nagyobb, hiszen hiányérzetet kompenzál, a nyelvi kötődést és megmaradást erősíti. A versek megtanulása kapcsán, bizonyos literatúrai műveltség megszerzésével a hovatartozást akarják egyszer és mindenkorra leszögezni. Mindezek ellenére jelentős illúziókat táplálnak az anyaországgal kapcsolatban, amelyek többnyire kulturális, tanultsági, emberi adottságokkal összefüggőek. Ezek az ábrándok minden bizonnyal szerepet játszanak abban, hogy az anyaországhoz fűződő belső kapcsolatuk, nemzeti érzésük erős marad; határozottabb, mint a Magyarországon élőké, akik számára természetes, hogy a magyarság az adott földrajzi helyen országként létezik, és ők ennek az országnak polgárai, érezve ennek előnyei mellett minden negatív vonatkozását is.

Érdekes jelenségekre derít fényt a kisebbségi kultúrák szókincsbéli jellegzetességeinek, fordulatainak összehasonlítása az anyaország nyelvhasználatában uralkodó lexikai szokásokkal. A karakterisztikus vonások egyike az, hogy a határokon kívül élő magyar etnikum egyes kifejezések esetében nem az adott magyar szót, hanem a társnemzet nyelvének megfelelő vagy hasonló tartalmú kifejezését használja. Az idegen nyelvi környezetben élő etnikum az anyanemzettől bizonyos fokú – s a nyelvhasználatban szinte azonnal érvényesülő – elzártságban van. Egy új jelenség felbukkanásával (legyen az a természettudományos-technikai fejlődésnek a mindennapokban jelentkező eleme, vagy éppen az aktuális társadalmi átalakulások egyik jelenségét leíró kifejezés) többnyire idegen nyelvi eredetijét, vagy a többségi nyelvi változatát veszik át a nemzetiségi kisebbségek is. Ha ilyenkor nincs megfelelő élő nyelvi kontaktus az anyaországgal, akkor ezek az elemek megerősödhetnek, majd állandósulhatnak (mint például a romániai magyaroknál a „blokk" a panelházat jelenti, a „kooperatív" a termelőszövetkezetet, Szlovákiában a mágneslemezt „diszketa", a szövegszerkesztőt „editorként" ismerik).

Az izoláció másik nyelvi kommunikációs következménye (és ez főleg az erdélyiekre, székelyekre jellemző), hogy nyelvük a kurrens, modern magyarhoz képest egy-

fajta ősi, helyenként archaikusnak tűnő, a nyelvhasználat honi korhasztó elemei által kevésbé „megrontott" állapotát tükrözi, ami beszédüket az ehhez nem szokott, anyaországbeli hallgató számára érdekessé, élvezetessé teszi. E színességet korábban tájszóként létezett új szavak megjelenésének, a régi szavak el nem kopó használatának, és az újabb lexikai elemek hiányának összessége alakítja ki.

A határok túlsó felén élők technikai, műszaki kifejezőkészsége magyar nyelven gyakran kisebb, mint az anyaországban élőké. Ennek sajátos magyarázata az, hogy az iskolarendszer leginkább csak az alacsonyabb szinteken, feljebb is főként csak bizonyos iskolatípusokban engedi meg ennek a specifikumnak az anyanyelven történő elsajátítását. Mindazonáltal az is igaz, hogy a műszaki jellegű oktatási intézetekben a kétnyelvűség a konkrét eszközök, berendezések (például gépalkatrészek stb.) egzakt megnevezhetőségét nehezíti. Az egyértelműségre többek között a balesetveszély elkerülése miatt van szükség, amelyre hivatkozva a műszaki felsőfokú intézményekben, illetve technikumokban jobbára csak a többségi nyelvet oktatják. A legmodernebb technikai ágazatok nyelvét a kisebbségben élők nem a magyar nyelvből veszik át, hanem onnan, ahonnan a többségi nyelvet használók.

Láthatjuk tehát, hogy a környező államokban élő magyarok kulturális sajátosságai valamelyest különböznek az anyaország területén élőkétől, többször tartalmaznak a korábbi közös létre utaló, ma kissé idejemúltnak, ettől különlegesnek tűnő, esetenként archaikus elemeket. A következőkben arra keressük a választ, hogy a hazánkkal szomszédos országokban milyen társadalmi-területi jellemzők közepette élnek kisebbségi sorba került, velünk egy nyelvet beszélő embertársaink.

Szlovákia

A szlovákiai magyarság, amely a honfoglalástól az I. világháborút követő időszak végig ugyanazon helyen élt, Csehszlovákia 1918-as megalakulása után, majd a trianoni határ véglegesítésekor került először kisebbségi helyzetbe. Az 1920-as határváltozás előtt a később Szlovákiának nevezett észak-magyarországi területeken 2 926 824 lakos élt, melyből 896 271 (30,62%) fő volt magyar anyanyelvű. Az itteni magyarság száma és aránya fokozatosan csökkent, hiszen az új állam (Csehszlovákia) megalakulásától kezdődően diszkriminatív lépéseket hozott e jelentős kisebbséggel szemben. A Csehszlovák Köztársaságban programszerűen folyt a Felvidék, azaz Szlovákia „magyartalanítása", mind gazdasági, kulturális, etikai téren. Az 1930. évi népszámlálás Szlovákiában már csak 571 988 csehszlovák állampolgárságú magyar talált, ami akkor már mindössze a lakosság 17,58%-át jelentette. 1945 után – a benesi dekrétumok szellemében – tovább folyt a magyartalanítás (cseh és morva területekre való tömeges deportálások, a csehszlovák–magyar „lakosságcsere", illetve reszlovakizációs kényszer), amely hagyományos közösségeiket szétverte, területi koncentrációjukat csökkentette, további lehetőségeiket jelentősen korlátoz-

ta. Az 1991 márciusában lebonyolított csehszlovákiai népszámlálás adatai szerint Szlovákia összlakosságából 567 296 fő (10,76%) vallotta magyarnak magát, de ezen értékek 2001-re 520 528 főre, illetve 9,70%-ra módosultak.

A határok véglegessé válásával az „idegen" kultúra visszaszorítására irányuló akciók enyhültek, 1949-től az alap- és középfokú iskolákban újra indulhatott a magyar nyelvű tanítás, bár újak építését 1960-ig nem engedélyezték. A deklarációk szintjén szívélyes, ám a hétköznapokban több mint hűvös magyar-(cseh)szlovák viszonyt az 1968-as prágai forradalom leverésekor bevonuló „segítőkész" magyar hadsereg emléke mindvégig mérgezte.

Az 1990-es évek újabb számottevő változásokat hoztak a magyarság életében (is), hiszen Szlovákia 1993-as függetlenedésével ismét egy *új államrend keretei közé kerültek*. Ugyanakkor a rendszerváltozás számukra is lehetővé tette az önszerveződést, így a magyarság 50 évnyi szünet után ismét létrehozhatta politikai szervezeteit is. Az 1992-ben deklarált *szlovák alkotmány* ugyanakkor csak általánosságban rendelkezik a kisebbségek jogairól, nem biztosítja például tételesen az anyanyelvi iskolák létesítésének jogát, és nem garantálja jogilag a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát sem. Ez utóbbi, mármint az anyanyelv használatának korlátozása jelenti ma is a szlovákiai magyarság egyik legnagyobb sérelmét. A magyar nyelvű kultúra kiszorítására és felszámolására irányuló tendenciák számos rendeletből kiolvashatók, amelyhez a kulturális rendezvényekre nyújtott anyagi támogatások rendre egyenlőtlen elosztása is párosul. Az újjáalakult szlovák kormány a kisebbségek helyzetében lényeges változásokat helyezett kilátásba, és ezek egy részét sikerült is megvalósítania, ami mindenképpen a magyarság helyzetének javulását eredményezte. Az egyik kulcskérdésnek számító *kisebbségi nyelvhasználati törvény* viszont a legfőbb magyar politikai erő, a Magyar Koalíció Pártja támogatása nélkül került elfogadásra, és csak részben korrigálta az 1995. évi rendeletet. Továbbra sem biztosítja a kisebbségi nyelv széles körű használatát a társadalmi élet valamennyi területén, csupán a hivatali nyelvhasználatot szabályozza.

A *kultúra területén* is jelentős változásokat hozott a rendszerváltás. A csehszlovákiai kommunista uralom idején minden szervezet pártállami beleegyezéssel alakulhatott meg. Ebben az időszakban az egyetlen működő szervezet a *CSEMADOK* (Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége) volt, amely kulturális feladatainak ellátása mellett a szlovákiai magyarság egészének érdekvédelmét is magára vállalta. A rendszerváltozás után e szervezet is átalakult, és ma *Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség* néven működik. Emellett számos más szervezet is alakult a kilencvenes években (Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, Magyar Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórum), melyek oktatási-kulturális és érdekvédelmi szerepe egyaránt jelentős.

A kulturális intézmények sorából elsőként a *színházakat* emelhetjük ki. A MATESZ (Magyar Területi Színház) Drámai Színház 1952-ben alakult, 1990 óta

Komáromi Jókai Színház néven működik. A nagy múltú kassai színjátszást képviselő Thália színjátszó társulat önállóságát 1971-ben megszüntették ugyan (a MATESZ fiókintézményeként működött tovább), ám 1990-ben visszakapta azt, és azóta Thália Színházként működik. Rajtuk kívül a Pozsonyban működő Ifjú Szívek Magyar Művészegyüttes emelhető ki, amely elsősorban a magyar néptánc- és népzenei hagyományok ápolásával tűnik ki. Ugyancsak fontos kultúraközvetítő szerepet töltenek be a *múzeumok,* bár ezek egyike sem önálló magyar intézményként működik (Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztálya, Csallóközi Múzeum, Barsi Múzeum, Gömöri Múzeum, Rozsnyói Bányászati Múzeum stb.). A *könyvtárak* helyzete ugyancsak kedvezőnek mondható, a dél-szlovákiai járási könyvtárakon mellett szinte minden magyarlakta városban és községben működik – szintén nem önálló – olvasóhely. A könyv- és lapkiadók közül a Pannónia, a Kalligram, a NAP Kiadó, a Lilium Aurum, valamint a Vox Nova és a Madách Posonium említhető meg.

Az 1990-es években a *szlovákiai magyar sajtó* kínálata a mainál szélesebb volt, ekkor még két magyar nyelvű napilap, három országos hetilap, illetve két havilap, négy tudományos és művészeti folyóirat, és számos egyéb kiadvány állt az olvasók rendelkezésére. A nemzetiségi sajtó állami támogatásának hiánya miatt többük a megszűnés sorsára jutott, illetve megváltozott periodicitással kerül kiadásra (pl. a napilap Szabad Újság hetente, a hetilap Ifi havilapként férhető hozzá). Napjainkban mindössze egy magyar nyelvű napilap, az Új Szó jelenik meg Szlovákiában, míg a hetilapok táborából a Szabad Újság, a Csallóköz és a Remény, a havilapok és folyóiratok közül pedig a Kalligram, az Ifi és a Katedra emelhető ki. Mellettük több regionális, illetve helyi lap is megjelenik. A *Szlovák Rádió* Magyar Szerkesztősége heti 45 órás magyar nyelvű műsort sugároz, amely Észak-Magyarországon, a Kárpátalján és Burgenlandban is jó minőségben fogható. A *Szlovák Televízió Magyar Főszerkesztősége* 1983 óta sugároz anyanyelvi adást, a műsoridő ekkor még csak heti fél óra volt, de örvendetes módon ez 1997-től 1 órára emelkedett.

A jelenlegi *magyar tanítási nyelvű iskolák* hálózata az ötvenes években alakult ki, de az ezt követő évtizedekben is folyamatosan változott (átszervezések, összevonások). Ennek is köszönhető, hogy jelenleg mintegy 130 olyan településen, ahol a magyar ajkú lakosság többséget alkot, nincs magyar tannyelvű iskola. Ennek következtében évek óta csökken a magyar iskolák, osztályok száma. Figyelemre méltó az is, hogy az előző kormányzat kisebbség-, illetve magyarellenes politikája következtében növekedett a szlovák óvodákban és alapiskolákban tanuló magyar gyermekek részaránya, míg az 1998. évi választások után ez az arány jelentősen csökkent. Szlovákiában megkezdődött a 8 osztályos általános iskolai képzésről a 9 osztályosra történő áttérés is, melynek hatására az 1997/98-as tanévben az általános iskolai tanulók közel 1/3-a maradt vissza a 9. osztályban, aminek következtében kevesebb középiskolai osztály indult. Ezért egyes magyar középiskolákban elegendő jelentke-

ző hiányában osztályokat szüntettek meg, a pedagógusokat pedig az elbocsátás veszélye fenyegette. Ugyancsak megoldatlan a *magyar pedagógusképzés* helyzete is. Jelenleg nincs önálló magyar tanárképző főiskola, a nyitrai *Konstantin Egyetem Hungarisztika Tanszékén* pedig csak a tárgyak felét oktatják magyarul. Emellett a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén, valamint a besztercebányai Bél Mátyás Tudományegyetem Finnugor Nyelvek Tanszékén folyik felsőfokú nyelvi képzés. A magyar koalíció egyik követelése volt az önálló anyanyelvi egyetem létesítése, erről azonban a tárgyalások során nagypolitikai érdekek miatt le kellett mondania. Igaz ugyan, hogy a magyarországi felsőoktatási intézményekben évek óta jelentős számú szlovákiai magyar hallgató tanul, azonban ez sem jelent megoldást, mert a tanulók többsége nem tér vissza szülőföldjére, így sajnálatos módon érvényesül az agyelszívás. Fontos szerepet kapnak a szlovákiai magyar felsőoktatásban a Városi Egyetemek, amelyek magyarországi intézmények kihelyezett tagozataként működnek, így a végzősök diplomáját hazai intézmény adja ki. Királyhelmecen és Komáromban folyik ilyen típusú képzés, de magyarországi főiskolák kihelyezett tagozatai működnek még Kassán (sárospataki Comenius Tanítóképző Főiskola, Gábor Dénes Főiskola), Dunaszerdahelyen (tatabányai Modern Üzleti Tudományok Főiskolája), valamint Diószegen (Gábor Dénes Főiskola). A teológusképzésben játszik kiemelkedő szerepet az 1990-ben alakult Calvin János Teológiai Intézet (ma Calvin János Teológiai Akadémia), amely Komáromban hitoktatókat és lelkészeket képez.

Ukrajna

Az Ukrajnában élő magyarság fő településterülete *Kárpátaljára koncentrálódik.* A terület a honfoglalás óta a magyar állam részét képezte, egységes történelmi régiót azonban egészen az I. világháborúig nem alkotott, kapcsolatrendszerét tekintve mindig az országtest belsejének irányába orientálódott. A terület mindig is vegyes lakosságú volt, talán ennek is köszönhető, hogy Magyarország egyik legelmaradottabb régiókezdeményének számított. A XX. századi határváltozások következtében az itt élők öt állam fennhatósága alá is tartoztak az idők folyamán (Osztrák–Magyar Monarchia, Csehszlovákia, Magyarország, Szovjetunió, Ukrajna). Mindezek a folyamatok kedvezőtlen hatást gyakoroltak az itt élő magyarság kultúrájára, hiszen a területen mindig más és más kulturális ideológia és dominancia érvényesült. A kárpátaljai magyar kultúra a XV–XVI. században élte fénykorát, de még az 1800-as években is jelentős értékeket, eredményeket tudott felmutatni. A XX. századra a magyar kultúra fokozatosan elvesztette ösztönző szerepét, társadalmi bázisát az erősödő, és sajnálatos módon elsősorban az értelmiségi réteget érintő kivándorlás is gyengíti.

A többi környező országokhoz hasonlóan Ukrajnában is fokozatosan csökken a magyarság lélekszáma. Kedvező tendenciaként értékelhető ugyanakkor, hogy ennek mértéke (2,7%) az elmúlt évtizedben alatta maradt a függetlenné vált ország teljes népességét (6%) érintő fogyásnak. A legutóbbi összeírás adataiból kitűnik, hogy a szuverénné vált köztársaságban 130 nemzetiség képviselői élnek, ám ebből mindössze 17 alkot nagyobb csoportot a 8,3 milliós oroszságtól kezdve a 33 ezres gagauzokig. Ebben a sokszínű struktúrában foglal helyett a kárpátaljai magyar nemzetiség, melynek lélekszáma az 1910. évi népszámláláskor 185 ezer, 1989-ben már csak 157 100, a 2001. év végi cenzuskor pedig mindössze 151 500 fő. A „kedvező" tendencia egyik oka lehet, hogy sok ruszin is magyarnak vallhatta magát, hiszen az ukrán állam még mindig nem hajlandó önálló nemzetként elismerni őket. Részben ennek is köszönhetően, a nemzetiségek számarányát tekintve a magyarok Kárpátalján az előkelő második hellyel büszkélkedhetnek, ahol városokban 466 000, a falvakban pedig 792 300 magyar nyelvet beszélő él. Lakosságon belüli részarányukat tekintve továbbra is a Beregszászi járás vezet, ebben a körzetben ugyanis az 54 ezres lakosából 41 200 fő (76,3%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Központi települése, Kárpátalja „legmagyarabb" városa azonban elveszítette 1989-hez képest magyar többségét. A közelmúltban megyei jogú városi címet elnyert (1990-ben 30 ezres) település 26 600 fős lakosságából ma már mindössze 12 800 fő tekinthető magyarnak, jelezve a határközeliség intenzív elszívó hatását.

Az 1992-ben elfogadott *kisebbségi törvény* biztosítja az anyanyelv használatát, valamint ennek oktatáshoz, a saját kulturális intézményrendszerhez és a nemzeti-kulturális autonómiához való jogot. Lehetővé teszi továbbá kisebbségi érdekvédelmi szervezetek működését, a nemzeti szimbólumok használatát, az anyanyelvi szabályoknak megfelelő névhasználatot, valamint a határokon átnyúló szabad kapcsolattartást az anyanemzettel. Az 1990-es évek végén az ukrán kormányzat mindezeket a jogokat korlátozta, arra hivatkozva, hogy az államnak nincs forrása a kisebbségek igényeinek kielégítésére. Ennek értelmében – mivel törvények nem írják elő – az ukrán állam semmilyen központi támogatást nem nyújt az országban működő kisebbségi szervezeteknek, így értelemszerűen a magyaroknak sem, akik csak megyei szintű forrásokra támaszkodhatnak.

Ukrajnában magyar politikai párt nem működik (parlamenti képviselőjük is csak egy van), így más szervezetekre (közülük a legnagyobb súlyú az 1989-ben alakult *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség*) hárul a helyi magyarság érdekeinek védelme. Ennek középpontjában jelenleg a magyar nyelvű oktatási rendszer megtartása, továbbfejlesztése, illetve egy önálló magyar tankerület létrehozása áll. Emellett a szervezetek egy része (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség, Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség stb.) a nemzeti önigazgatást és a kulturális autonómiát is szorgalmazza.

A Kárpátalján élő magyar értelmiség összefogását az 1993-ban alakult Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség vállalta magára, amely tevékenységét a tudomány, az irodalom, a művészetek és a gazdaságirányítás területén fejti ki. Napjainkban már a megyei szinten megalakult szakmai érdekvédelmi csoportok (Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Révész Imre Képzőművészeti Társaság, Zádor Dezső Zenei Társaság, Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaság stb.) is önálló szervezetként működnek, csakúgy, mint a legjelentősebb ifjúsági szervezetek (Kárpátaljai Magyar Diákújságírók Szövetsége, Kárpátaljai Magyar Cserkész Szövetség, Pro Patria Ifjúsági Szövetség).

A *kulturális intézmények* sorát az 1994 óta működő beregszászi Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színházzal kell kezdenünk, amely anyagi nehézségei ellenére is kiemelkedő szerepet játszik a magyar kultúra értékeinek megőrzésében. Emellett még mintegy 20 egyesület működik ma a szélesebb értelemben vett kultúra, a hagyományőrzés és az irodalmi élet terén, közülük az ungvári Drávai Gizella Művelődési Kör, a munkácsi II. Rákóczi Ferenc Irodalmi Kör, a técsői Hollósy Simon Kör, valamint a nagyszőlősi Bartók Béla Művelődési Kör említendő meg. Az 1990-es évek elején a könyvkiadási piacon két állami intézmény működött az országban, amely magyar nyelvű műveket jelentetett meg. A (kijevi Ragyanszka Skola Tankönyvkiadó égisze alá tartozó) *Ungvári Magyar Tankönyvszerkesztőség* – nevéből adódóan – elsősorban tankönyvkiadással foglalkozott, míg a *Kárpáti Kiadó* tevékenysége inkább a szépirodalom irányába mozdult el. Ez utóbbi – leginkább gazdasági okok következtében – az 1990-es évek közepén megszüntette tevékenységét, és csak 2001-ben kezdett el újra működni. Emellett számos magánkiadó is alakult a kilencvenes években, közülük az 1992–96 között működött Galéria Kiadó, illetve az ugyancsak 1992-ben alapított Intermix Kiadó érdemel említést.

Kárpátalja területén egyetlen magyar nyelvű napilap, a *Kárpáti Igaz Szó* jelenik meg (mintegy 9000-es példányszámmal). Hetente kerül az olvasókhoz a KMKSZ *Kárpátalja* című lapja, és negyedévente az ugyancsak általuk kiadott *Kárpátaljai Szemle*. Kárpátalján az 1990-es évek közepéig szinte mindenütt fogható volt a Magyar Televízió adása, 1995 végén azonban az M1-es műsorát sugárzó tokaji adó beszüntette működését, ami különösen a régi típusú vagy fekete-fehér tévékészülékkel rendelkező háztartások számára okoz gondot. Az M2, illetve a Duna Televízió adása műholdas sugárzású, így ezek vételére nem csak Kárpátalján, de a korábban már említett országok magyarlakta területein is több lehetőség van, bár a megfelelő vevőrendszer hiánya ezt sem teszi mindenütt lehetővé. A határon túli magyarság helyzetével is részletesen foglalkozó Duna Televízió különösen fontos szerepet tölt be az anyaországtól távolabb élő, de velük egy kulturális közösségben élők mindennapjaiban. Az *Ukrajnai Rádió- és Televízió Kárpátaljai Szerkesztősége* is mindent megtesz a tömegtájékoztatás és a magyar kultúra életben tartásának terén, bár a rádió magyar nyelvű adásának évi műsorideje 470, a televízióé pedig mindössze 70 óra.

Kárpátalján a *magyar nyelvű oktatás* a II. világháborút követő rövid betiltás után 1946-ban éledt újjá, az intézményrendszer (ismételt) kiépítése azonban napjainkban is tart. Az ukrán kisebbségi törvény lehetőséget biztosít az oktatási autonómia kereteinek kialakítására, a magyar részről jelentkező törekvések zászlóvivője az 1991-ben alakult *Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség*, amely legfőbb céljának az oktatási intézmények egységes irányítás alá vonását, önálló magyar tankerület megteremtését tartja. Kárpátalján a kilencvenes évek közepén mintegy 90 óvodában folyt magyar nyelvű képzés, ebből 68-ban egyedüli nyelv volt a magyar. Az utóbbi években számos óvoda gazdasági nehézségek miatt került bezárásra, és ez az általános érvényű folyamat a magyar intézményeket sem kímélte. A kárpátaljai magyar közoktatás helyzete az ország függetlenné válása után jelentősen fejlődött, a magyar iskolahálózat szétzilálódását is sikerült megállítani. Több községben is önálló magyar iskolává alakult át olyan intézmény, amely korábban két vagy három tannyelvű volt. Számos új elemi, illetve általános iskola nyílt, és nagymértékben nőtt a magyar nyelvű osztályok száma is. Napjainkban 10 önálló magyar nyelvű elemi, 36 nyolcosztályos és 17 középiskola működik Kárpátalján, ahol több mint 16 000 tanuló részesül oktatásban. Külön is érdemes kiemelni, hogy Beregszászon nyolcosztályos gimnázium is megkezdte működését. A kedvező jelek ellenére súlyos hiányosságként róható fel, hogy magyar nyelvű szakiskolák nem működnek a térségben, bár négy szakközépiskolában (Beregszászon, Munkácson, Ungváron és Makkosjánosiban) az utóbbi években magyar tannyelvű osztályok indultak. A felsőoktatásban is pozitív változások zajlottak az utóbbi években. Az *Ungvári Egyetemen* már az 1960-as évek óta folyik nyelvi képzés a Magyar Filológiai Tanszéken, de a kilencvenes évek közepén a Matematikai Karon is indult egy 10 fős magyar alcsoport. 1994-től Beregszászon (a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola kihelyezett tagozataként) négy szakon indult főiskolai képzés, majd az intézmény 1996-tól *Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola* néven működik tovább, az 1999/2000-es tanévtől már teljesen önálló intézményként.

Románia

A legnépesebb magyar közösséggel Romániában találkozhatunk, bár az elmúlt évtized változásai jelentős fogyást eredményeztek e közösségben. A 2002. évi népszámlálás adatai szerint az 1992–2002 közötti időszakban az országos átlagot (4,9%) messze meghaladó arányban (11,7%) csökkent a magyar közösség lélekszáma, amely a természetes fogyás, az elvándorlás és az asszimiláció együttes eredményeképpen értelmezhető. A tíz esztendővel ezelőtti 1 625 000-rel szemben 2002 tavaszán már csak 1 434 377-en vallották magukat magyar nemzetiségűnek, így keleti szomszédunk magyar ajkú lakossága egy Miskolc nagyságú város teljes népesség-

számával lett kevesebb. Az intenzívebb fogyás azt eredményezte, hogy az összlakossághoz viszonyított arány a tíz évvel korábbi 7,1-ről 6,29%-ra csökkent.

A magyarok már a *honfoglalás óta jelen vannak Erdély területén*, kultúrájuk az évszázadok során egyrészt elkülönülten fejlődött a mai Magyarországon élőktől, másrészt keveredett a településterületükön, illetve annak szomszédságában élő más népcsoportokéval. Az Erdélyen kívül élő etnikumok közül a *moldvai csángók* feltétlen említést érdemelnek, a középkor óta elszigetelten fejlődő kultúrájuk a magyarság sajátos arculattal és értékekkel bíró része. Az erdélyi *magyar*, valamint *székely* és *csángó* kultúra mindig kitüntetett helyet foglalt el a magyar művelődés- és kultúratörténetben, az itt élő magyarság szellemi tevékenysége, kulturális szintje és öröksége egyedülálló értéket képvisel.

Jelentős változást hoztak az itt élő magyarok életében a trianoni határváltozások, amikor is az anyaországtól való elszakadással véglegesen egy másfajta, idegen kultúrkörnyezetbe kerültek. Ugyanakkor az azóta eltelt idő alatt is – elsősorban tömbszerű megjelenésüknek, településüknek köszönhetően – sikerült megőrizniük kultúrájukat, és többnyire sikerrel tudták kiküszöbölni az őket ért külső (román) hatásokat. A szocialista időszak alatt ugyan jelentősen korlátozták a magyar nyelv használatát (sőt a Ceauşescu-kormányzat egyenesen a romániai magyarság tudatos felszámolására törekedett), az 1989-es politikai fordulatot követően azonban pozitív (a magyarság igényeitől így is még mindig messze elmaradó) változásoknak is szemtanúi lehetünk. Még 1989 végén megalakult a *Romániai Magyar Demokrata Szövetség*, amely azóta – időnként kormányzati szinten is – ellátja a magyarság érdekvédelmét és politikai képviseletét.

Az *1991-es alkotmány* szerint Románia nemzetállam, melynek hivatalos nyelve a román. E karakteres kinyilatkoztatás ellenére az alkotmány több alapvető kisebbségi jogot is rögzít, többek között az etnikai identitáshoz való jogot, az anyanyelvi tanulás, valamint annak bírósági eljárásokban való használatának lehetőségét és a parlamenti képviselethez való jogot is. Egyes jogkörök használatának és alkalmazásának garanciái azonban hiányoznak a gyakorlatban, elég, ha itt csak némely fanatikusan magyarellenes közszereplő tevékenységére és megnyilvánulásaira utalunk. A jogi lehetőségek szűkülését hozta az 1995-ös *oktatási törvény*, amely korlátozta az anyanyelvi, valamint az egyházi oktatás lehetőségeit, illetve nem engedélyezi az önálló állami magyar egyetem felállítását sem.

A romániai *magyar művelődés történetének* áttekintése egy egész kötetet venne igénybe, ezért többnyire csak az 1989 utáni eseményekre és folyamatokra koncentrálunk. A politikai fordulat után több, nagy hagyományú erdélyi magyar *társadalmi szervezet* létesült, illetve alakult újjá (Bolyai Társaság, Barabás Miklós Céh, Erdélyi Kárpát Egyesület, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kriza János Néprajzi Társaság stb.), és számos alapítvány

(Civitas Alapítvány, Collegium Transsylvanicum Alapítvány, Szórvány Alapítvány stb.) is megkezdte működését. Tevékenységük a hagyományőrzéstől a kultúrán, művészeten, oktatáson át egészen a kutatásig, gazdaságfejlesztésig terjed. Számos regionális, illetve kifejezetten helyi érdekeltségű társaság is létesült (főként a városokban), de az ifjúság körében is jelentősen előrehaladtak az önszerveződési folyamatok, melyek 1989-től egészen 1996-ig a kultúra megőrzésének és fejlesztésének szinte egyedüli formáiként és lehetőségeiként léteztek.

Az 1995-ig kialakított magyar *közművelődési intézményrendszer* alapját napjainkban több száz egyesület, szervezet és alapítvány képezi, a kulturális élet összefogására pedig az 1885-ben alapított Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület hivatott. A több mint 200 éves múltra visszatekintő erdélyi *színházi hálózat* (az első teátrum 1792-ben létesült Kolozsváron) lefedi a magyarok által lakott területeket, de anyanyelvi társulat működik szinte minden nagyobb városban, míg Kolozsvár a magyar operajátszásnak is otthont ad. A táncművészet képviselői közül olyan csoportokat illik megemlítenünk, mint a Maros Népi Együttes, a Hargita Együttes vagy a Pipacsok Táncegyüttes. Kiemelkedő szerepet tölt be az erdélyi magyarság kulturális életében a hagyományőrzés, a népzene, a népművészet és a versmondás is.

A *könyvkiadás* kapcsán elmondható, hogy számos magyar kiadó működik ugyan az országban (Pallas Akadémia, Mentor, Polis, Kriterion stb.), ám elsősorban az ágazat non-profit jellege és a szűkös anyagi lehetőségek következtében ezek sem tudják kielégíteni a meglévő igényeket, különösen a klasszikus irodalom és a tudományos-ismeretterjesztő munkák terén. A tudományos kiadványok megjelentetése terén fontos szerepet tölt be az Erdélyi Múzeum Egyesület, mely legfontosabb feladatául az erdélyi magyar nyelvű tudományosság megőrzését és művelését választotta.

A sajtószabadság megteremtése a *romániai magyar tömegtájékoztatás* területén is komoly változásokat hozott. A pozitív elmozdulás ellenére a szolgáltatások mértéke még mindig elmarad az igényektől. Romániában mintegy 60 magyar nyelvű *írott sajtótermék* jelenik meg, ezek közül azonban csak néhány (Helikon, A Hét, Korunk, Művelődés) részesül állami támogatásban, a többi újság szerkesztősége nehéz körülmények közepette dolgozik – nem egyet a megszűnés veszélye is fenyeget –, életben maradásuk csak anyaországi támogatással lehetséges. A rádió- és televízióadások terén a helyzet ennél is kedvezőtlenebb. Az állami televízió heti három, a rádió pedig mindössze heti egyórás magyar nyelvű adást sugároz. A fellépő hiányt a területi, nem állami rádió- és tévéadók (Székelyudvarhely, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmár) csak részben tudják pótolni.

A romániai magyarság számarányát és történelmi hagyományait figyelembe véve jogos igényt támaszt a *magyar nyelvű oktatás* iránt az óvodáktól egészen a felsőoktatásig. A XX. század elején ez az intézményi struktúra létezett is, sőt meglehetősen fejlett volt. A két világháború között a román törvények e rendszer fokozatos

felszámolására törekedtek, ez irányú tevékenységük részben sikerrel is járt. 1945-öt követően a magyar iskolarendszer újjáéledt, mintegy 1800 elemi, 170 középiskola, 130 gimnázium és főgimnázium, valamint 27 líceum és 15 tanítóképző működött ekkor az országban. Emellett három egyetemen és a kolozsvári műszaki főiskolán 2800 magyar hallgató tanulhatott. Az 1948-as iskolareform felszámolta a felekezeti oktatást, miáltal az anyanyelvi képzésben résztvevők száma rohamosan csökkenni kezdett. 1959-ben az egyesítés sorsára jutott az 1945-ben létesített kolozsvári magyar tannyelvű Bolyai Egyetem is *(Babeş–Bolyai Tudományegyetem)*. A kialakult helyzeten az 1989. évi fordulat sem sokat változtatott, és az 1999-ben elfogadott oktatási rendelkezések is csak részben elégítik ki a magyar igényeket. A törvény minden szinten biztosítja ugyan a magyar nyelvű szakoktatást, és a kis településeken is engedélyezi létszám alatti anyanyelvű osztályok létesítését, ám továbbra is korlátozza a magyar (és más kisebbségi) nyelven oktató felsőoktatási intézmények létesítését. Ez ösztönözte az erdélyi magyar közösséget, hogy – a magyar állam támogatásával – létrehozza az (alapítványi) magánegyetemként működő Sapientia – *Erdélyi Magyar Tudományegyetemet*, amely 2001 őszén nyitotta meg kapuit. E mellett még néhány főiskolán és egyetemen, valamint hagyományosan a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen folyik sikeres magyar nyelvű képzés.

Szerbia és Montenegró Államszövetsége

Az egykori Jugoszlávia pillanatnyilag államszövetségként még egyben maradt két köztársaságából Szerbia északi körzeteiben, *az egykori vajdasági autonóm területen élnek jelentősebb koncentrációban magyarok.* Szállásterületeik három fő körzetben, a Bánátban, Bácskában és Szerémségben összpontosulnak. A 2002. évi népszámlálási adatok szerint lélekszámuk 290 207 fő, amellyel a vajdaságban mintegy 14,28%-nyi, az államszövetség egészében 2,73%-nyi arányt képviselnek. Jelenlétük már az államalapítást követően nyomozható, településterületük egységét csak a XIV. század végétől bontotta meg a török elől menekülő szerbek beáramlása. Az ezt követő időszakban tovább folyt a szerb etnikum térnyerése a térségben, hiszen gyakran hathatós kormányzati segítséggel szorították háttérbe a magyarságot. Mellettük a németek és a románok is egyre nagyobb számban telepedtek le a területen. A XIX. században az itt élő németek, bunyevácok, sokácok és zsidók körében felgyorsult az elmagyarosodás folyamata, elsősorban ennek köszönhető, hogy a magyarok részaránya valamelyest növekedni tudott. A trianoni határváltozások után a vajdasági magyarok minden korábbinál hátrányosabb helyzetbe kerültek, az ellenséggé lett Magyarországra több ezer tisztviselő és értelmiségi menekült át a Délvidékről. Az 1941. évi időleges területgyarapodás, a vajdasági részek megszállása sem tett jót a későbbiekben az itt élőknek, a háborút követően (különösen 1956-tól) a jugoszláv kormányzat mindent elkövetett az önálló magyar intézmények megszün-

tetése érdekében. Ennek következtében fokozatosan elsorvadt a szórványtelepülések önálló szellemi élete, a népesség (főként a fiatalok) körében felerősödött az asszimiláció. Ugyanakkor az is elmondható, hogy – nem utolsósorban a viszonylagos gazdasági jólét következtében – a vajdasági magyarok a közép-kelet-európai térségben *egyedülálló intézményrendszert hoztak létre* a művelődés és a tömegtájékoztatás terén. Az 1960–70-es években többen a *Magyar Szó* című újvidéki napilapot tartották a legjobb magyar nyelvű kiadványnak a világon, de a *Híd*, az *Új Symposion* és a *Létünk* is a legszínvonalasabbak közé tartozott. A *Forum* hosszú időn keresztül a legjelentősebb határon túli magyar kiadóként működött, és kitűnő műsorokkal jelentkezett az *Újvidéki Rádió és Televízió* is. 1990-ben a jugoszláv parlament alkotmánymódosítása lehetővé tette az országban a többpártrendszert, így a magyar önszerveződést is, ennek ellenére a felerősödő nacionalista törekvések, valamint a bel- és külpolitikai válság a magyarságot is történetének egyik legnehezebb időszaka elé állította. A jelenlegi alkotmány nem ismeri el a nemzeti kisebbségeket és kollektív jogaikat, a Vajdaságban az addigi öt hivatalos nyelv helyett csupán a szerb vált általános érvényűvé. A Milosevics-éra végleges lezárultával egy új fejezet kezdődhet a vajdasági magyarok életében is, bár az azóta eltelt időszak kormányzati szinten hozott döntései sem minden esetben kedvezőek a magyarság számára.

A II. világháború után a *kultúra területén* látszatra még kedvezően alakult a vajdasági magyarok helyzete, sorra jöttek létre a különböző művelődési egyesületek, csoportok. 1945-ben Nagybecskereken megalakult a Magyar Közművelődési Közösség, Szabadkán pedig a *Vajdasági Magyar Kultúrszövetség*, mely napjainkig a magyarság egyik legjelentősebb intézményeként működik. A kulturális igények az egyre gyakrabban jelentkező korlátozások ellenére is erősödtek, és az 1960-as évekre kiépült az az intézményrendszer, amelynek néhány eleméről fentebb már említést is tettünk. A szerb nacionalista törekvések azonban ezt fokozatosan elsorvasztották, így számos szervezet kénytelen volt megszüntetni vagy felfüggeszteni működését. Az 1990-es évek politikai változásai hatására ismét megszaporodott a magyar szervezetek száma, 1992-ben Szenttamáson megalakult a *Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség* (VMMSZ), amely a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség szellemi örökségének felvállalását és továbbvitelét tűzte ki célul. A szervezet nem csak összefogja a vajdasági magyar *művészeti egyesületeket* (Polgári Kaszinó Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, nagybecskereki, pancsovai, kishegyesi Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, csókai Móra Ferenc Művelődési Egyesület, csantavéri Bartók Béla Művelődési Egyesület, topolyai Kodály Zoltán Művelődési Egyesület, Szabadkai Népkör stb.), de a programszervezés terén is fontos feladatokat lát el (vajdasági magyar néptánccsoportok seregszemléje, magyar népzenei együttesek találkozója, Tiszai Ünnepi Játékok stb.).

A délvidéki magyarság kulturális életében jelentős szerepet töltenek be a Vajdaságban működő *színházak*. Az első magyar teátrum még 1945-ben nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt Szabadkán, majd az 1950-es években egyre több

városban (Topolya, Nagybecskerek, Zombor) alakultak társulatok. A hatalom egyes törekvései természetesen a magyar művelődés ellen hatottak, így 1960-ban már csak a Szabadkai Népszínház működött, ám 1985-ben ezt is elvették, és csak néhány évvel ezelőtt nyílt lehetőség arra, hogy újra a magyarság megmaradását szolgálja. 1973-ban megalakult az Újvidéki Színház is, mely sikerrel vette át a megszüntetett szabadkai intézmény szerepét. Mellettük érdemes megemlíteni az 1978-ban létrehozott Tanyaszínházat és a kanizsai Amatőrszínházat is, amely a kisebb településen élők számára biztosított anyanyelvi kulturális programokat. A klasszikus színjátszás mellett az 1970-es évek elejétől megindult filmgyártás területén is sikerült meghonosítani egyfajta magyar irányvonalat. Vicsek Károly Parlag című filmje 1974-ben a Pulai és a San Remó-i Filmfesztiválon is megkapta a legjobb rendezés díját, majd 1979-ben Trófea című alkotása nyerte el a Pulai Fesztivál nagydíját. Emellett számos tévéjáték is készült 1977–1990 között az Újvidéki Televízióban, többségük Vicsek Károly rendezésében, de feltétlenül említést érdemel az 1986-ban alakított első független vajdasági filmműhely (Topolyai Video Alkotóműhely) is, amely elsősorban dokumentum jellegű alkotásokat készít. A könyvkiadás kapcsán elsőként a *Híd Könyvkiadó Vállalatról*, illetve a Testvériség-Egység Könyv- és Lapkiadóról illik szót ejtenünk, melyek a Forum 1957-es megalapításáig vezető szerepet töltöttek be a magyar nyelvű könyvkiadásban. A *Forum* 1957–1991 között csaknem 1800 könyvet adott ki, köztük a jugoszláviai magyar irodalom, társadalomtudomány és néprajzkutatás korszakalkotó munkáit. Ugyancsak fontos megemlíteni a szabadkai Munkásegyetem kiadásában 1973 óta megjelenő Életjel könyveket, de jelentős kiadói tevékenységet folytat a *Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság* is.

A *tömegtájékoztatás* terén meglehetősen sok problémával találkozhatunk, annak ellenére, hogy a magyar nyelvű sajtótermékek száma viszonylag magas. Szinte mindegyik lap anyagi nehézségekkel küzd, sok közülük egyenesen a megszűnés szélén áll. A legjelentősebb sajtótermékek közül feltétlenül szólnunk kell az újvidéki *Magyar Szó*-ról, amely a kilencvenes évek végén naponta 5000 példányban jelent meg, de csütörtökön és vasárnap ennek négyszerese is elfogyott. A hetilapok közül a *7 Nap* című újság tekinthet vissza a legnagyobb múltra, amelynek példányszáma a nyolcvanas évek közepén az 55 000-et is meghaladta. A lap sajnos 1993-ban megszűnt, szellemi örökségét 1994-től a Szabad Hét Nap vitte tovább. Később a hatalom újraindította a 7 Napot is, majd 2000-ben a két lap összevonásra került. A *Dolgozók* című lap szintén nagy múltra tekinthet vissza, 1990-es megszűnésekor helyére a Családi Kör került. A fentiek mellett még számos korábban, illetve jelenleg is kiadott sajtóterméket (Új Kanizsai Újság, Híd, Üzenet, Új Kép, Jó Pajtás, Képes Ifjúság, Létünk stb.) is megemlíthetnénk, de számos önkormányzat (Kishegyes, Palics, Csantavér, Magyarcsernye) is ad ki helyi lapot. A Belgrádi Televízió 1968-tól sugárzott magyar nyelvű műsorokat, szerepét 1975-ben az *Újvidéki Televízió* vette

át. Sajnos ez is komoly gondokkal küszködik, munkatársainak száma egyre fogy, és a háborús cselekmények során az épület és a berendezések is súlyos károkat szenvedtek. Központi műsor híján sem maradnak anyanyelvi adás nélkül az erre éhezők, hiszen a pancsovai helyi televízió adásában időről időre találkozhatunk magyar műsorokkal. Rádióműsorral a Szabadkai, az Újvidéki, a Zombori, a Topolyai, a Temerini és a Szenttamási Rádió magyar szerkesztősége, valamint a nagybecskereki adó jelentkezik.

Jugoszláviában az oktatásügyet és a *kisebbségek anyanyelvi oktatását* köztársasági törvények szabályozzák. Az általános, közép-, valamint a főiskolai törvény előírja, hogy *„a kisebbségi tagozatokon tanulók részére a hivatalos okiratokat, diplomákat és bizonyítványokat két nyelven, tehát a kisebbség nyelvén is ki kell állítani, továbbá az iskola hivatalos nyilvántartását is két nyelven kell vezetni, ha ott az oktatás a nemzeti kisebbségek nyelvén is folyik"*. Az első két törvény nem kisebbségekre vonatkozó szakaszai nem jelentettek visszalépést a korábbi tartományi szabályozáshoz képest, a felsőfokú képzésben viszont csak a kormány jóváhagyásával szervezhető meg az oktatás a kisebbségek nyelvén. Az 1990-es évek végén 29 vajdasági településen folyt magyar nyelvű általános iskolai képzés, amely már csak mintegy 22 000 tanulót érintett, számottevő visszaesést mutatva a korábbi időszakhoz képest. Az 1999/2000-es tanévben 9600 magyar nemzetiségű tanuló járt középiskolába a Vajdaságban, 68%-uk magyar nyelven folytatta tanulmányait. Önálló magyar felsőoktatási intézmény jelenleg nem működik Szerbiában, a magyar nyelven tanulni, a kultúrával ismerkedni a különböző egyetemek és főiskolák magyar tanszékein nyílik mód. A mintegy 2000 magyar egyetemista zöme az *Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén* tanul, de Zomboron és Szabadkán is folyik anyanyelvű pedagógusképzés, míg a távolabbi területeken élőknek a *Belgrádi Egyetemen* működő *Hungarológiai Tanszék* kínál lehetőségeket.

Horvátország

A horvátországi magyarság szintén az államalapítást követő időktől jelen van mostani településterületén, és napjainkban is a *Drávaszögben, illetve Kelet-Szlavóniában összpontosul.* A 2001-es népszámlálás adatai még nem hozzáférhetők, így az 1991. évi cenzus szerinti 22 355 fős értéket tekinthetjük irányadónak, amely szerint a teljes lakosság mintegy 0,47%-át teszik ki a magyarok. Az általuk benépesített 28 jelentősebb baranyai és kelet-szlavóniai településről a háborúk következtében közel 12 000 magyar nemzetiségű lakos menekült el az elmúlt évtizedben.

Az itt élő magyarok a kiegyezést követőn hátrányos helyzetbe kerültek, melynek következtében meglehetősen gyors asszimiláció indult meg ekkor körükben. A XX. század elejétől újra meginduló magyar nyelvű oktatás csak rövid életű volt, így az I. világháborút követően néhány református tanintézet kivételével az összes magyar tanítási nyelvű iskolát bezárták, de hasonló sorsra jutottak a könyvtárak is. A helyzet a II.

világháború befejezéséig sem javult lényegesen. 1949-ben alakult meg a Magyar Kultúr- és Közoktatási Szövetség (1967-től *Horvátországi Magyarok Szövetsége*), amely az anyanyelvi oktatási és művelődési tevékenység újjászervezését határozta meg legfontosabb céljaként. A nyolcvanas évek végére a helyi magyarság már jól kiépített anyanyelvi-kulturális infrastruktúrával és rendezett viszonyokkal bírt (számos egyesület és szervezet foglalkozott a hagyományőrzés legkülönbözőbb formáival), melyet a Horvát Köztársaság függetlenségének kikiáltását követő harcok szinte teljesen szétziláltak. A művelődési egyesületek csak 1998-tól szerveződtek újjá, épületeik azonban ma is rendkívül rossz állapotban vannak, számos felbecsülhetetlen értéket képviselő néprajzi és helytörténeti gyűjtemény megsemmisült az évekig tartó pusztításban.

A 2000-ben módosított *horvát alkotmány* államalkotó tényezőként ismeri el a magyarságot (más kisebbségekkel együtt), biztosítva jogai(ka)t a kulturális autonómiára. Lehetővé teszi számukra az anyanyelvi oktatást, a művelődést, tájékoztatást és kiadói tevékenységet, valamint a kisebbségi nyelv és írás hivatalos használatát. A lakosság 8%-ánál nagyobb lélekszámú kisebbség számára arányos képviseletet garantál a törvényhozás alsóházában, míg az ennél kisebb részarányú őshonos nemzetiségek – közöttük a magyarok – egy-egy, összesen öt képviselőt választhatnak. Ugyancsak 2000-ben fogadták el a nemzetiségi oktatási, valamint a kisebbségi nyelvek egyenrangúságáról szóló törvényt, amelyek tovább bővítik a horvátországi magyarság lehetőségeit is. Legjelentősebb érdek-képviseleti szervük, a *Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége* 1993-ban alakult meg Zágrábban, elsődleges feladatának a magyar kisebbség identitásának megőrzését tekinti. Ennek érdekében, illetve az anyanyelvi tájékoztatás fejlesztése céljából 1996-ban létrehozták a HUNCRO Könyv- és Lapkiadó Vállalatot. Ugyancsak ebben az évben alakult meg a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság, valamint a Horvátországi Magyar Pedagógus Szövetség is, melyek kiemelkedő fontosságú szerepet töltenek be a horvátországi magyar kulturális és művészeti életben, hasonlóan a hat évtizedes múltra visszatekintő Zágrábi Ady Endre Magyar Művelődési Egyesülethez.

A *tömegtájékoztatás* terén felemás képről adhatunk számot. Magyar nyelvű napilap nem jelenik meg az országban, a Horvátországi Magyarok Szövetsége által kiadott Magyar Képes Újság című hetilaptól pedig a kormány 1997-ben megvonta a támogatást. A HUNCRO Könyv- és Lapkiadó Vállalat gondozásában több kiadvány is megjelenik ugyan (Új Magyar Képes Újság – hetilap, Horvátországi Magyarság – havilap), ám ezek finanszírozásával, támogatásával, így megjelenésével is gyakran gondok voltak. Az *Eszéki Rádió* naponta 30 perces magyar nyelvű adást sugároz, ám önálló szerkesztőséggel nem rendelkezik. Saját magyar nyelvű tv-adással a horvátországi magyarság nem rendelkezik, miután az Eszéki Televízió magyar adását 1991-ben megszüntették. A városban és környékén élők azóta folyamatosan keresik az adás újraindítás lehetőségeit, de az önálló rádióstúdió létesítésére is komoly igény mutatkozik.

Az *oktatás területén* is jelentős változások zajlottak le az elmúlt közel másfél évtizedben. A háborút megelőzően még 10 magyar óvoda (234 gyermek), 11 általános (661 tanuló) és 1 középiskola (149 tanuló) működött az országban. A háború során a magyar nyelvű oktatási rendszer szinte teljes egészében megsemmisült, az óvodai hálózatot a mai napig nem sikerült helyreállítani, jelenleg csak Csúzán és Vörösmarton működik ilyen intézmény. 1997/98-tól a térség valamennyi általános iskolájában horvát program szerint folyt az oktatás, önálló nyolcosztályos magyar iskola csak Vörösmarton és Laskón fogadott diákokat. 1999-ben a kórógyi iskola ismét megkezdhette munkáját, míg néhány más településen kétnyelvű oktatási intézmény működik, de további 14 horvát tannyelvű iskolában is lehetőség nyílik a magyaroknak nyelvük tanulására, ápolására. 1999 szeptemberében nyitotta meg kapuit az eszéki *Magyar Oktatási és Kulturális Központ,* amelyben 2000-től 20 óvodás és 87 diák (ebből 60 középiskolás) tanulhat anyanyelvén. Az eszéki mellett még a pélmonostori középiskolában folyik kétnyelvű magyar képzés. A felsőoktatásban a *Zágrábi Egyetem* 1994 óta működő *Hungarológia Tanszéke* okvetlenül említést érdemel, annak ellenére, hogy a hallgatók szinte kivétel nélkül nem magyar nemzetiségűek. Sajnálatos módon az Eszéki Egyetemen a tervezett magyar nyelvű pedagógusképzés megindítása a jó szándék ellenére mind a mai napig nem történt meg.

Szlovénia

A *szlovéniai magyarság* már a honfoglalást követően benépesítette jelenlegi településterületét, amely azóta lényegében változatlan maradt. A muravidéki magyarság létszámát tekintve közel azonos a burgenlandival, és az asszimilációs folyamatok az Őrvidékhez hasonlóan itt is erősek. Rajtuk kívül főként a városokban élnek kisebb magyar szórványok, elsősorban Muraszombaton és Ljubljanában. Az 1991. évi népszámlálás szerint a magyar lakosság száma 8 503 fő, ezzel az ország lakosságának 0,43%-át alkotják. A Szlovén Köztársaság alkotmánya biztosítja az országban élő magyarok számára a szabad nyelvhasználatot, és rendelkezik a két őshonos kisebbség, az olasz és a magyar külön jogairól is. A kisebbségek az oktatás, a kultúra, a tájékoztatás és az anyaországgal való kapcsolattartás terén külön lehetőségekkel bírnak, melyeket a szlovén állam anyagilag is támogat. Az alkotmány értelmében az országgyűlésbe is minden alkalommal egy-egy képviselő választandó a két említett etnikum tagjai közül. A muravidéki magyarság politikai érdek-képviseleti szervezete az 1975-ben alakult *Muravidéki Magyar Nemzeti Önigazgatási Közösség* (MMNÖK), amely létrehozta az itteni magyarság művelődési és tájékoztatási intézményeit, és részt vett a két tannyelvű iskolák megalapításában is.

A *két tannyelvű oktatás* feltételei Szlovénia vegyes etnikumú területein mindenhol biztosítottak, egészen az óvodás kortól a felsőoktatásig. Az általános iskolákban

az 1959/60-as tanévtől, az óvodákban két esztendővel később, míg a középiskolákban a nyolcvanas évek elejétől tértek át a kétnyelvű oktatásra. Ezekben az általános iskolákban a szlovén és a magyar egyenrangú, mindkettő az oktatás nyelveként is szerepel. Az 1999/2000-es tanévben négy ilyen oktatási intézmény működött a Muravidéken (Lendván, Göntérházán, Dobronakon és Pártosfalván), ahol csaknem 1100 tanuló vett részt az oktatásban. Középfokú képzés a Lendvai Kétnyelvű Középiskolában folyik, ennek 320 tanulója volt az említett tanévben. A felsőoktatás kapcsán a *Maribori Egyetem* érdemel elsőként említést, ahol 1966 óta lektorátus, majd 1980-tól Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék működik, amely a szlovéniai magyar pedagógusképzés legfontosabb intézményeként is funkcionál. Az ország másik nagy központjában, a fővárosban is működik magyar nyelvi lektorátus a Ljubljanai Egyetemen.

A magyar kulturális értékek a Muravidéken gazdag hagyományokkal bírnak, a *művelődési egyesületek* létrehozása egyrészt anyanyelvápoló és kulturális értékteremtő, másrészt pedig közösségszervező szerepet tölt be napjainkban is. Az 1980-as évek végére a legtöbb magyarlakta faluban megalakultak a művelődési egyesületek, amelyek keretében népdalkörök, színjátszó együttesek, citerazenekarok, hímző- és fafaragócsoportok működnek. A nyolcvanas évek végétől a nyelvi értékek megőrzése érdekében újabb hasznosnak bizonyuló szerveződési formák jöttek létre a versmondás és a bábjátszás terén is. A Muravidék mintegy negyven magyar műkedvelő csoportjának tevékenységét az 1994-ben megalakult *Muravidéki Magyar Művelődési Intézet* hivatott összefogni és irányítani, amely emellett a programszervezés területén is fontos feladatokat lát el. A szórványban élő magyarság egyesületei közül az 1964-ben alakult ljubljanai Petőfi Sándor Magyar Kultúregyesület, valamint az 1993-ban létrehozott goricai Mátyás Király Kultúregyesület emelhető ki.

Szlovénia magyarlakta területein is kiépült a *könyvtárhálózat* az 1960-as években, ennek szerepe a kultúra megőrzése és terjesztése szempontjából ma is kiemelkedő fontosságú. A tömegtájékoztatás terén az 1958-tól kéthetente megjelenő *Népújság*, illetve az évente két alkalommal kiadott irodalmi, művelődési, társadalomtudományi és kritikai folyóirat, a *Muratáj* érdemel említést. A *Muravidéki Magyar Rádió* 1958-ban kezdte meg működését (ekkor még csak vasárnaponként jelentkezett 10 perces műsorral), és tevékenységének folyamatos bővülése odáig jutott, hogy 1999-től naponta 7^{30} és 19 óra között (immár a Szlovén RTV égisze alatt) hallható magyar nyelvű adás. A *Szlovén Televízió* 1978-ban sugározta első magyar nyelvű műsorát Mostovi-Hidak címmel, amely (későbbi változataihoz hasonlóan) havonta két alkalommal jelentkezett, ezért nem elégítette ki a magyar közösség igényeit. Ennek orvoslására nyílt meg 1992-ben a két ország televíziós társaságai között megkötött egyezmény értelmében a lendvai körzeti tv-stúdió, melynek műsorideje napjainkra heti kétszer fél órára bővült.

Ausztria

Ausztriában a mohácsi csatát követő időszakkal kezdődően folyamatos a magyarok jelenléte, de az Örvidéken ennél is régebb óta, csaknem ezer éve élnek kisebb-nagyobb koncentrációban. Az 1991. évi népszámláláskor megvallott nyelvhasználat (Umgangssprache) alapján 6 763 fő tartotta magát magyarnak, azonban e létszám magában foglalja a menekültként és vendégmunkásként érkezett személyeket is. A Burgenlandban őshonos – erős asszimilációval jellemezhető – népesség mellett főként Bécsben, illetve – kisebb mértékben – Graz városában lelhetünk fel jelentős magyar populációt. A vidéken élőkkel ellentétben a fővárosi magyarság számában gyarapodó, rendkívül vegyes kulturális összetételű, többsége a közelmúltban már nem Magyarországról, hanem a Kárpát-medence más területeiről érkezik. Az 1910-es népszámlálás 139 000 magyart regisztrál, amely érték 1918 után erősen csökken, majd a politikai orientációváltás következtében az 1950-es évek végétől ismét gyarapodik. Trianon után csaknem 11 000, egy évtizeddel később mindössze 5 000 magyar anyanyelvűt – többnyire már osztrák állampolgársággal – vesznek számba Bécsben. Az 1956-os hullám, mely Ausztriát ideiglenes otthont adóként érintette nem okoz markáns változást, így 1981-ben alig több mint 8 000 a fővárosi magyarság száma. A térség gazdasági-politikai átalakulása, valamint a szabadabb utazás következtében 1991-ben már 13 500, az ezredfordulón közel 20 000 a magyar anyanyelvűek száma.

A burgenlandi magyarság mintegy kétharmada római katolikus vallású. Az alsóőri plébánia 1988-ben a pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főapátság joghatósága alá került, így újabb lehetőségek nyíltak meg a határon túli magyar római katolikus hívek hitélete terén. A lelkészek többsége Magyarországon végezte tanulmányait, de felmerült az igény, hogy a bécsi Pazmaneumban (2002 februárjától újra az esztergomi érsekség fennhatósága alatt) is képezzenek papokat a nyugati szórványmagyarság számára. A burgenlandi református egyház egyetlen magyar gyülekezete Felsőőrött, az evangélikusoké Őriszigeten működik. A református és evangélikus gyülekezet asszimilációja előrehaladott, a vasár- és ünnepnaponkénti istentiszteletek jelentős része kétnyelvű, havonta egyszer német nyelvű.

Ausztriában nem működik önálló magyar párt vagy politikai szervezet, az országban élő etnikai csoportok jogállását az 1976. évi *népcsoporttörvény* (amely öt ausztriai népcsoportra, köztük a magyarokra vonatkozik), illetve a népcsoporttanácsok felállítását elrendelő 1977. évi szabályozás határozza meg. Ez utóbbi szervezetnek Ausztriában 16 szavazati joggal rendelkező tagja van, amely fele-fele arányban oszlik meg a burgenlandi, valamint a Bécsben és környékén élő magyar csoportok között. 1997-ben a népcsoporttanácsok vezetőiből álló testület memorandumot dolgozott ki, amely valamennyi etnikum kívánságát tartalmazza az iskolai oktatástól a nyelvhasználaton át, egészen a tömegtájékoztató szervek műsorainak az anya-

nyelven történő kialakításáig. E memorandum közvetlen hatásaként 2000 júliusában kétnyelvű (német–horvát, illetve német–magyar) helységnévtáblák felállítására került sor Burgenlandban. Ekkor kapott új helységnévtáblákat Felsőpulya (Oberpullendorf), Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Unterwart) és Őrisziget (Siget in der Wart).

Az országban számos *magyar egyesület és szervezet* működik, melyek közül az Őrvidéken az 1968-ban alakult Burgenlandi Magyar Kultúregyesület tölt be vezető szerepet. Az ország más területein élő magyar csoportok csúcsszerve az 1980-ban alakult Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége, melynek számos tagegyesülete is van (pl. Szent István Egylet, Europa-Club stb.). A szervezet 1987 ősze óta tartja fenn a *Bécsi Magyar Iskolát*, amely jelenleg 100 tanuló számára biztosít anyanyelvi képzést az osztrák fővárosban. A szervezet által elért egyik legfontosabb vívmány, hogy kezdeményezésére 1996 óta folyik magyar nyelvoktatás több bécsi általános iskolában, illetve 2000-től Mödlingben és Linzben is. Sajnálatos módon, az igények ellenére sem működik magyar tannyelvű gimnázium Bécsben, bár az erre irányuló törekvések folyamatosak. Burgenland területén több településen (Őrsziget, Alsóőr) is várja diákjait két tannyelvű általános iskola, de több más helységben (Felsőpulya, Felsőőr, Pomogy, Rohonc stb.) is van lehetőség a magyar nyelv elsajátítására. Felsőőrön emellett két tannyelvű gimnázium működik magyar és horvát tagozattal, de a felsőlövői és felsőpulyai gimnáziumban is kötelező tárgyként tanítják a magyart. A felsőfokú oktatás terén a *Bécsi Egyetem Finnugor Intézete,* illetve a grazi Károly Ferenc Egyetem Fordító- és Tolmácsképző Intézete említhető meg.

Ausztria magyarságának szellemi-kulturális infrastruktúráját bemutatva nem szabad megfeledkeznünk két jelentős tudományos műhelyről, amely a hidegháborús időszak viszontagságaitól eltekintve folyamatosan és intenzíven ad lehetőséget magyarságtanulmányok és kutatások folytatására. A klebelsbergi kultúrpolitika felismerte ugyanis, hogy hazánk a kulturális kapcsolatok és a tudománypolitika révén törhet ki legkönnyebben a külpolitikai elzártságból, így az elitképzés érdekében létesített külhoni intézményeket, amelyekben ösztöndíjak segítségével azóta tudósok generációi bővítették ismereteiket. 1920-ban alapították a *Bécsi Magyar Történeti Intézetet,* 1924-ben pedig a mindmáig működő *Collegium Hungaricumot,* melynek tudományos feladatai mellett jelentős kulturális közvetítőszerepe is van. Ez utóbbi intézet 12 különböző szinten (óvodai nyelvtől a szakfordítóképzésig) kínál képzési programokat, amely nem csak a diaszpóra körében rendkívül népszerű.

A főváros mellett Graz és Innsbruck emelhető ki jelentős központokként, ahol kulturális egyesületek fogják össze a magyarságot. 1888-ban alakították a Grazi Magyar Egyesület, amely azóta folyamatosan működik, de fennállásának 45 éves jubileumát ünnepelte az innsbrucki Magyar Diákotthon és Kultúrcentrum, egyszerűbb nevén a Magyar Ház. Az 1957-ben adományokból megvásárolt épület ma diákott-

honként működik, valamint helyet ad az innsbrucki Magyar Egyházközségnek, a cserkészcsapatnak és az Innsbrucki Egyetemisták és Akadémikusok Szövetségének is.

Bár a *tömegtájékoztatás* területén továbbra is vannak lemaradások, néhány pozitívumról e téren is megemlékezhetünk. A Központi Szövetség 1980 óta kéthavonta kiadja Ausztria egyetlen magyar nyelvű újságját, a *Bécsi Naplót*, de emellett több időszakos kiadvány is létezik (pl. a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület által megjelentetett Őrség). A rádiós és televíziós műsorszórás kapcsán korántsem ennyire kedvező a helyzet, hisz az ORF burgenlandi rádió stúdiója a napi ötperces magyar nyelvű hírek mellett, hetente egy alkalommal jelentkező tízperces kultúrműsort és félórás magyar adást közvetít, míg anyanyelvű (szintén 30 perces) tévéadásra ennél is ritkábban, évente 2-3 alkalommal kerül csak sor. Ennek következtében fokozott felelősség hárul a különböző művészeti, színjátszó és tánccsoportokra, dalárdákra, melyek a magyar kultúra megőrzésében és továbbításában egyre nagyobb szerepet kell, hogy játsszanak.

Helyzetkép

Összességében elmondhatjuk, hogy a szomszédos államokban élő magyarság kulturális sajátosságai, illetve azok megőrzésére való törekvéseik sok hasonlóságot mutatnak. A felvázolt különbségek elsősorban abból adódnak, hogy az egyes államok különböző jogokat és lehetőségeket biztosítanak az ott élő magyaroknak nemzeti identitásuk, kultúrájuk megőrzése tekintetében. A törvényi szabályozások, a meglévő intézményi infrastruktúra *országonként eltérő lehetőségeket nyújt a magyarság számára* anyanyelvének használata, a nyelvi oktatás, művelődés és információszolgáltatás terén. Valamelyest kedvezőbb helyzetben vannak azok, akik olyan állam területén élnek, ahol a magyarság érdek-képviseleti szervezetei politikai erőként is megjelennek, így nagyobb hatékonysággal tudják érvényesíteni igényeiket az adott ország kormányzatával szemben. A határon túli magyarok helyzetében jelentős változást hozhat a Magyar Köztársaság Országgyűlése által 2001. június 19-én elfogadott LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. A köztudatba *„státusztörvényként"* bevonult szabályozás kiterjed minden olyan, a szomszédos államokban élő, ott lakóhellyel rendelkező, nem magyar állampolgárságú, magát magyar nemzetiségűnek valló személyre, akik magyar állampolgárságukat nem önkéntes lemondással veszítették el, továbbá nem rendelkeznek állandó magyarországi tartózkodásra jogosító engedéllyel. A sok vitát kavart rendelkezés 2. §-a 1. bekezdése értelmében *„a törvény hatálya alá tartozó személy a Magyar Köztársaság területén, illetőleg a szomszédos államokban lévő lakóhelyén az e törvényben meghatározott feltételek mellett, a 19. §-ban meghatározott igazolvány alapján kedvezményekben és támogatásokban részesül"*. A törvény 4. §-a foglalkozik a művelődés, a kultúra és a tudomány kérdéseivel, a magyar állampolgárokéval azonos jogokat nyújtva a hatá-

ron túli magyarok számára. Biztosítja számukra a közművelődési intézmények használatának jogát, és ezek szolgáltatásai igénybevételének lehetőségét, a kulturális javak, műemléki értékek, levéltári anyagok könyvtári szolgáltatások hozzáférhetőségét és igénybevételét is. A törvény hatálya alá tartozó személyek (a benne meghatározott feltételek mellett) jogosultak a felsőoktatásról szóló 1993. évi törvény rendelkezései értelmében a Magyar Köztársaság felsőoktatási intézményeiben felsőfokú képzésben részt venni. Segíti továbbá (anyagi eszközökkel is) a határon túli magyar pedagógusok továbbképzését, és a szomszédos országokban magyar nyelven tanuló diákokat is számos kedvezményben és támogatásban részesíti (utazási kedvezmények, szülőföldön nyújtható oktatási támogatás stb.). Ugyancsak támogatja a törvény *„a szomszédos államokban élő magyar nemzeti közösségek céljait elősegítő – valamely szomszédos államban működő – szervezeteket"* is. A törvény bevezetése szomszédaink kormányai körében nem minden esetben találkozott pozitív fogadtatással, főként Románia és Szlovákia részéről érkezett számos kifogás és aggály. Ennek ellenére kétségtelen, hogy a státustörvény a hazánkon kívül élő magyarság fontos alapdokumentuma, mely jelentős szerepet játszhat a határon túli magyarság kulturális értékeinek megőrzésében és fejlesztésében.

Irodalom

BULLA BÉLA–MENDÖL TIBOR
1999 *A Kárpát-medence földrajza* (Az Országos Köznevelési Tanács 1947. évi kiadása alapján). Lucidus Kiadó, Budapest. 420 p.

CIA World Factbook
2002 http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html

HATÁRON TÚLI MAGYAROK HIVATALA JELENTÉSEI:
2002 http://www. htmh.hu/jelentesek

KOCSIS KÁROLY–KOCSISNÉ HODOSI ESZTER
1992 *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében.* Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. pp. 7–78.

1998 *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin.* Geographical Research Institute – Minority Studies Programme, HAS, Budapest, 241 p.

NÉPSZÁMLÁLÁSI ADATOK (1930–2002)

TÓTH JÓZSEF–TRÓCSÁNYI ANDRÁS
1997 *A magyarság kulturális földrajza.* Pro Pannonia Kiadó, Pécs. 226 p.

2000 *Térszerkezeti változások – Kisebbségek Közép-Európában.* Educatio 2000/2. pp. 205–220.

2000 *Régiók Magyarországon.* In: Fodor István–Kovács Bernadett–Tésits Róbert (szerk.): *Társadalom és környezet* – Tanulmányok a Tudomány Világkonferenciájára. Dialóg Campus, Budapest–Pécs. pp. 299–306.

TRÓCSÁNYI ANDRÁS

1996 The Linguistic Pattern of the Hungarian Population. *Population Geography,* Vol. 16, No. 1-2, June-December 1994, Chandigarh, India. pp. 1-10.

TRÓCSÁNYI ANDRÁS–ELEKES TIBOR–TÓTH JÓZSEF

2000 Erdély változó térszerkezete a XX. században. In: Boros László (szerk.): *Erdély természeti és történeti földrajza.* Nyíregyháza. pp. 150–157.

Erdély, 2002

A magyar néprajz legújabb eredményei Szlovákiában (1989–2002)

GECSE ANNABELLA

Bevezetés

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy tömören bemutassam a napjainkban (az 1989 és 2002 közötti időszakban) Szlovákia területén néprajzzal (és elsősorban néprajzzal) foglalkozó állami és civil kezdeményezésből született intézményeket. Nem törekedtem valamennyi intézmény történetének ismertetésére, hiszen jó néhányról már több írás is napvilágot látott, általában csakis a vizsgált időpontra koncentráltam. Kivételt csupán azon állami fenntartású múzeumokkal tettem, amelyeknek vannak (vagy még a közelmúltban is voltak) magyar nemzetiségű néprajzos munkatársai, s ezt elsősorban azért, hogy érzékeltessem, többségük mennyire a történeti Magyarország múzeumaihoz hasonló indíttatásból jött létre. (Általában időben is a múzeumalapítások „hőskorába" illeszkedve.) Előtörténetük részletezésével arra is szeretném felhívni a figyelmet, hogy – talán az egyetlen komáromi kivételével – nagy múltuk ellenére egyik múzeumunk sem került soha olyan helyzetbe, hogy központi intézménnyé válva összefoghassa a szlovákiai magyar néprajzi muzeológiát. Egy központi (vagy alközpontokba kihelyezett, többrészlegű) múzeumi intézmény hiánya ma is alapvetően befolyásolja (korlátozza?) a szakmai munkát.

Részletesebben foglalkozom ezért azokkal a szerveződésekkel, amelyek a (cseh)szlovákiai magyar tudományosság belső kezdeményezései, és szinte államilag támogatott intézményi háttér nélkül váltak a tudományos (néprajzi)élet szervezőivé.

Szintén nem térek ki a városi, önkormányzati fenntartású muzeális intézményekre, mert nem elsősorban néprajzi, inkább helytörténeti jellegűek. Azokról sem szólok részletesebben, amelyek –talán magyar szakemberek hiánya miatt – a vizs-

gált időszakban nem kerültek be a szlovákiai magyar néprajzi élet vérkeringésébe (pl. a kassai, a pozsonyi múzeum). A városi fenntartású múzeumok közül egyetlen kivételt teszek, ugyanis az ipolysági Honti Múzeumnak néprajzi szempontból olyan gazdag szakmai múltja és ma is olyan aktív szervező és fenntartó „társasága" van, amely aktivitásban nem egy államilag finanszírozott intézmény fölé emeli azt. Liszka József 1994-ben könyv formájában jelentette meg a szlovákiai magyar tájházakról, néprajzi gyűjteményekről szóló, terminológiai kérdéseket is tisztázó munkáját, így ezekről sem szólok.[1]

Szlovákia felsőoktatási intézményeiben nem oktatnak főszakként magyar néprajzot. A nyitrai Pedagógiai Főiskolán (ma Konstantin Filozófus Egyetem) az 1990/91-es tanévben a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken választható tárgyként szerepelt, ezzel a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság tevékenységénél foglalkozom. A Nyitrán 1995-ben létesített Nemzetiségkutató Intézet keretén belül néhány évig ismét volt néprajzi oktatás, amelynek magyar néprajzi jellegét az egyetlen előadó – dr. B. Kovács István – személye szavatolta.[2]

A fiatalabb korosztály (középiskolások) néprajzi képzésére szintén a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság és a Csemadok tevékenysége keretében térek ki.

Többen több apropóból áttekintették már a csehszlovákiai magyar néprajz kutatásának történetét, a témáról már több nagyobb lélegzetű összefoglaló is született. Azt, hogy ezen írásokat hosszabban taglaljam, esetenként szó szerint idézzem, elsősorban azért tartom szükségesnek, mert – mint az remélhetőleg láthatóvá válik – mindennél egyértelműbben bizonyítják, hogy néhány probléma megoldatlansága több évtizedes múltra tekint vissza, s ugyanennyi ideje gördít akadályokat a tudományos élet kibontakozása elé. Az már csak fokozza a kutatástörténeti tallózás létjogosultságát, hogy különböző nézőpontból vizsgálódó kutatók ugyanazokat a jelenségeket említik problémaként, ugyanazokat a feladatokat tartják sürgősnek.

1968-ban Kósa László (1942–) az Irodalmi Szemle hasábjain felvázolta azt a programot, amely irányt szabhat a szlovákiai magyar néprajzi tudományosságnak. Tanulmányában bevezetésként áttekintette mindazon tudós személyiségek munkásságát, akik a néprajztudomány születésekor annak meghatározó egyéniségei voltak (még akkor is, ha nem voltak néprajzkutatók), és (a mai) Dél-Szlovákia területén születtek.[3]

„Bizonyára mind ez ideig senki sem vette számba, hogy ezek közül a jeles elődök közül hányan s milyen sokan származnak az egykori Felső-Magyarországról, a mai Szlová-

[1] Liszka J. 1994.

[2] B. Kovács I. 1998/1-2. 42.

[3] A nagy elődök közül Felső-Magyarországon született többek között Bél Mátyás (1684–1749), Berzeviczy Gergely (1763–1822), Kultsár István (1760–1828), Csaplovics János (1780–1847), Gaál György (1783–1855), Erdélyi János (1814–1868), Hunfalvy Pál (1810–1891) és Hunfalvy János (1820–1888), Herman Ottó (1835–1914), Ipolyi Arnold (1823–1886), Szeder Fábián (1794–1859), Rát Mátyás (1749–1810).

kia területéről. A szülőhely, a környezet hatása gyakran jelent életfogytig tartó élményt. Mikszáth szülőföldjén aligha kell beszélni a hazai vidék és emberek egész életműben jelen levő emlékéről"[4], *de „...a modern magyar néprajzi kutatások idejéből is van mire emlékezni... Ha nagyobb összefoglaló munkákat lapozgatunk, amelyek valóban a teljesség igényével készültek, nem hiányzik azokból Csehszlovákia magyar lakta vidékeinek néprajzi anyaga sem"*[5].

A XX. század első évtizedeiben ... Kósa László szerint – nem születtek a nagy elődök iránymutatása nyomán várható eredmények, majd az első világháború után a helyzet tovább romlott. *„Sajnos, 1918 után a magyarországi néprajzi kutatás több mint másfél évtizedig alig tett valamit a szlovákiai magyarok néprajzának tanulmányozásáért."*[6] Eközben a belső erőből kifejlődő, hamarosan Balogh Edgár (1906–1996) nevéhez köthető, Sarló néven ismertté vált falukutató mozgalom széles réteget mozgatott meg. *„A regösvándorlásoknak célja volt a néprajzi gyűjtés meg a népi kultúra ápolása is. Ismét csak sajnálkozhatunk, hogy a gyűjtött anyag vagy elveszett, megsemmisült, vagy máig íróasztalok mélyén, kiadatlanul hever. ... A Sarló jegyében felnőtt ifjúság ... a maga soraiban tudta a szlovákiai magyar tudományos élet reménységeit, fiatal művelőit is. Az államfordulat következtében a csehszlovákiai magyarság elvesztette a régi magyar felsőfokú tanintézeteket s velük együtt a tudományos kutatással foglalkozó értelmiséget is."*[7]

Ennek ellenére a néprajz nem is egy területén születtek a két háború közötti időszakban máig fontos eredmények, amelyekről Kósa László tanulmánya szintén nyújt egy áttekintést.

A szerző cikkében abból a megfontolásból tekinti át korszakok szerint az eredményeket, hogy ezek függvényében fogalmazza meg és hangsúlyozza az elkövetkező időszak feladatait. Tanulmánya megrajzolja a néprajztudomány születésének korát, a felső-magyarországi születésű, az új tudomány fejlődését meghatározó tudósok munkásságát. Áttekintése végigvezeti az olvasót a studomány 1920 utáni vergődésén, számba veszi a nehéz körülmények dacára születő lényeges eredményeket: a magyarországi kutatók megjelent munkái mellett Alapy Gyula (1872–1936), Machnyik Andor (1888–1955), Tichy Kálmán (1888–1968), Thain János (1885–1953), Szombathy Viktor (1902–1987), Khin Antal (1884–1973), Balogh Edgár, Manga János (1906–1977) (és mások) önálló köteteit, tanulmányait, kisebb írásait. A lassan magukhoz térő értelmiségi körök munkáját teljesen visszaveti a 2. világháború utáni újabb elcsatolás. Erre a korszakra általában az jellemző, hogy a néprajzi gyűjtő- és tudományos tevékenységgel foglalkozók – elsősorban Ág Tibor (1928–), Takács András (1931–) – mindenféle támogatás nélkül képezték magukat s végezték a maguknak szabta feladatot több évtizeden keresztül. Munkájuk

[4] Kósa L. 1968. 748.
[5] Kósa L.
[6] Kósa L. 1968. 751.
[7] Kósa L. 1968. 751.

értéke kifejezhetetlen. Az eredmények összefoglalása után Kósa László 1968-ban a következőkben fogalmazta meg a feladatokat:

„Egy hungarológiai tudományokkal foglalkozó intézet, akár önálló intézményként, akár a Szlovák Tudományos Akadémia filiájaként, központi irányítója és vezetője lehetne a magyar néprajzi kutatásoknak is. Központra feltétlenül szükség van. Itt kell dolgoznia néhány főhivatású kutatónak, mert »mellékfoglalkozásként« komoly tudományos munkát végezni nagyon nehéz feladat. Szükség van a lehetőséghez képest szöveg- és zenefolklóristára, szokáskutatóra és tárgyi néprajzos etnográfusokra is. Nem tudjuk, milyen súllyal szerepel a tervek között egy Magyar Nemzetiségi Múzeum alapítása és szervezése. Amennyiben létrejön, akár külön intézményként, akár fent említett intézmény részeként, bár a muzeológiai munka nincs ellentétben a folklórisztikával, ott elsősorban tárgyi néprajzos szakemberre lesz szükség. Intézetet azonban csak úgy lehet szervezni, ha vannak kutatók. Tudomásunk szerint Csehszlovákiában ma egyetlen egyetemen képesített magyar néprajzos sincs. Mindemellett az a néhány maga erejéből jól felkészült folklórista gyűjtő, aki feldolgozó-rendszerező munkát tud végezni, úgy véljük, további kitartó önképzéssel betöltheti egy leendő intézet megfelelő kutatói állásait... Bár a Komenský Eegyetemen is van néprajzi oktatás, a néprajz olyan mértékben anyanyelvi tudomány, hogy a teljes magyar anyag megismerésének érdekében a jövő etnográfusainak Magyarországon, Budapesten kellene diplomájukat megszerezni. Ennek valóra váltására az utóbbi években megélénkült magyar–szlovák kulturális együttműködés bizonyára lehetőséget fog nyújtani."[8]

Sajnos Kósa László idézett mondataiból sok ma is aktuális – pl. ma sincs központi intézmény –, ahogy az majd dolgozatomból vélhetően kiderül.

Balassa Iván (1917–2002) 1974-es ethnographiabeli írása a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetének nemzetiségi kutatásairól, terveiről ad röviden számot.[9]

Méryné Tóth Margit (1936–) tanulmánya 1984-ben, a határon túli magyar néprajzi kutatások eredményeit összefoglaló tanulmánykötetben a Csemadok néprajzi gyűjtő- és feldolgozó munkájáról számol be részletesebben. Írásából kiderül, hogy a szervezet néprajzi jellegű munkájának talán legfontosabb célja volt az anyaggyűjtés a népművészeti fesztiválok műsorához. Ennek szellemében gyűlt a Csemadok adattárának anyaga, amelyből 1975-ben Néprajzi Közlemények és Néprajzi Közlések címmel meg is jelentettek néhány kis kötetnyi válogatást. Az adattári anyag gyarapodása és szakszerű feldolgozása miatt hoztak létre a Csemadokon belül (nem túl sokáig tevékenykedő) Központi Néprajzi Szakbizottságot is.[10] Mind az adattári anyag gyarapodása, mind az önkéntes gyűjtők szaporodása indokolta, hogy a gyűjtés és kutatás további sorsáról magasabb fórum bevonásával tanácskoz-

[8] Kósa L. 1968. 759–760.
[9] Balassa I. 1974.
[10] Méryné Tóth M. 1984.

zanak. Elsősorban ez tette szükségessé az 1980-as dunaszerdahelyi konferencia megvalósítását, amelynek szervezése a Csemadok és a Szlovák Tudományos Akadémia közös munkája volt. Méry Margit tanulmányának e tanácskozás határozatainak ismertetése az egyik legfontosabb hozadéka. Sorait olvasva ismét tanúi lehetünk olyan elhatározások megszületésének, amelyek meg (nem) valósulása a későbbi, 1990 utáni időszakban is visszaköszön:

„1. A legfontosabbnak a magyar nemzetiségű néprajzi múzeum ügyét tekintettük. A konferencia után a Csemadok Központi Bizottsága elnöksége kéréssel fordult a Kulturális Minisztériumhoz, a Kormányhivatalhoz és a Központi Múzeumi Szervezethez. Ezt a kérésünket a különböző szervek indokoltnak tekintik. Bizalommal várjuk megvalósulását. A múzeum létfontosságú intézménye lenne a csehszlovákiai magyar néprajzi gyűjteseknek, valamint publikációi révén az etnográfiai tudományos kutatásoknak.

2. Felvetődött továbbá az az igény, hogy a Szlovák Tudományos Akadémia mellett működő Szlovák Néprajzi Társaság aktivizálja a nemzetiségek népi kultúrájának kutatására létrehozott bizottság tevékenységét, szakmai és anyagi támogatást nyújtson a kutatásokhoz és az e témakörökhöz kapcsolódó előadói tevékenységhez. A konferencia után a Csemadokban nyilvántartott mintegy 180 önkéntes gyűjtőt a Szlovák Néprajzi Társaság felvette tagjai sorába. Ez azt jelenti, hogy a tagok a Társaság költségén terepmunkát végezhetnek, és gyűjtőmunkájuk eredményéért bizonyos honoráriumot, anyagi hozzájárulást kaphatnak.

3. Az előzővel függ össze, hogy a Csemadok néprajzi szakreferense tagja lett a Szlovák Néprajzi Társaság Választmányának. Ez azért jelentős, mert a továbbiakban képviselheti a magyar nemzetiség néprajzi kutatásának ügyeit.

4. Azáltal, hogy a Csemadok önkéntes gyűjtői a Szlovák Néprajzi Társaság kollektív tagságát képezik, lehetőség nyílik arra is, hogy magyarországi kutatók Szlovákiában a Társaság egyetértésével és a Csemadok szervezésében a magyar nemzetiség körében kutatásokat végezzenek. Az első ilyen kutatóút ez év augusztusában valósult meg igen eredményesen a gömöri Medvesalján.

5. A dunaszerdahelyi konferencia a népszerűsítő és a kiadói tevékenység területén javasolta egy önálló rovat létrehozását a Népművelés című folyóiratban, amely a csehszlovákiai magyar nemzetiségi néprajzkutatás eredményeit közölné. Ennek a határozatnak a megvalósulása még folyamatban van. A problémát az jelenti, hogy a szlovákiai magyar szakképzett kutatók (kb. 10-12 fő) ezzel a publikációs lehetőséggel még nem éltek."[11]

A szerző mintegy összefoglalásként azt állapítja meg, hogy „*...számos biztató jel van és már konkrét intézkedések is történtek a szlovákiai magyar nemzetiség néprajzi kutatásának hatékonyabb előmozdítására.*"[12]

[11] Méryné Tóth M. 1984.
[12] Méryné Tóth M. 1984. 181.

Méryné Tóth Margit írásával egy kötetben jelent meg Ujváry Zoltánnak (1932–) a folklorisztikai eredményeket összegző tanulmánya. Ujváry Zoltán azon kevesek egyike, aki a csehszlovákiai kisebbségpolitikát dicsérő udvariassági formulák helyett kritikus hangon említi az állami intézmények szépen hangzó ígéreteit és a tényleges kutatások, a konkrét eredmények hiányát. Lényeglátása miatt és annak okán, hogy a későbbiekben igazolni láthassuk véleményét, hosszabban is idéznem kell sorait:

„Egy tudományág helyzetére jól rávilágítanak a publikációk. Ha egy évtized alatt mindössze három-négy kötet lát napvilágot, s az is elsősorban a nagyközönséget tekintetbe vevő kiadási szempontoknak megfelelően, akkor ez már önmagában felveti azt a kérdést, hogy ebben az összefüggésben beszélhetünk-e a tudomány tényleges intézményes műveléséről? ...”

A csehszlovákiai magyar nemzetiség néprajzi kutatásával kapcsolatban egy fontos tényt kell hangsúlyoznunk, ami a vizsgálatot és a célkitűzéseket nagymértékben meghatározza. A nézőpont a magyar és a szlovák kutatók közötti alapvető különbségekre hívja fel a figyelmet. ... A szlovák kutatás a magyar nemzetiség néprajzi vizsgálatának fő irányát az interetnikus kapcsolatokban látja. A nyelvhatár menti, valamint a vegyes lakosságú településeken az ilyen jellegű vizsgálat – mint a kutatások egy szempontja – helyénvaló. Azonban egy tényt nem szabad elfelejtenünk: a határ teljes hossza mentén élő csehszlovákiai magyarság mintegy hatvan éve vált nemzetiséggé egy politikai határvonal meghúzásával. Népi, nemzeti kultúránk ezeréves történetében ez az időszak elenyésző, s nem jelentett olyan kulturális határt, hogy az néhány felületi jelenségen kívül nyomot hagyott volna. És mivel éppen az utóbbi egy-két emberöltő a népi kultúrában egyébként is regresszív volt, a kérdés ilyen felvetése cleve hibás. ... A csehszlovákiai magyarok néprajzi kutatásáról rendezett dunaszerdahelyi tanácskozás 1980-ban kijelölte azokat a feladatokat, amelyek alapvetőek a további munkában. Felvetette – s ezt már önmagában is jelentős eredménynek tarthatjuk – a magyar nemzetiség néprajzi kutatásának szükségességét, előterjesztést tett egy jövőbeni néprajzi kutatási terv kidolgozására. Mérlegelés tárgyává tette egy központi muzeológiai intézmény létesítését. ...Szeretnék nem szkeptikus lenni a megvalósulást illetően. Nem tudok azonban arról, hogy a több mint két éve (1980. május 26–28. – ma: 1982. november 20.) hozott javaslatot, előterjesztést konkrét intézkedés követte volna.”[13] Ugyanebben a tanulmánykötetben Paládi-Kovács Attila foglalta össze a tárgyi és társadalomnéprajzi kutatások eredményeit, a sajátos helyzet miatt erősen hangsúlyozva az önkéntes gyűjtőmozgalmat.[14]

Ujváry Zoltán 1989-ben is hangot ad véleményének, miszerint *„...aggasztó jelenségek tapasztalhatók az államalkotó ország intézményei részéről... Aligha érthető,*

[13] Ujváry Z. 1984.143–149.
[14] Paládi-Kovács A. 1984.

hogy a hivatalosan is több mint félmillió (az 1980. évi népszámlálás alapján: 599 490) magyar nemzetiségnek miért nincs múzeuma és néprajzi periodikája. De ha eddig e téren semmi sem történt – csaknem egy fél évszázad alatt – mi jogosít fel akár a reményre is? Ha ma biztosítanák a múzeum alapításának a feltételeit, a szervezéssel, a kutatói állomány kialakításával stb. akár még egy évtizedre is szükség lenne, hogy eredményes munka induljon meg."[15] (Bizonyára ez a helyzet is hozzájárult Ujváry Zoltán azon szándékának megvalósításához, amely az immár több mint 20 éves Gömörkutatáshoz vezetett.)

Liszka József (1956–) ugyanebben a tanulmánykötetben azon (cseh)szlovákiai múzeumok néprajzi munkájáról számol be, amelyeknek hivatalosan nem volt ugyan feladatuk a magyar vidékek néprajzi vizsgálata, földrajzi elhelyezkedésük miatt azonban mégis kénytelenek voltak ezzel is foglalkozni. [16]

Szintén Liszka József a szerzője annak a tudománytörténeti áttekintésnek, amely a szlovákiai magyarság néprajzának legfrissebb, egyben legátfogóbb képét megrajzoló nagy munka egyik fejezetét alkotja. Ebben a fejezetben a szerző a néprajzi tudományosságtól az önkéntes gyűjtőmozgalomig, a muzeológiától a magyar nyelvű sajtóig valamennyi néprajzi jelenséggel foglalkozik (talán legnagyobb lélegzetű munkájának ez a fejezet természetesen csak az egyik része).[17]

A következőkben a keleti országrész felől haladva áttekintem azon intézmények tevékenységét, amelyek keretei között a néprajzi kutatásnak bármiféle formája zajlik. A sort a ma állami fenntartású múzeumokkal kezdem, amelyekben – az intézmények földrajzi elhelyezkedése miatt – általában magyar szakemberek is dolgoznak. A muzeális intézményeket követik azok a szerveződések, amelyek civil kezdeményezésből születtek, de – minimális létszámú kutatói bázisuk ellenére – tudományos igénnyel dolgoznak.

A Rozsnyói Bányászati Múzeum

A Rozsnyói Bányászati Múzeum története 1902-ben Eisele Gusztáv „Sajó-Vidék" c. hetilapban megjelent felhívásával kezdődött, mely címe szerint is „Jámbor szándék egy Gömör megyei bányászati múzeum létesítése iránt". Mivel élt a környéken kultúrapártoló főúri család, a jámbor szándék viszonylag hamar valósággá vált: gróf Andrássy Dénes és Franciska grófné adományai ígéretesen indították el a múzeum körüli munkálatokat, mind az épületszerzés, mind a gyűjteménygyarapítás szempontjából. Különféle bonyodalmak miatt azonban ténylegesen csak 1912-ben, természetesen bányászati-kohászati kiállítással nyitotta meg kapuit a Rozsnyói Bányászati és Kohászati Múzeum. Csupán néhány évig, egészen ponto-

[15] Ujváry Z. 1989. 127.
[16] Liszka J. 1989.
[17] Liszka J. 2002.

san 1918-ig működhetett azonban zavartalanul, ettől kezdve minden más célra felhasználták épületét (volt benne könyvtár és iskola egyaránt).

1938-ban oldódott meg ismét egy időre sorsa, amikor tetemes anyaggal gyarapodott gyűjteménye is, ugyanis ideköltöztették a szintén 1912-ben megnyílt Városi Múzeum anyagát is. Ettől kezdve a múzeum új nevet is kapott: Rozsnyói Bányászati-Kohászati és Városi Múzeum. Vezetője Tichy Kálmán lett, aki a Városi Múzeumot már 1924-től igazgatta. 1943-ban nyílt meg a múzeum állandó kiállítása, amely ismét ígéretes lendületet adott volna az intézmény fejlődésének, ha nem jön közbe a 2. világháború. A gyűjtemény is, az épület is megsérült a háborús időkben. 1945-ben Demko László lett az intézmény megbízott igazgatója. Az igazi pokoljárás 1950-ben kezdődött, mikor a múzeum épületéből elszállították a gyűjteményt, helyén diákotthont és iskolát rendeztek be. Ennek az időszaknak 1956. május 13-án vetettek véget, amikor Arany A. László (1909–1967) a régi épületben megnyitotta az új állandó kiállítást. A múzeum mai profilja 1958-ban alakult ki Labancz István (1923–) igazgatósága idején. Az intézménynek ekkor 6 szakosztálya volt: bányatechnikai, néprajzi, barlangászati, régészeti, növénytani és turisztikai, azóta, 1978-ban hozták létre a filmes-dokumentációs részleget és 1979-ben épült ki a hadtörténeti gyűjtemény. A múzeumnak jelenleg 7 épülete, 16 dolgozója van, az egyes osztályok igényeinek megfelelő szakembergárdával.[18] 7316 tárgyból álló anyagának kb. 15,5,%át képezi a néprajzi gyűjtemény.[19] Állandó kiállításai a következők:

- Bányászati-kohászati kiállítás,
- Természetrajzi kiállítás a Gömör-Tornai Karszt kincseiről,
- Helytörténeti kiállítás,
- Képtár,
- Andrássy-képtár Krasznahorkaváralján. [20]

A múzeumnak jelenleg nincs magyar nyelvű, vagy magyar összefoglalókkal ellátott kiadványa.

A rimaszombati Gömör–Kishonti Múzeum

Saját ismertetője szerint a Gömör–Kishonti Múzeum „... regionális intézmény, amelynek tevékenysége Gömör természeti értékeinek és társadalma életének dokumentálására irányul...” .[21] Az 1882-ben (mikor Gömör és Kishont vármegye székhelyéül az addig Pelsőccel rivalizáló Rimaszombatot választották) alapított intézmény megszületését két XIX. század végi esemény segítette: a Magyar Orvosok

[18] Valamennyi, előzőekben nem jelölt adat forrása: Kovács Á. 2002. 14–17.
[19] Liszka J. 2002.98.
[20] http://muzeum.sk/muzeum/bmrv.htm
[21] http://muzeum.sk/muzeum/gmm.htm

és Természetvizsgálók XII. Naggyűlése, amelyet 1867. augusztus 10–21. között Rimaszombatban rendeztek[22] és a Magyar Történelmi Társulat 1876. évi nyári kirándulása Gömörben, amelynek alkalmából kiállítás is készült.[23] Természetesen ezek csak gyorsító körülményeknek számítanak, a gyűjtemény alapjai középiskolai szertárakból lettek, az első múzeumi szakemberek pedig középiskolai tanárokból. A múzeum első kiállítását a később Gömör megyei Múzeum Egyesületbe tömörülő lelkes értelmiségiek rendezték. Az egyesület 1882.szeptember 4-én született meg hivatalosan, s alakuló ülésén egyúttal megalapították a Gömör megyei múzeumot is. A gyűjtemény 95 személy adományaiból jött létre, amely összesen 568 tárgyat jelentett. Az alapítás lendületét nem követte hasonló iramú fejlesztés, olyannyira, hogy 1906-ban az egyesületet újra kellett alapítani. Fábry János (1830–1907) múzeumigazgató szerint ekkorra a múzeum tárgygyűjteménye 4000 darabra szaporodott. A múzeum 6 osztályra tagolódott: régiségi, iparművészeti, szépművészeti, néprajzi, emlékek osztálya, könyv- és irattár, melynek részét képezte a Tompa-gyűjtemény. Az egyesület újjáalapításával a múzeum is egy új fejlődési szakaszba lépett. A gyűjtemény egészen 1910-ig vándorolt, jórészt iskolákban kapott helyet. 1910-ben született meg a határozat arról, hogy Rimaszombat városa a megüresedett laktanya épületét múzeumi célra adományozza. A múzeum mai helyén 1913-ban nyílt meg. E kedvező irányú fejlődés egészen 1920-ig tartott, amikor a múzeumegyesületet is feloszlatták, majd újjá is szervezték Gömör–Kishonti Múzeum Egyesület néven. A megyét tkp. megszüntető közigazgatási rendezés miatt 1926-ig váratott magára az alakuló ülés, ám a múzeum gyűjtőterülete a határok átszabásával sem csökkent, viszont a gyűjtemény az egyesület tulajdonába került. A második világháború után ismét feloszlatták az egyesületet, s az új rendszer és államforma „demokratikus" volta miatt nem szerveződhetett újjá. A múzeumot 1950-ben államosították, az egyesület épületeit kisajátították. A múzeumból Járási Múzeum lett, az egyesület szellemiségét pedig 1968 után a Gömöri Honismereti Társaság mentette tovább. Az új formába kényszerített múzeum első állandó kiállítása 1960-ban nyílt meg. Az immár Gömöri Múzeum nevet viselő intézmény belső életén, kiállításainak jellegén is nyomot hagyott a kommunista ideológia. Szakmai fellendülést az 1970-es években munkába lépő fiatal szakemberek – Olga Čomajová-Bodorová etnográfus, Farkas Veronika (1943–) művészettörténész, Bodon-Malotínska Valéria történész és elsősorban a múzeumban régészként elhelyezkedő B. Kovács István – hoztak. Az új állandó kiállítás – amely néhány részén átalakítva, de lényegében ma is látható – 1979-ben nyílt meg. 1990-ben a múzeum igazgatója B. Kovács István (1953–) lett, aki még ebben az évben újjászervezte a Gömör–Kishonti Múzeum Egyesületet is. 1995-ben politikai okokból eltávolították az igazgatói székből. A szakmailag mélypontot jelentő áldatlan állapot 1999-ig tartott, amikor (B. Kovács István visszahe-

[22] Bodnár M. 1999.22.
[23] B. Kovács I. 2002.3.

lyezése helyett) a Besztercebányai Kerületi Hivatal Olga Bodorovát nevezte ki az immár Gömör-Kishonti Múzeum nevet viselő intézmény élére. A múzeum már említett állandó kiállítása mellett – amely a gömör-kishonti népéletet, népművészetet, a természeti környezetet és a vidék történetének kiemelkedő jelentőségű időszakait, eseményeit jeleníti meg – természetesen időszaki kiállításokat is kínál látogatóinak.[24] 6 932 db-ra becsült tárgygyűjteményének kb. 11,7%-át alkotja a néprajzi anyag.[25] Gyűjteményei „osztályokat" alkotnak – természettudományi, néprajzi, történeti, művészettörténeti, régészeti, s ezen egységek mindegyikét szakirányú végzettségű muzeológus kezeli.

Az intézménynek ma nincs magyar nyelvű, vagy kétnyelvű kiadványa. Az 1983-tól megjelenő „Gömöri Múzeum Híradója"1987-ig volt kétnyelvű.[26]

Az ipolysági Honti Múzeum

Az 1902-es alapítású múzeum a leghányatottabb sorsúak közé tartozik a mai Szlovákia magyar múzeumai között, bár a múzeumalapító szándék valójában már 1898-ban felmerült. Ebben az évben az akkor új megyeháza épületének emeleti termeiben Pongrácz Elemér (1862–1944) irányításával rendeztek kiállítást, amely felvetette a múzeumalapítás gondolatát. 1899-ben meg is alakult az ügy fő pártfogója, a „Hontvármegyei Múzeum Egyesület", melynek védnöke dr. Fehér Ipoly Kálmán (1842–1909) pannonhalmi főapát lett. Ilyen előzmények után nyílt meg 1902. július 3-án a megyeháza 3 emeleti termében a „múzeum".[27] 1922-ben – a kutatás számára kideríthetetlen okokból – tevékenységét beszüntették, teljes anyagát Selmecbányára szállították.[28] Danis Ferenc (1931–) évtizedekkel később,1991-ben számolt be arról, hogy a múzeumalapító munka 1988-ban kezdődött újra, mégpedig iskolatörténeti anyag gyűjtésével.[29] A pedagógusok, diákok és szülők összefogásából születő, időközben tematikában is bővülő néprajzi, történeti és régészeti gyűjtemény rendszerezése közben elkészült a 100 m^2 alapterületű múzeumépület is. 1990. május 25-én a múzeum hivatalosan és ünnepélyesen megnyílt, s hamarosan megalakult a Honti Múzeum és Galéria Baráti Köre is. Állandó kiállítása 6 téma köré épült: régészeti emlékek, a régió története, Dél-Hont néprajza, ipolysági sporttörténet, szőlőművelés töténete, holocaust-emlékkiállítás. [30]

[24] Valamennyi, előzőekben nem jelölt adat forrása: B.Kovács I. 2002.
[25] Liszka J. 2002. 98.
[26] B. Kovács I. 2002. 3.
[27] Danis F.1994. 18.
[28] Liszka J. 1994. 59-60.
[29] Danis F. 1991. 24.
[30] http://muzeum.sk/muzeum/mgh.htm

A lévai Barsi Múzeum

A XIX. században megfogalmazódó lévai múzeumalapítási szándék csak 1927-ben valósult meg, amikor Nécsey József (1870–1902) verebélyi műgyűjtő postamester[31] gyűjteményére alapozva megnyílt a Barsi Múzeum. A leendő néprajzi gyűjtemény darabjait Herman Ottó, Jankó János (1833–1896) és Semayer Vilibald (1868–1998) is látta még a XIX. század végén. A legelső kiállítás a városháza emeleti helyiségeiben kapott helyet, Krick Jenő (1861–1940) rendezésében. Az alapvetően néprajzi tárgyakból álló gyűjtemény ezután kezdett „színesedni", régészeti és történeti emlékekkel gazdagodni. Hamarosan a múzeum birtokába került a piarista gimnázium anyaga és Kittenberger Kálmán (1884–1958) afrikai utazó gyűjteménye.[32] A háború után nehézkesen indult újra a munka, az első állandó kiállítás csak 1959-ben nyílt meg. E kiállítás – az 1967-es felújítás után – egészen 1982-ig állt, amikor hozzáfogtak a múzeumépület felújításához. Az intézmény legjelentősebb időszaki kiállítása az épülő atomerőmű miatt eltüntetett Mohi egykori népéletét bemutató tárlat volt a lévai művelődési házban, 1986-ban.[33] 2001. május 15-én nyílt meg az új állandó kiállítás első része, amelyet rendezői egyrészt a vár, másrészt a gyógyítás és gyógyszerészet történetének szenteltek. 1987 óta a múzeum kiállítóhelye az egykori barsi főispán, Dobó István XVI. századi eredetű kastélya is, ahol a múzeum munkatársai időszaki kiállításokat rendeznek. Ezen kívül a Barsi Múzeum – elsősorban képzőművészeti – kiállítóhelye a Nécsey József Galéria, de kötelékébe tartozik a zselízi Schubert-emlékszoba is.[34] A múzeum 9804 darabos tárgygyűjteményének 11,4%-a néprajzi tárgy.[35]

A múzeum kiadványa, a „Vlastivedny spravodaj Tekovského múzea" szlovák nyelvű.[36]

A komáromi Duna Menti Múzeum

A komáromi múzeumalapítás a magyarországi „hőskorba" illeszkedik, ugyanis a szándék a XIX. század végén született meg. 1886-ban alakult meg a Komárom megyei és Komárom Városi Történeti és Régészeti Egylet, amely néhány év múlva (az 1889. decemberi közgyűlésen) felfigyelt a néprajzi tárgygyűjtés szükségességére is. 1900-ra a múzeumegyesületnek már négy tára volt, a néprajzi tár őre Bathó Lajos lett. 1903-ban az egyesület felhívást tett közzé a helyi sajtóban, amelyben lelkészek,

[31] http://muzeum.sk/muzeum/tml.htm .
[32] http://muzeum.sk/muzeum/tml.htm
[33] Liszka J. 1994. 74.
[34] http://muzeum.sk/muzeum/tml.htm
[35] Liszka J. 2002.98.
[36] Liszka J. 1994.83.

tanítók segítségét kérték a tárgygyűjtéshez, ám a felhívásnak nem lett eredménye. A gyűjtemény mégis „kinőtte" első raktárát, s a főgimnázium felépülésével megüresedő algimnázium osztályaiban nyert elhelyezést. 1913-ban költözött a Kultúrpalotába. A múzeum néprajzi tárgyait 1906-ban (valószínűleg a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége javaslatára) kezdték rendszerezni, csoportosítani. 1911-ben a gyűjtemény a Jókai Közmívelődési- és Muzeum Egyesület részévé vált.1914-ben nyílt meg az Alapy Gyula rendezte első állandó néprajzi kiállítás. Az egyesület – a közben bekövetkezett határváltoztató történelmi események hatására – 1936–37-ben (amikor Alapy Gyula után Szombathy Viktor lett az intézmény igazgatója)[37] nagyobb feladatot volt kénytelen magára vállalni: „a szlovenszkói magyar néprajzi tárgyak s emlékek" gyűjtését.[38] Ebben az időben tehát kissé kiszélesedett a gyűjtőterület, és értékes darabokkal bővült a gyűjtemény, pl. Manga János népihangszer-gyűjteménye, fonográffelvételekkel. Ugyanekkor halaszthatatlanná vált a leltározás is, ám ez az igény ellenére is csak 1955-ben kezdődött meg, ráadásul a néprajzi tárgyakat a történetiekkel együtt leltározták. Nagyobb tárgygyarapodásra 1968-ig kellett várni, amikor a járás néhány alapiskolája segítségével hetényi, izsai, martosi tárgyak sokasága került be a múzeumba.1971-ben és -72-ben vette meg a múzeum Ág Tibor csallóközi és mátyusföldi népdalgyűjtésének összesen 344 dallam- és szöveglejegyzését. [39] Jelenleg anyagának (3688 tárgy) 2,8%-át képezi a néprajzi gyűjtemény.[40] A következő állandó kiállítások látogathatók:

- Komárom és környéke története,
- Komárom 1849 és 1945 között,
- XVIII-XX. századi művészet (képtár),
- Római kori kőfaragók Szlovákia területén (lapidárium),
- Jókai Mór Emlékkiállítás,
- Szakrális emlékek (görögkeleti templom).

A komáromi múzeum szakmai kötelékébe tartozik a martosi tájház is.[41]

Kiadványai: A Duna Menti Múzeum Értesítője (kétnyelvű), 1979-től. Ma „Iuxta Danubium" a címe.[42] A komáromi múzeum jelentősége azért nagyobb kissé többi intézményünknél, mert ennek keretében alakult meg a teljes szlovákiai magyar néprajzi muzeológiát szolgálni és valamelyest összefogni hivatott Magyar Nemzetiségi Osztály 1991. október 1-jén.[43] Ez a szerveződés születése pillanatától kezdve intenzíven részt vállalt a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság munkájából, elsősorban a konferenciák, tanácskozások, kutatási programok szervezése, lebonyolítása terén.

[37] Liszka J. 1994. 61-62.
[38] Gaál I. 1986. 95.
[39] Valamennyi külön nem jelölt adat forrása: Gaál I. 1986. 92–98.
[40] Liszka J. 2002. 99.
[41] http://muzeum.sk/muzeum/pdm.htm
[42] Liszka József 1994. 83.
[43] Liszka József 2002. 96.

A galántai Honismereti Múzeum

A galántai a viszonylag kései alapítású múzeumok közé tartozik, 1969- ben alakult. Kezdetben a Városi Népművelési Központban rendezte kiállításait, majd 1971-ben múzeum tulajdonába került az Esterházy-kastély. Itt 1975-ig állt a múzeum állandó kiállítása, amelynek lebontása ma is érthetetlen. 1977-ben nyílt új állandó kiállítása, de néprajzi része csupán pár évvel később,1981-ben készült el.[44] A kiállításban a kerámia dominált, a múzeum gyűjteményének jellegéből adódóan. Jónéhány időszaki kiállítása közül is talán a legjelentősebb az e témának szentelt tárlat volt, amelynek vezetője is jelent meg – Szanyi Mária (1947–) tollából.[45]

1999 őszén megnyílt a múzeum történetét, kiállításainak áttekintését is bemutató jubileumi kiállítás, amelynek néprajzi részei képezik a későbbi – ma is látható – állandó kiállítás anyagát. Az intézmény 8 858 darabból álló tárgygyűjteményének mintegy 48,6 %-a néprajzi anyag. A múzeum néprajzi részlegének munkája mindig kiemelkedő jelentőségű volt, és nem csupán a múzeum falain belül. Az intézmény kötelékébe ugyanis jónéhány tájház tartozik: a vágsellyei, a taksonyi, a nagyfödémesi, illetve a tallósi és a jókai cölöpös vízimalom. Jelenlegi állandó kiállításai:[46]

- A szalma varázsa – a zsúpszalma felhasználása a népi kultúrában,
- Galánta helytörténete,
- Polgári lakásbelsők a 19.század végén,
- Szentek – a század lelkiismerete.

Az említett tájházakon kívül szintén a galántai múzeumhoz tartozik a nagymácsédi községházán megrendezett néprajzi kiállítás.[47]

A múzeum kiadványa 1987 óta jelent meg „Spravodaj" címen, szlovák nyelven, magyar rezümékkel. 1990–92 óta címe: „Studia Galanthensia."[48]

Az érsekújvári Honismereti Múzeum

1935-ben Érsekújvárott Városi Múzeum alakult. A múzeumalapításnak ebben az esetben is néhány kiállítás volt az előzménye. Thain János népművészeti gyűjteménye az 1927-es komáromi Magyar mezőgazdasági, ipari és népviseleti kiállításon is szerepelt, majd később, 1931-ben a Sarló pozsonyi néprajzi kiállításán is. Az 1935-ben megrendezett kiállításnak ez az anyag is részét képezte. Thain János mellett mások – Ludvik Albrecht, Saskó Kázmér és Szőke Béla (1913–1961) – is a

[44] Liszka J. 1994. 80.
[45] Szanyi M. 1981.
[46] Danter I. 1999. 34–36.
[47] http://muzeum.sk/muzeum/vmga.htm
[48] Liszka J. 1994. 84.

múzeumügy pártfogói voltak, ők is kiállításra bocsátották magánygyűjteményeiket. Az első állandó kiállítást 1936-ban nyitották meg 2 helyiségben. Ezt követően az anyagot az Arany Oroszlán szálló emeleti termeibe költöztették, ahol tematikus rendben tudták azt kiállítani. Három termet kapott a régészeti anyag, kettőt a történeti és néprajzi rész közösen. A szálló 1945-ös bombázásáig itt volt a múzeum állandó helye. A háború után csak 1956-ban állt helyre valamennyire a rend, de annyira nem, hogy pl. állandó kiállítást lehetett volna rendezni.[49] 1967-ben javult valamit a helyzet, amikor az intézmény „járási hatáskörű múzeumi státust kapott" és beköltözhetett az egykori ferences rendházba.[50] Sok-sok költözés és huzavona után 1994.január 14-én nyílt meg a múzeum állandó néprajzi kiállítása, amelyet Gudmon Ilona (1952–) rendezett.[51] Gyűjteményének 27,2 %-a néprajzi tárgy.[52]

Kiadványa: „Castrum Novum" c. évkönyv, amely vagy kétnyelvű, vagy „más" nyelvű rezümékkel ellátott. 1982 óta létezik.[53]

A Csallóközi Múzeum

Ellentétben néhány eddig említett múzeummal, amelyek történetük során kénytelenek voltak nevet változtatni, a Csallóközi Múzeumnak székhelye, a neki otthont adó település változott meg: Somorjáról Dunaszerdahelyre költözött a gyűjtemény. Az intézmény alapítása 1926-ra tehető, amikor Zellinger Ernő Alapy Gyulának levélben jelentette be múzeumalapítási szándékát, egyúttal módszertani segítséget is kérve tőle. A múzeumalapítás másik ösztönzője – mint annyi más intézmény esetében – egy kiállítás volt, az 1927-ben megrendezett komáromi „Magyar mezőgazdasági, ipari és népviseleti kiállítás". Itt szerepelt Khín Antal csallóközi halászéletet bemutató gyűjteménye, amelyhez Útmutató is készült. Ez a gyűjtemény képezte a somorjai városházán otthont kapó múzeum alapját, amelynek igazgatója természetesen Khín Antal lett. Bár a múzeum sorsa nagyon nehéz volt, igazgatója igyekezett gyűjtésre (legalább adatgyűjtésre) ösztönözni az érdeklődő önkénteseket. Az állandó helyhiánnyal küzdő múzeum utolsó somorjai kiállítása 1938-ban nyílt meg, a háború után az anyag nagy részét Túrocszentmártonba vitték, másik része pedig Dunaszerdahelyre került. Itt született újjá a Csallóközi Múzeum, első dunaszerdahelyi igazgatója Marczell Béla (1924–) lett. 1970-ben került az intézmény tulajdonába a Kondé Miklós váradi püspök-építtette XVIII. századi „Sárga kas-

[49] Liszka J. 1994. 68.
[50] Liszka J. 1994. 19.
[51] Liszka J. 1994.20.
[52] Liszka J. 2002.98.
[53] Liszka J. 1994.83.

tély", ami megoldotta a kínzó helyhiányt.[54] A kastélyban 1972-ben nyílt meg az első állandó (jellegű) néprajzi kiállítás. Időközben egyszer átrendezve 1978-ig állt. Ma látható néprajzi állandó kiállítása a csallóközi népéletet örökíti meg, amelyben nagy szerepet játszott – ezért a kiállításban is jelentős helyet kapott – az aranymosás.[55] Ma a múzeum „szülővárosában", Somorján egy Városi Honismereti Ház maradt, amely a Csallóközi Múzeumhoz tartozik. A 3 788 darabból álló gyűjteménynek 39,4%-a a néprajzi anyag.[56]

A múzeum kiadványa: Múzeumi Híradó (kétnyelvű), 1977-től létezik, 1984-től évkönyv.[57]

Kísérlet a szlovákiai magyar múzeumok és muzeológusok szakmai szövetségének létrehozására

Mint az – remélhetőleg – az eddigiekből is kitűnik, nincs a szlovákiai magyarságnak olyan szerveződése, amely valamilyen formában befolyásolni, irányítani tudná azt, hogy Dél-Szlovákia múzeumaiba (amelyeknek a magyar anyag gyűjtése szintén nem feladatuk, csak az intézmény földrajzi helyzete miatt elkerülhetetlen) magyar szakemberek kerüljenek muzeológusként. A helyzet megoldására 1989-ben történt az első (rendszerváltás utáni) kísérlet, amikor az Új Mindenes Gyűjtemény szerkesztőbizottsága, kibővítve néhány külső szakértővel kidolgozta és (1990-ben) közzétette tervezetét „...a csehszlovákiai magyar tudományos élet intézményi rendszerének kialakítására".[58] A néprajzi muzeológia helyzete – annak ellenére, hogy a tervezetben az erre vonatkozó program is szerepel (a Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központjáról szóló részben, szó szerint idézem) – még csaknem 10 évig nem rendeződött, sőt ma sem megnyugtató. Részben e helyzetet megoldandó, 1999. február 24-én Ipolyságon találkoztak a szlovákiai magyar muzeológusok, hogy kidolgozzák egy központi szlovákiai magyar múzeum létrehozásának koncepcióját.[59]

A szlovákiai magyarság néprajzi kutatásának ebben az időben egyetlen múzeumhoz köthető intézménye volt, az 1991-ben létrehozott komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztálya, amelyet a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társasággal a szerveződések közös motorja, Liszka József személye kötött össze. Az ipolysági tanácskozás eredménye (annak ellenére, hogy kulturális életünkben az

[54] Liszka J. 1994. 66. és 78–79.
[55] http://www.muzeum.sk/muzeum/zom.htm
[56] Liszka J. 2002. 98.
[57] Liszka J. 1994. 83.
[58] Új Mindenes Gyűjtemény 9. kötet. 1990.
[59] Dániel E. 1999. 33.

utóbbi évek talán legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó eseménye volt)[60] az, hogy a résztvevők megerősítették a korábbi elhatározást, miszerint szükség van egy „Szlovákiai Magyar Központi Múzeum"-ra, ennek létrehozása azonban az érintett szakemberek összefogásából – különböző okok miatt – mind a mai napig nem valósult meg. Ezzel szemben „...a Nyitrai Kerületi Hivatal, a komáromi Duna Menti Múzeum helyreállított jogalanyiságát dokumentáló új statútumában a múzeum specializációjaként a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség kultúrájának kutatását, dokumentálását, prezentálását jelölte meg."[61] Emellett – immár a magyar szakemberek összehívása nélkül – a szlovák kormány 2001. július 1-jén Pozsonyban létrehozta a Magyar Kultúra Dokumentációs Központját, más néven a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumát, amely a Szlovák Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum részét képezi. Az intézménynek négy munkatársa van (egy néprajzkutató, két történész és egy dokumentátor). „Speciális múzeumi osztályként a szlovákiai magyarság történetét, anyagi és szellemi kultúráját vizsgálja, ezzel párhuzamosan tudományos kutatómunkát, dokumentációs és módszertani tevékenységet folytat".[62] Az új intézmény rendezett már kiállítást és tanácskozást egyaránt.[63] Rendszerességet ígérő kétnyelvű kiadványa is van: Muzeológiai Füzetek – Muzeologické zošity.[64]

A Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság

Az 1989-es születésű Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság előtörténetét Görcsös Mihály (1923–1999), mint az események részese jegyezte le. Írásából kiderül, hogy a mai Szlovákia területén élő hivatásos néprajzkutatók és önkéntes néprajzi gyűjtők szakmai tömörülésének előzménye 1968-ban született meg, a Csemadok keretén belül. Néhány lelkes, a néprajzi gyűjtés szükségességét felismerő önkéntes ebben az évben – a Szlovák Néprajzi Társaság hallgatólagos beleegyezésével – kérdőívet szerkesztett a szlovákiai magyarság néprajzi alapfelméréséhez. Feltétlenül ide kívánkozik egy, az önkéntesség fogalmát némiképp magyarázó megjegyzés. Itt és most csupán annyit jelent a szó, hogy az illető munkájáért nem kapott fizetést, ám szakmai szempontból ez nem jelent felkészületlenséget, hiszen – hogy csupán egy példát említsek – önkénteseként dolgozott, ebben az esetben is Ág Tibor is. Visszatérve a Társaság előzményéhez, a 600 település feltérképezését előrevetítő vállalkozás nem valósult meg maradéktalanul. Ezért (is) fordultak az ötlet gazdái a Csemadok Központi Bizottsága Elnökségéhez, amely ezek után járási szinten néprajzi szakbizottságok létrehozását írta elő. 1969. április 12-én a Csemadok KB a

[60] Pl.: Grendel Á. 1999. 2. 4. 9.; Vojtek K. 1999. 2. 11. 9.
[61] Dániel E. 1999. 34.
[62] A Magyar Kultúra Dokumentációs Központjának rövid tájékoztatója.
[63] Gaucsík István szives közlése alapján, amelyet ezúton is köszönök.
[64] Muzeológiai Füzetek – Muzeologické zošity 2002.

néprajzi gyűjtőknek Galántán szervezett országos találkozót, ahol elhatározták a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság megalapítását, egyúttal megvitatták és megfogalmazták annak alaptevékenységét is.

1969. október 29-én Pozsonyban volt a Társaság immár teljesen hivatalos alakuló ülése.[65]

A Társaságot 1974-ben felsőbb utasítás értelmében megszüntették.[66]

Újjászületésére 1989-ig kellett várni. 1989. december 9-én Pozsonyban alakult meg a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság. Alapszabályának 2. pontja foglalja össze célját és feladatait:

„A Csehszlovákia területén élő magyarság, illetve az onnan migrációs folyamatok (kivándorlás, kitelepítés) következtében más országok területére került magyarok népi kultúrájának, valamint a magyar – szlovák etnokulturális kapcsolatok kutatásának támogatása, szervezésükben és irányításukban való részvétel, eredményeik terjesztése, művelőinek, pártolóinak és a néprajz iránt érdeklődőknek tömörítése."[67] A Társaság elnöke Liszka József lett.

Az új CsMNT alapszabályban rögzített tevékenysége már az első évben jelentős eredményeket hozott, amelyek irányt szabtak mind a szakmai mélyítésnek, mind a társadalmi elterjesztésnek. A Társaság egyik fontos feladatának az utánpótlás nevelését tartotta. Ennek érdekében Szanyi Mária alapított Pedagógiai Munkacsoportot (majd Ifjúsági Szekciót) a Társaságon belül. Szanyi Mária a nyitrai Pedagógiai Főiskolán (ma Konstanatin Filozófus Egyetem) is oktatott néprajzot ugyanebből a célból. A fakultatív tárgyat először az 1990/91-es tanévben a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék hirdette meg, de két év után – a nagy érdeklődés ellenére – a néprajz oktatása a tanszéki keretek között megszűnt. Szintén az utánpótlásnevelés jegyében kezdett a Társaság már működése első évében továbbképző tanfolyamokat szervezni. A szakmai elérhetőség kialakításában is már az első évben megtörténtek a lényeges lépések. A Társaság hivatalosan is felvette a kapcsolatot a kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társasággal, a budapesti Magyar Néprajzi Társasággal, a Szlovák Néprajzi Társasággal, a Német Néprajzi Társasággal, a Jugoszláviai Magyarok Művelődési Egyesületének Néprajzi Szakosztályával (később Kiss Lajos Néprajzi Társaság) . Már 1990. második felében megjelent a Társaság folyóirata, a Hírharang is. [68]

A Társaság 1992. évi közgyűlésén (Rimaszombat, 1992. március 28.) határozta meg konkrétabban saját profilját, miszerint elsősorban „...tisztán tudományos társaság, így a néphagyományok közkinccsé tételénél (amelyek fontosságára Ág Tibor hívta fel a figyelmet) elsősorban a Szlovákiai Magyarok Folklórszövetségének és

[65] Görcsös M. 1992/1–2. 11–15.
[66] Liszka J. 1994. 49.
[67] A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Alapszabályzata 1991. 26.
[68] Liszka J. 1991/1-2. 21-23.

az Ének-zenei Társaságnak lehet fontos szerepe".[69] Ugyanitt alakult meg a Társaság keretén belül annak Gömöri Helyi Csoportja – Puskó Gábor javaslatára és vezetésével. 1992-ben jött létre megállapodás a Szlovákiai Magyar Cserkészszövetséggel is, amelynek értelmében a CsMNT szakemberei véleményezik a Cserkészszövetség kiadója, a Lilium Aurum által kiadásra szánt néprajzi munkákat, ugyanakkor – amennyiben kölcsönös megegyezés születik – a kiadó megjelenteti a CsMNT kiadásra szánt munkáit.[70]

1993-ban, Csehszlovákia kettéválásának következtében a Társaság nevet változtatott, ettől kezdve Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság a neve, ugyanakkor Pozsonyból Komáromba helyezett székhelyét. 1993. szeptember 12-én, egy Komáromban rendezett nemzetközi népzenei tudományos tanácskozáson született meg Ág Tibor irányításával a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Népzenei Munkaközössége, amely Népzenei Műhely címen állandó rovatot is indított a Hírharangban, ám a munkaközösség kétéves működés után, 1995-ben meg is szűnt. [71] Ugyanezen év októberében Liszka József 20 hónapra lemondott elnöki posztjáról, így a Társaságot ettől kezdve Fehérváry Magda (1954–) alelnök irányítja. A Társaság tevékenysége 1997-ben vett új lendületet, amikor az augusztus 16-i rendkívüli közgyűlésen a tagság határozatot hozott az önálló jogi személlyé válásról. „A Szlovák belügyminisztérium 1997. október 22-vel a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot önálló jogi személyként bejegyezte". [72] Ez a lépés tulajdonképpen függetlenné válást jelentett a Csemadoktól, amelynek állami támogatását erre az időre lényegében megvonták. Az 1998-as közgyűlésen Liszka József lemondott elnöki tisztjéről, mivel ő lett a Fórum Intézet Etnológiai Központjának igazgatója. Helyét Dániel Erzsébet (1946–) vette át. [73] Ettől kezdve a Társaság tájékoztatója, a Hírharang is a Fórum Intézet Etnológiai Központjával közös kiadásban jelenik meg. A két intézmény a feladatokon is osztozik, a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaságra maradt „...a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság társadalmi hátterének a kiépítése", míg a tudományos műhelymunkát immár az Etnológiai Központ vállalta magára. [74]

A Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság kezdettől fogva vállalt néprajzi tudományszervező tevékenységet is. Egyik fontos vállalkozása a Honti Kutatási Program volt, amelyet 1992-ben közös szervezésben indított a komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztályával, a váci Tragor Ignác Múzeummal és a szobi Érdy János Könyvtár és Információs Központtal. Az első kutatótábor ipolysá-

[69] Liszka J. 1992/1–2. 3.
[70] Liszka J. 1992/1–2. 10.
[71] L. Juhász I. 1999/2. 11–13.
[72] Dr. Fehérváry M. jegyzőkönyvvezető 1996–97. 3.
[73] Dániel E. 1998. 3.
[74] L. Juhász I. jegyzőkönyvvezető 1998/1–2. 8.

gi székhelyű volt, 1992. augusztus14–24. között zajlott.[75] A program szakmai vezetője Liszka József volt. Második alkalommal 1992. október 15–18. között zajlott a kutatás ugyanitt. 1993-ban, augusztus 23–29. között Párkány volt a kutatás központja, 1994. július 4–10. között pedig Gyűgy. Kb. harminc (szlovákiai és magyarországi magyar) kutató kapcsolódott be a munkába. 1995. július 3–8. között zajlott Csábon az utolsó kutatótábor.[76] A Társaság eddigi 12 éves működése alatt több „belföldi" és nemzetközi tudományos konferenciát is szervezett. E tanácskozások programja, az előadók sora olvasható a Hírharang 1999. évi 2. számában, L. Juhász Ilona (1960–) tollából, ezért itt most csupán felsorolás szintjén említem a rendezvényeket:

- 1991. október 25–26. „Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi felében". Komárom. Azonos cím alatt 1994-ben megjelent a konferencia előadásait tartalmazó kötet is, az „Acta Museologica" sorozatban.
- 1992. szeptember 28. „Tájak közti kapcsolatok". Komárom.
- 1993. április 2–3. „Régió és népi kultúra". Tornalja.
- 1993. szeptember 10–12. „Kutatás - feldolgozás - továbbéltetés". Komárom.
- 1994. szeptember 16–17. „A cserkészet és a néprajz". Komárom.
- 1995. március 17. Bartók-emlékest, a zeneszerző halálának 50. évfordulója alkalmából, a Társaság Népzenei Munkaközösségének szervezésében. Nagymegyer.
- 1995. július 23–29. Néprajzi Szeminárium, közös szervezés a magyar Néprajzi Társasággal. Komárom.

Amint arról már az eddigiekben is szó esett, a Társaság szakemberei kiemelt fontosságot tulajdonítottak a szakmai utánpótlás nevelésének. Néprajzi továbbképző tanfolyamot még akkor is szerveztek, mikor annak már csak három résztvevője volt. (Nagykapos, 1994.)

Az elsősorban közép- és főiskolás fiatalok részvételét célzó tanfolyam négy alkalommal került megrendezésre.

- 1990. július 21–28. Domica,
- 1991. július 3–10. Szepsi,
- 1992. június 28 – július 4. Szepsi,
- 1994. július 20–26. Nagykapos.

A fenti tanfolyamokon kívül, kevesebb rendszerességgel egyéb ifjúsági rendezvényekre is sor került. Pl.

- 1990 őszén Szencen Szanyi Mária szervezett ifjúsági kutatótábort, főleg nyitrai főiskolások részére.
- 1991. július 27–augusztus 3. között szintén Szanyi Mária szervezett Gágyor József (1941–) segítségével gyermektábort Tallóson.

[75] L.Juhász I. 1999/2. 9.
[76] L. Juhász I. 1999/2. 14.

– 1994. július 11–16. között a Népzenei Munkaközösség Pereden szervezett népdalgyűjtő-tábort. Ennek a gyűjtésnek is egy kötetben jelent meg az eredménye, a Gyurcsó István Alapítvány kiadásában látott napvilágot a „Bíborpiros szép rózsa" c. gyűjtemény.

A Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság kiadványainak száma is jelentős. Legfontosabb sorozata az 1991-től megjelenő Népismereti Könyvtár, amelynek – tudomásom szerint – eddig kilenc kötete látott napvilágot.[77]

E tudományos igényű sorozat mellett a diákoknak rendezett továbbképző tanfolyamok során gyűjtött anyagokból és a galántai néprajzi szakkör gyűjtéseiből három kis kötet jelent meg:

– Liszka József szerk.:Utánpótlás. Dolgozatok Kecső néprajzából. 1991.
– Szanyi Mária szerk. Utánpótlás 2. Mátyusföldi dolgozatok. A Galántai Magyar tanítási Nyelvű Gimnázium Néprajzi Szakkörének dolgozatai. 1992.
– Bodnár Mónika szerk.: Utánpótlás 3. Bódva menti dolgozatok. 1993.

Elsősorban a Társaság Honti Kutatási Programját segítette (pl. bibliográfia összeállításával) az Adattári Közlemények c. sorozat.

A Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központja

A Fórum Társadalomtudományi Intézet részét képező, komáromi székhelyű Etnológiai Központ 1999. október 1-jén alakult, „...fő célkitűzése és feladata a szlovákiai magyar népesség népi kultúrájának tudományos igényű néprajzi kutatása, az eredmények dokumentálása és közzététele".[78] A Központ önmagát – amint azt igazgatója, Liszka József fogalmazta „...már a modern európai etnológia egyik műhelyeként határozza meg."[79] Kutatási programját lényegében négy csomópont köré csoportosítja:

– hagyományos kutatási területek,
– interetnikus kapcsolatok kutatása,
– változások vizsgálata a szlovákiai magyarság népi kultúrájában,
– a szakrális néprajz kutatása.

1990-ben, a nagy társadalmi-politikai változások (vagy változásnak látszó folyamatok) közepette az Új Mindenes Gyűjtemény szerkesztői gárdája kidolgozott egy, a teljes (cseh)szlovákiai magyar tudományos élet megszervezésére vonatkozó koncepciót. Amint az alábbiakban látható, némi szűkítéssel az ebben megfogalma-

[77] 1. B. Kovács I. 1991; 2. Fehérváry M. 1992; 3. Csáky K. 1992; 4. Szapu M. 1993; 5. Danter I. 1994; 6. Ág T. 1996; 7. Liszka J. 1993; 8. Liszka J. 1994.
[78] Liszka J. 1998/1–2. 5.
[79] Liszka J. 2002. 52.

zott feladatokat vállalta fel az Etnológiai Központ Liszka József vezetésével. A néprajztudomány feladatait 1990-ben így határozták meg:

1. A kiindulási alap a leltárkészítés kell legyen.

A dél-szlovákiai vidéki múzeumok, központi intézmények (Pozsony, Turócszentmárton, Budapest, Debrecen stb.) adattáraiban található kéziratos munkák, gyűjtések, fotó- és rajzanyag számbavétele.

2. Leltárba venni a dél-szlovákiai vidéki múzeumok, illetve a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Múzeum néprajzi tárgygyűjteményének magyar falvakból származó anyagát, és azt katalógusszerűen kiadni.

3. A szlovákiai magyarság néprajzi kutatása terén, leíró szinten, a Csemadok tevékenységének köszönhetően, a legjobban az ún. színpadi folklórhoz kapcsolódó műfajokkal (zene, tánc, viselet, egyes szokások) állunk. Ezeken a területeken a későbbi kutatásokat az adatgyűjtés mellett elsősorban az elmélyültebb tudományos elemzés, illetve a változásvizsgálatok, eredetkérdések, interetnikus kapcsolatok stb. irányába kell kiszélesíteni.

4. További kutatásra javasolt témák:

- Tájmonografikus kutatások (különös tekintettel az egyes tájegységeink, néprajzi csoportjaink pontos körülhatárolhatóságára, meghatározhatóságára). Falumonográfiák.
- Társadalomnéprajzi kutatások (egyrészt önálló kutatási témaként – pl. rokonsági rendszer, osztályok, rétegek a faluközösségen belül stb. – másrészt minden egyéb kutatási téma kiegészítő aspektusaként.
- Szakrális (vallási) néprajz.
- Interetnikus (etnokulturális) kapcsolatok (magyar–szlovák összefüggésben, de érdekes lehetne magyar–német viszonylatban is).
- Szociografikus színezetű változásvizsgálatok (bármilyen témakörben).
- Az anyagi kultúra kutatása.
- A néprajzi kutatásokkal párhuzamosan a levéltárak anyagának néprajzi szempontú kiaknázása.
- Népköltészet (elsősorban az eddig kevésbé vagy egyáltalán nem kutatottak: mese, monda, proverbiumok, találós kérdések stb.)
- Geográfiai szempontból a Felső-Bodrogköz szinte teljesen ismeretlen számunkra. Ugyanígy keveset tudunk a Szenc környéki ö-ző nyelvjárássziget néprajzi jellemzőiről. A Kassa környéki nagyrészt elszlovákosodott szórványok (Magyarbőd és környéke) néprajzi vizsgálata."[80]

Az Etnológiai Központ komáromi székházába került a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság könyv- és adattára. Ezen kívül még egy rendkívüli jelentőségű „adatbázisa" van, a „Szakrális Kisemlékek Archívum". Liszka József igazgatón kívül

[80] Idézi. Liszka J. 2002. 51.

adminisztrátorként dolgozik az szlovák összefoglalókkal) évkönyve, az „Acta Ethnologica Danubiana", amelynek 2002-ben immár 4. kötete jelent meg. A „Notitia Historico – Ethnologica" c. sorozatban kisebb terjedelmű történeti és néprajzi írásokat jelentet meg[81]. A „Miscellanea Bibliothecea Hungaricae" sorozat darabjaiként rendszeresen megjelenteti bibliográfiasorozatát is. (Szlovákiai Magyar Néprajzi Bibliográfia)[82]. Intheretnica c. sorozatuknak immár 4 kötete jelent meg,[83] a Lokális és regionális monográfiák közül pedig 3.[84] Az Etnológiai Központ egyik legnagyobb vállalkozása „A szlovákiai magyarság néprajza" c. projektum, melynek vezetője, Liszka József 2002-ben jelentette meg nagy munkáját „A szlovákiai magyarok néprajza" címen. Négyéves működése alatt az Etnológiai Központ több nemzetközi tudományos konferenciát is szervezett. Pl. 2000. október 18–21. között Komáromban rendezték meg a XII. Nemzetközi Etnokartográfiai Konferenciát, melynek előadásai a Központ évkönyvében meg is jelentek.[85]

A Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központja ma a szlovákiai magyarság néprajzi kutatásának legmagasabb tudományos igénnyel, legnagyobb kutatási területtel, legtöbb intenzíven működő nemzetközi kapcsolattal, a legszélesebb szakmai profillal működő intézménye, amelynek a Szlovákia területén kisebbségben élő más nemzetek tudományos eredményeire ugyanúgy rálátása van, mint a magyarországi szaktudomány legújabb irányzataira.

A Csemadok néprajzi tevékenysége

Ág Tibor visszaemlékezéséből tudjuk, hogy1968-ban, a Csemadok keretében négy ember alapította meg a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaságot: Marczell Béla (a Csallóközi Múzeum igazgatója), Mórocz Károly (1938–) (a galántai gimnázium magyar szakos tanára), Csáji Bertalan (orvos) és természetesen Ág Tibor. A Társaság nem volt hosszú életű, 1974-ben a Csemadok Országos Választmányának elnöke megszüntette.[86] E kezdeményezésen kívül a Csemadok Központi Bizottságán belül létezett egy állandó néprajzi előadói státusz. A köré szerveződő Központi Néprajzi Szakbizottság tevékenységének fontos részét képezték azok a szemináriumok (szervezett néprajzi gyűjtések), amelyeket nyaranta olyan célból rendeztek, hogy a munkában résztvevők a színpadi folklórműfajok terén gyűjtsenek hasznos, új anyagot (amint arról Méry Margit tanulmánya is számot ad a bevezetőben). 1974-től jórészt ezeket a gyűjtéseket publikálták a „Néprajzi Közlések" c. kiadvány-

[81] A sorozat eddig megjelent kötete: L.Juhász I.–Liszka J. 1998.
[82] 2000-ben jelent meg a legújabb, 4. kötet az 1993-94-es időszak termésről.
[83] 1. Bodnár M. 2002; 2. Sopoliga, M. 2002; 3. Keményfi R. 2002.
[84] 1. Viga Gy.; 2. L. Juhász I. 2002.
[85] Liszka J. 2001.
[86] Ág T. 1991/3. 13–17.

ban. Részben a Csemadokhoz kötődve honismereti szakkörök is működtek az 1960-as évektől egészen az 1980-as évek végéig Zoboralján, Galántán, Losoncon, Érsekújvárott és az Ung-vidéken. [87]

A rendszerváltás után számottevő néprajzi tevékenységet a Csemadok dunaszerdahelyi szervezetéből kinövő Gyurcsó István Alapítvány fejt ki, amelyet Ág Tibor és Huszár László (1951–) nevéhez köthetünk. „Gyurcsó István Alapítvány Füzetek" címen 1992-ben sorozatot indított, amely hosszabb-rövidebb, vegyes tematikájú, de alapvetően néprajzi írásokat jelentet meg. [88]

Gömör–Kishonti Múzeumegyesület

Az eredetileg 1882-ben megalapított Egyesület életében a térség történetéből adódó állam- és határváltozások okozták a legnagyobb szüneteket. 1920 után a csehszlovák hatóság feloszlatta, majd 1926-ban engedélyezte újjászervezését. Az első bécsi döntés után 1943-ban fogalmazták meg újabb statútumát, ám 1945 után ismét feloszlatták. „A kommunista hatalomátvétel következtében azonban az Egyesület már nem szerveződhetett újjá."... „Az újraindítás gondolata 1989 novembere után azonnal felmerült. 1990. augusztus 10-én az előkészítő bizottság megtárgyalta és jóváhagyta a Gömör–Kishonti Múzeumegyesületet (Gemer- malohontsky muzeálny spolok) alapszabályzatát, amelyet a Belügyminisztérium (némi huzavona után – a kétnyelvűséget kifogásolta) be is jegyzett."[89] Az egyesület Gömör–Kishonti Téka című könyvsorozatának immár 6 kötete jelent meg, amely sorozat szerkesztője az egyesület elnöke, B. Kovács István.[90]

Mátyusföldi Muzeológiai Társaság

1999 februárjában alakult. Célja. „...olyan önkéntes munkát kifejteni, amely a mátyusföldi térség magyarságának társadalmi és kulturális fejlődésével kapcsolatos témák elsősorban muzeológiai szempontok alapján való kutatását és dokumentálását célozza meg." A Társaság vezetője Danter Izabella (1955–).[91]

---

[87] Bővebben ld.: Liszka J. 1994. 44–45.

[88] Pl. 1. kötet: Ág T. 1992; 2. kötet: Marczell B. 1994.; 3. kötet: Cséplő F. 1995.

[89] B. Kovács I. 1999. 13.

[90] Időrendben: Mihályfalusi Forgon M. 1997. (Az 1909-ben megjelent monográfia új kiadásban.); Balogh B. 1997.; Kollár S. 1998.; G. Kovács Gy. 1998.; Thököly G. 1999.

[91] Danter I. 1999/2. 37.

Kulturális Antropológiai Műhely

A tornaljai „Kulturális Antropológiai Műhelyt 1999 novemberében jegyezték be a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumának illetékes osztályán. A szervezet egyik fő célkitűzése – amint az az alapszabályban is olvasható – kutatások szervezése, egy független múzeum létrehozása és tudományos tanácskozások tervezése". [92] Ehhez igazodva 2001. október 12–13-án rendezte az egyesület első konferenciáját, „A honismerettől a kulturális antropológiáig. Lehetőségek, módszerek és eredmények a szlovákiai magyarság néprajzi vizsgálatában" címen, amely tanácskozás programjának részét képezte a „Dél-Gömör lakosságának élete" c. állandó jellegű kiállítás megnyitása. Emellett a Kulturális Antropológiai Műhely időszaki kiállításokat is rendez. Pl. 2002. októberében nyílt meg a „Tornalja a huszadik században" c. fotókiállítás. Ugyancsak 2002-ben jelent meg egy vály-völgyi hiedelemmonda-gyűjteményük P. Bodnár Enikő (1965–) és Pusko Gábor (1962–) tollából. [93]

A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház Tudományos Gyűjteményei

2002. január 29-én zsinati határozattal született az intézmény, melynek feladata „...szlovákiai reformátusságra vonatkozó dokumentumok, könyvek, levéltári, tárgyi és egyéb emlékek rendszeres és módszeres dokumentálása, gyűjtése, megőrzése, szakmai feldolgozása és hozzáférhetővé tétele."[94] Négy részlege van: múzeum, levéltár, könyvtár, egyedi alapok. Vezetője – és tudomásom szerint egyetlen alkalmazottja – B. Kovács István, gyűjtőterülete országos, működési helye Rimaszombat. (Néprajzi jellegű intézmények, szerveződések áttekintésében a létrehozó személy, B. Kovács István megkerülhetetlen néprajzi munkássága, tudományos eredményei miatt kell szerepelnie.)

Összegzés

Amint az itt leírtakból vélhetően kiderül, a mai Szlovákia területén élő magyarság néprajzi szempontú kutatása terén mind önerőből, mind magyarországi kutatók munkája által (bár írásom erre nem tér ki) az utóbbi 10-15 évben születtek ugyan az „összmagyar" néprajztudomány számára is megkerülhetetlen eredmények, de a tudományos munka lehetőségeinek megnyugtató megteremtése ma is várat magára. A bevezető kutatástörténeti tallózás többször kitér a szakemberképzés

[92] Pusko G. 2001. 3.
[93] P. Bodnár E.–Pusko G. 2002.
[94] B. Kovács I. 2002. 41–42.

sürgető szükségességére. Az első feladatvázolás óta több évtized is eltelt, több, a magyar néprajzban kiemelkedő eredményeket magáénak mondható kutató készült pályájára budapesti egyetemen (a teljesség igénye nélkül néhány példa: B. Kovács István, Liszka József, Szanyi Mária). Valamennyien muzeológusként helyezkedtek el, ám azt talán csak ők maguk tudnák megmondani, hogyan oldották meg, hogy – amíg politikai erők el nem mozdították őket a helyükről – valóban néprajzkutatóként dolgozhassanak, mert munkahelyi feladatuk nem ez volt. 1990-ben robbanásszerűen születtek civil kezdeményezésből intézmények, ez a lendület a néprajzi életet is megmozgatta. Napjainkra ebből a folyamatból a fent említett, nem múzeumi intézmények léte kristályosodott ki, ami azt jelenti, hogy a magyar nemzetiségű, néprajzos végzettségű muzeológusokon kívül 3-4 embernek teremtődött meg az elképzeléseinek, szakmai felkészültségének megfelelő munkahely, ám ezek léte is inkább függő, mint stabil. Továbbra sincs a szlovákiai magyarságnak olyan központi múzeuma, amely működését a már meglévő eredményekre, az eredményeket létrehozó szakemberek munkájára alapozná. Mindamellett a ma múzeumban dolgozó magyar nemzetiségű néprajzos szakemberek munkáját változatlanul nem a Szlovákiában élő magyarság néprajzi kutatásának tudományos igényei, hanem az adott munkahely igazgatójának elképzelései befolyásolják.

A Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központja (főleg ha tekintetbe vesszük 2 fős létszámát) már-már emberfeletti erőfeszítéssel (és az igazgató hihetetlen munkabírása, felkészültsége okán) produkál nemzetközi rangú tudományos eredményeket, ám még így is vannak területek, amelyeken a nem kis munkával létrehozott eredmények jövője bizonytalan. Az összegzésben megfogalmazott véleményem alátámasztására idézem Ág Tibornak a vele készült születésnapi beszélgetésben elhangzott szavait:

„A legutóbbi kitüntetésemnél is földühített, amikor belegondoltam: már több mint ötven éve foglalkozom ezzel a területtel, és sajnos még mindig nem tudtam elérni, hogy értékeljék, elismerjék annyira, hogy egy intézmény álljon mögötte... mert egy intézmény működtetése kiadásokkal jár. Az illetékesek valószínűleg úgy vélik, hogy ha eddig működött ebben a formában, akkor továbbra is működni fog így... Ezért kissé felháborít, amikor kitüntetéseket osztanak nekem, ugyanakkor szakmailag nem támogatnak." [95]

Irodalom

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG ALAPSZABÁLYZATA
1991 *Hírharang* 1991/1–2. pp. 26–32.

A MAGYAR KULTÚRA DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONTJÁNAK RÖVID TÁJÉKOZTATÓJA
é.n.

[95] Mislay E. 2003. 11.

ÁG TIBOR
1991 A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi társaság megalakulásának előzményei avagy a Csemadok és a néprajzi gyűjtés. *Hírharang* 1991/3. pp. 13–17.
1992 *Vígan zengjetek citorák.* (Csallóközi betlehemes játékok és mendikák). Dunaszerdahely, 53 p.
1996/a *Ki népei, vári vagytok.* Válogatás a szlovákiai magyar tájak népzenei hagyományaiból. Komárom–Dunaszerdahely
1996/b *Bíborpiros szép rózsa.* Népzenei gyűjtés Peredről. Dunaszerdahely

BALASSA IVÁN
1974 A magyarság néprajzi kutatása Szlovákiában. *Ethnographia,* LXXXV. pp. 625–626.

BALOGH BÉLA
1997 *Harmaci krónika.* Rimaszombat, 125 p.

BODNÁR MÓNIKA
1999 A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XII. Nagygyűlése. In: *A Gömör–Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve* (1995–1997). Rimaszombat pp. 21–27.
2002 *Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században.* Komárom–Dunaszerdahely, 136 p.

BOTÍK, JÁN–MÉRY MARGIT (szerk.)
1981 *A csehszlovákiai magyar nemzetiség néprajzi kutatása.* Pozsony, Szlovák Tudományos Akadémia – Csemadok Központi Bizottsága

CSÁKY KÁROLY
1991 *„Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk".* A születéssel s a gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmek és szokások az Ipoly mentén. Komárom, 103 p.

CSÉPLŐ FERENC
1995 *Réte – bástya és menedék.* (Helytörténet két egyházi könyv köré építve.) Dunaszerdahely

DÁNIEL ERZSÉBET
1998 Beköszöntő. *Hírharang* 1998/1–2. p. 3.
1999 Magyar muzeológusok tanácskozása Ipolyságon. *Hírharang* 1999/1. 33–35.

DANIS FERENC
1991 Lesz (van) múzeum Ipolyságon? *Hírharang* 1991/3. pp. 24–25.
1994 Megnyitó a Honti Múzeumban. *Hírharang* 1994/4. pp. 17–19.

DANTER IZABELLA
1994 *Népi gyógyászat a Kisalföld északi részén.* Komárom–Dunaszerdahely
1999 A Galántai Honismereti Múzeum 30 éve. *Hírharang* 1999/2. pp. 34–36.

DANTER IZABELLA–GAUCSÍK ISTVÁN (szerk.)
2002 *Muzeológiai Füzetek – Muzeologické zošity.* Dunaszerdahely

FEHÉRVÁRY MAGDA (szerk.)
1992 *Gúta hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében.* Komárom.
1993 Jegyzőkönyv a Szlovákiai Magyar Néprajzi Néprajzi társaság 1997. augusztus 16-án megtartott VI. (rendkívüli) közgyűléséről. *Hírharang* 1996–97. p. 3.

GAÁL IDA
1986 A néprajzi gyűjtemény. In: Fehérváry Magda–Ratimorsky Piroska–Trugly Sándor (szerk.) *A komáromi múzeum száz éve.* Pozsony, 92-101.

GÖRCSÖS MIHÁLY
1991 Magyar néprajzi kezdeményezések Szlovákiában. *Hírharang* 1992/1-2. pp. 11-15.

GRENDEL ÁGOTA
1997 Hallassa hangját a szakma! Beszélgetés Liszka Józseffel, az etnológiai Központ terveiről és a központi magyar múzeum kérdéséről. *Új Szó* 1999. 2. 4. 9.

HORVÁTHOVÁ, MARGARÉTA
2002 *Nemci na Slovensku.* Komárom–Dunaszerdahely

L. JUHÁSZ ILONA
1998 A Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság VII. közgyűlése. *Hírharang* 1998/1–2. p. 8.
1999 A (Cseh)szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság 10 éve. *Hírharang* 1999/2. pp. 5–17.
2000 *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia* (1993–1994) Galánta (összeállítás)
2002 Rudna I. Komárom–Dunaszerdahely

L. JUHÁSZ ILONA–LISZKA JÓZSEF (szerk.)
1998 *Szolgálatban.* Dunaszerdahely

KEMÉNYFI RÓBERT
2002 *Gömöri etnikai térmozaik.* Komárom–Dunaszerdahely

KOLLÁR SÁMUEL
1998 *Rimaszombat története.* Rimaszombat

KÓSA LÁSZLÓ
1968 A csehszlovákiai magyar néprajzi kutatás feladatai. *Irodalmi Szemle* 1968. pp. 748–761.

KOVÁCS ÁGNES
2002 Idén százéves a Rozsnyói Bányászati Múzeum. *Gömörország* 2002/ősz. pp. 14–17.

B. KOVÁCS ISTVÁN
1991 *Vály-völgy.* (szerkesztés) Pozsony–Rimaszombat–Felsővály
1998 Néprajzoktatás a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen. *Hírharang* 1998/1–2. 42–43.
1999 A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület vázlatos története. In: *A Gömör – Kishonti múzeumegyesület évkönyve* 1995–1997. Rimaszombat, 1999. pp. 6–17.
2000 A Gömör–Kishonti Múzeum egyesület és múzeuma százhúsz éve. *Gömörország* 2002/ősz. pp. 2–13.
2001 *Agyagkenyér.* Fejezetek az agyagművesség történetéből Gömörben és Kishontban. Rimaszombat
2002 Református Tudományos Gyűjtemények. Gömörország 2002/ősz. pp. 41–42.

G. KOVÁCS GYULA
1998 *Feled története.* Rimaszombat

LISZKA JÓZSEF
1991 Beszámoló a Csehszlovákiai magyar Néprajzi Társaság tevékenységéről 1990-ben. *Hírharang* 1991 1–2. pp. 21–23.
1991 *Őrei a múltnak.* (Magyar tájházak, vidéki néprajzi gyűjtemények Dél-Szlovákiában). Dunaszerdahely
1992 *A Csallóköz hiedelemvilága.* Dunaszerdahely
1992 Fórum Intézet – program és célkitűzések. *Hírharang* 1998/1-2. pp. 5-7.
1992/a A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság III. Közgyűlése. *Hírharang* 1992/1–2. p. 3.
1992/b Megállapodás. *Hírharang* 1992/1–2. p. 10.
1993 *A szlovákiai magyarok néprajza.* Budapest–Dunaszerdahely. Marczell Béla
1993 *„Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok...”* Tanulmányok a 65 éves Ág Tibor köszöntésére. (szerkesztés) Dunaszerdahely
1994 *Leléd hagyományos gazdálkodása a XX. század első felében.* (szerkesztés). Komárom–Dunaszerdahely

1994 *Acta Ethnologica Danubiana.* Az Etnológiai Központ Évkönyve 2–3. Dunaszerdahely–Komárom. (szerkesztés)
2002 *Acta Ethnologica Danubiana.* Az Etnológiai Központ Évkönyve 4. Komárom–Dunaszerdahely. (szerkesztés)

MIHÁLYFALUSI FORGON MIHÁLY
1997 *Gömör – Kishont vármegye nemes családai.* Rimaszombat. 723 p.

MISLAY EDIT
1995 Fél évszázada a népzene vonzásában él. *Új Szó* 2003. április 17. p. 11.

NAGY ENDRE
2002 Tardoskedd és Udvard földrajzi nevei. Dunaszerdahely. 176 p.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA
1984 Intézményes és önkéntes magyar néprajzi kutatások Csehszlovákiában. In: Máténé Szabó Mária Rózsa (szerk.): *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások.* Budapest, pp. 154–174.

P. BODNÁR ENIKŐ–PUSKO GÁBOR
2002 *Hiedelemmondák a Vály-völgyben I. A gyerekek ismeretanyaga.* Tornalja

PUSKO GÁBOR
2001 *A honismerettől a kulturális antropológiáig.* Lehetőségek, módszerek és eredmények a szlovákiai magyarság néprajzi vizsgálatában. Tornalja

PUKKAI LÁSZLÓ
2002 *Mátyusföld I.* Komárom-Dunaszerdahely

SÁNDOR JÁNOS
1995 *Egy falu a Zoboralján.* Komárom–Dunaszerdahely

SOPOLIGA, MIROSLAV
2002 *Ukrajinci na Slovensku.* Komárom–Dunaszerdahely

SZANYI MÁRIA
1981 *Népi kerámia a galántai járási Honismereti Múzeumban.* Kiállításvezető

SZAPU MAGDA
1991 *Életmódvizsgálatok a Vág völgyében.* Komárom

TÖKÖLY GÁBOR
1999 *Ki kicsoda Rozsnyón.* Rimaszombat

UJVÁRY ZOLTÁN
1984 Magyar néprajzi kutatások Csehszlovákiában. In: Máténé Szabó Mária Rózsa (szerk.): *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások.* Budapest, pp. 142–154.
1989 A csehszlovákiai magyarság néprajzi kutatásáról. In: Petercsák Tivadar (szerk.): *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások II.* Budapest, pp. 127–135.

ÚJ MINDENES GYŰJTEMÉNY
1990 9. Kötet, Pozsony

ÚJ SZÓ – TUDÓSÍTÁS
1999 2. 25. 9.

VIGA GYULA (szerk.)
2000 *Kisgéres.* Dunaszerdahely, 320 p.

VOJTEK KATALIN
1999 Lesz nemzetiségi múzeum? *Új Szó* 1999. 2. 8. 9.

Internetes honlapok

http://muzeum.sk/muzeum/bmrv.htm (2003. május 15.)
http://muzeum.sk/muzeum/gmm.htm (2003. május 15.)
http://muzeum.sk/muzeum/pdm.htm (2003. május 15.)
http://muzeum.sk/muzeum/vmga.htm (2003. május 15.)
http://muzeum.sk/muzeum/mgh.htm (2003. május 15.)
http://muzeum.sk/muzeum/tml.htm (2003. május 15.)

Kárpátaljai magyar néprajz (1989–2002)

SZTANKÓ PÉTER

Általános megjegyzések

A kisebbségi magyar néprajztudomány utóbbi évtizedének bemutatása Kárpátalja esetében nehezen körülhatárolható feladatot jelent. Amennyiben a témát kizárólag a néprajzi intézményrendszerre összpontosítva határozzuk meg, igen szűk és hiányos képet kapunk. Amennyiben azonban a néprajzot magában foglaló nemzeti művelődés egészét vesszük alapul, túlságosan tág vizsgálati területet jelölünk ki.

A nehézség a művelődés és a tudományos élet nagyfokú differenciálatlanságából ered.[1] Önálló kárpátaljai magyar néprajztudományról igen korlátozott értelemben beszélhetünk. Kárpátalján napjainkban nincs sem felsőfokú néprajzi oktatás, sem önálló kutatóintézet vagy tudományos egyesület. A néprajzi érdeklődés eleve nem önálló tudományágként jelentkezett, hanem a honismerethez kapcsolódó igényként. A tagolatlan felépítés a későbbiekben is megmaradt, sőt a megkezdődő differenciálódási folyamatok is megszakadtak (a Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság megalakulása, majd megszűnése). A néprajztudomány összefolyik más tudományágakkal (helytörténet, pedagógia, nyelvészet és irodalom), amelyeket elsődlegesen a nemzeti identitásban betöltött szerepük köt össze egymással. A szorosan vett néprajztudományon túl feltétlenül szót kell tehát ejtenünk a köz- és felsőoktatási rendszerről, a közművelődési intézményekről, a civil kulturális egyesületek működéséről, a helytörténetről és az irodalmi életről is.

[1] A tagolatlan szerkezeti felépítés az évtized elején a határon túli magyarság általános jellemzője volt, ám rendszerint gyors differenciálódás volt megfigyelhető. Székely A. B. 1994. 57.

Az okok meghatározása túlmutat jelen tanulmány feladatán. Valószínűleg több tényező eredőjének tekinthető a kárpátaljai magyar néprajztudomány helyzetének fenti sajátossága. Összefüggésben állhat a kárpátaljai néprajztudománytól történő több évtizedes mesterséges elzártsággal és a magyarság önszerveződésének ugyancsak mesterséges elfojtásával a kommunista időszak éveiben. Feltétlenül megemlítendő másik okként a kárpátaljai magyarság relatíve alacsony lélekszáma is, amit súlyosbított a szakmai szerveződések létrehozására hivatott értelmiség elvándorlása.[2] A megélhetési gondok, a tudományos munkát nehezítő pénzhiány a kárpátaljai kutatók egy részét szülőföldje elhagyására ösztönözte.[3]

A tudományok differenciálatlanságának tényét figyelembe véve a szorosan vett néprajztudományi intézményrendszeren kívül részletesebben szükséges foglalkozunk a kárpátaljai kulturális és tudományos életet szervező, több tudományágat átfogó szerveződéseivel is – természetesen néprajzi vonatkozású tevékenységükre összpontosítva.

A vizsgált szervezetek egy része, bár nem önálló néprajzi intézmények, tevékenységükben a néprajz beágyazódik a kisebbségi identitás más színterei közé. Más intézmények rendeltetésének fontos, ám csak járulékos része rendelkezik néprajzi vonatkozásokkal. Nem tekinthető a tanulmány céljának ezen szervezetek átfogó bemutatása, csupán a néprajztudománnyal kapcsolatos tevékenységre indokolt kitérni. Szólnunk kell a közoktatásról is, amennyiben az a néprajzi ismeretek egyik közvetítője lehet; valamint a felsőoktatásról: a néprajzi szakképzés és tudományos kutatás lehetőségeiről.

Nem szükséges ugyanakkor jelen tanulmány keretein belül vázolni a kárpátaljai magyarság néprajzának kutatástörténetét, a kárpátaljai néprajzi gyűjtéseket és eredményeit. Ebben a témában rendelkezésre áll az összefoglaló szakirodalom.[4] A tanulmány sokkal inkább a néprajztudomány szervezeti kereteinek szempontjából kíván rálátást és esetleg kitekintést adni, mint a Kárpátalja néprajzával foglalkozó irodalom bemutatásával szolgálni.

Hasonlóképpen csak utalni kívánok a kárpátaljai magyar kisebbség intézményrendszerének rendszerváltás előtti történetével foglalkozó írásokra.[5] A létező összefoglalók kiváló áttekintést nyújtanak a szervezeti keret kialakulásáról és működésének előzményeiről, így inkább az utóbbi évtized tendenciáinak összefoglalása jelenthet nóvumot. Csak bizonyos esetekben, az események folyamatba ágyazása miatt szükséges túllépni az 1989-es alsó időhatáron.

Nem lehet azonban a tanulmány célja a határon túli magyar néprajztudomány szervezésével foglalkozó magyarországi intézmények teljes körű bemutatása sem. A Kár-

[2] Soós K. 1997. 91.
[3] Székely A. 1994. 56–57.
[4] Dankó I. 1993.; S. Benedek A. 1997a.
[5] S. Benedek A. 1994. 53–115.; Egyed A.–Tarnóczy M. 1997.; Fedinec Cs. 1999.; Orosz I. é. n.

pátalja földrajzi határain való túllépés feltétlenül szükséges, hiszen a tárgyalt időszak egyik legfontosabb jellemzője éppen az anyaországi kapcsolatok kiépülése. A tanulmány ugyanakkor csak az egyes kárpátaljai szervezetekhez kapcsolódóan utal az anyaországi szálakra.

Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszék, Ungvári Hungarológiai Központ

A magyar nyelv és irodalom szak megindítását az *Ungvári Állami Egyetemen* 1963-tól engedélyezték 20 fős hallgatói létszámmal, *Petro Lizanec* (Lizanec Péter) (1903–) nyelvészprofesszor vezetésével.[6] 1993-ban a 10 fős levelező tagozatos hallgatói keret megszűnik, viszont nappali tagozaton a korábbi 10 helyett immár 15 diák felvételére nyílott lehetőség. A tanszék megalakulásának harmincötödik évfordulójáig, 1999-ig összesen 621-an szereztek magyar bölcsészdiplomát. Valamennyi hallgató részt vesz népköltészeti előadásokon, illetve szemináriumi és speciálkollégiumi órák keretében mélyebben tanulmányozható a kárpátaljai magyar nyelvjárás.

A kárpátaljai magyar értelmiség részéről számos bírálat érte a tanszék működését, mindazonáltal évtizedekig ez jelentette az egyetlen magyar tudományos intézményt.[7] Innen került ki szinte a teljes kárpátaljai magyar értelmiség, amely a nyolcvanas évek végétől megszervezte a magyar kulturális és tudományos életet. Számos olyan civil szerveződést hívtak létre, amelyekben a kilencvenes években is a legjelentősebb szerepet játszották.

Az egyetemi képzéssel megfogalmazott legfőbb kritika, hogy a tanszék szinte kizárólag a tanárképzésre összpontosított, és így nem vált széles kutatói bázissá, műhellyé. A tanszékről kikerülő értelmiség számára nem jelentett tudományos bázist az intézmény, a kutatómunkák elsősorban autodidakta módon folytak.

Napjainkból visszatekintve a kialakult nézeteltéréseket természetesnek tekinthetjük. A tanszék nem is vállalhatta fel azokat a feladatokat, amelyeket a kárpátaljai magyar értelmiség, mint egyetlen magyar tudományos intézményre, hivatalos szerepkörén túlmenően is ráhárított volna. A képzés és a tudományos munka alapvetően – rendeltetésének megfelelően – megmaradt a magyar nyelv és irodalom keretei között, és nem folytatott társadalomtudományi kutatásokat, így néprajzi kutatásokat sem. Az intézmény sokat tett a magyar közoktatás fejlesztéséért (pedagógusképzés, magyar- és történelemórák számának emelése), szerepet játszott a könyvkiadásban (folklorisztikai gyűjtemények kiadása), ugyanakkor a néprajz szempontjából nem jelenthetett erős tudományos bázist. A tanszék fő profilja a helyi irodalmi hagyomá-

[6] Bolik J.–Dupka Gy. 1991. 114.; 1993. 38.; Dupka Gy. 1993. 95.; Orosz I. é. n.; Lizanec, P. 2000. 22.; Dupka Gy. 2000. 258.

[7] Soós K. 1997. 95.; Kozma E. 1997. 81.

nyok ápolása, a magyar nyelvjárások tanulmányozása, valamint a magyar–ukrán irodalmi és nyelvészeti kapcsolatok feltárása. A néprajztudomány kizárólag a nyelvészeten belül juthatott szerephez.

A tudományos műhelyteremtés szándékával jött létre 1989-ben a magyar tanszék kezdeményezésére, magyar állami támogatással a *Szovjet Hungarológiai Központ,* mai nevén *Ungvári Hungarológiai Központ.*[8] A Központot az Ungvári Állami Egyetem keretein belül, a Magyar Filológiai Tanszékhez szorosan kapcsolódva szervezték meg. Vezetőjévé szintén Lizanec professzort nevezték ki. A kilencvenes években 6 fős kutatói létszámmal működött. Lapja az Acta Hungarica. Az intézményt szervezési, pedagógiai, tudományos és kutatóközpontként hozták létre, ám tevékenysége egyes értékelések szerint nem hozott újat a tanszék keretein belül folyó kutatásokhoz képest.

A kutatásokban csak közvetve juthat hely a néprajzi gyűjtésnek és a néprajztudománynak. A kárpátaljai magyar nyelvjárások feltérképezése és a ruszin–magyar nyelvi kapcsolatok jelentik a kutatások fő irányvonalát, amellyel az intézmény bekapcsolódik a magyar néprajztudomány életébe is. Gondolhatunk Lizanec professzor részvételére magyarországi tudományos tanácskozásokon, vagy folklorisztikai publikációira. A Tanszéken, illetve a Központban tevékenykedő kutatók néprajzi vonatkozású munkái közül megemlíthetjük Fodó Sándor (1940–), Kótyuk István (1934–), Soós Kálmán (1962–) nyelvjárásokkal, ifj. Bíró Andor településhálózattal foglalkozó munkáit. A tanszék kutatói munkájának nagy eredménye A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I–II.[9]

A kilencvenes évek folyamán a tanszéken folyó felsőfokú magyar képzés kizárólagossága megszűnt, így a Tanszék és a Központ szerepe a magyar intézményrendszer kiszélesedésével átalakult. Az átalakulással csökkentek azok, a teljes magyar tudományosság megszervezését megcélzó elvárások is, amelyek e két összefonódó intézményre nehezedtek. A két intézmény továbbra is a nyelvészet és az irodalomtudomány területén fejti ki tevékenységét, ehhez kapcsolódóan jelentkeznek néprajzi témájú művekkel.

A folyamat két úton következett be. Egyrészt 1996-ban Beregszászon önálló magyar tanárképző főiskola alakult (Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola), illetve számos más szervezet kezdte meg működését (tudományos műhelyek, szakmai egyesületek, társaságok). Másrészt a korábbi évtizedek tiltása után az évtized elejétől fogva mód nyílik anyaországi felsőfokú tanulmányok folytatására is.[10]

1990-ben 11 hallgató kezdte meg tanulmányait magyarországi felsőfokú oktatási intézményekben. Ez a szám évről évre nőtt az évtized folyamán: az 1995/96-os tanévben már összesen 350 kárpátaljai diák tanult magyarországi egyetemeken, fős-

[8] Lizanec, P.–Horváth K. 1993.; Dupka Gy. 1993. 141–142.; Soós K. 1997. 95.; Kozma E. 1997. 81.

[9] Lizanec P. et al. 1992/1996.

[10] Orosz I. é. n.

kolákon. 1996-ban 66, 1997-ben 70, 1998-ban 78 fő szerezte meg a határon innen diplomáját, háromnegyed részük nem tért vissza Kárpátaljára. A legnépszerűbb a jogi, közgazdasági, informatikai és a jogi pálya, ám a néprajzi képzésben is részt vesz több hallgató. Az első néprajzdiplomát szerzett és szülőföldjére néprajzosként visszatért kárpátaljai diák 1996-ban végzett a pécsi egyetemen, jelenleg a Tiszaháti Múzeum vezetője. [11]

Kárpátaljai Magyar Tanítóképző Főiskola, Limes Társadalomkutató Műhely

A beregszászi *Kárpátaljai Magyar Tanítóképző Főiskola* (KMTF) a korszak egyetlen akkreditált határon túli önálló magyar felsőoktatási intézmény.[12] Megalakulása 1993-ra vezethető vissza, amikor a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség, a Kárpátaljai Református Egyházkerület és a Beregszászi Városi Tanács létrehozta a Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítványt.

A képzés 1994-ben indult meg a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola segítségével, annak kihelyezett tagozataként. Az intézmény 1996-ban önállósodott, majd 2001 májusában megszerezte az akkreditációt is. Az alapítványi főiskola működtetéséhez az Oktatási Minisztérium, az Apáczai Közalapítvány és különböző civil szervezetek is hozzájárulnak. Az intézmény vezetője előbb Kiss István megbízott igazgató volt, majd az önállósulás után Soós Kálmán főigazgató és Orosz Ildikó (1960–) elnök. A történelem- és társadalomtudományi tanszék vezetője Kobály József. Oktatói között van Vári Fábián László (1951–), Kótyuk István, Csatáry György (1963–) is. Az intézmény kapcsolatot tart az MTA Kisebbségkutató Intézetével.

A főiskolához szorosan kötődve jött létre 1999 májusában a *Limes Társadalomkutató Intézet.*[13] Igazgatója Soós Kálmán, tudományos titkára Csernicskó István (1973–). Az intézet a nyelvészet, a történelem és a szociológia (oktatásszociológia) területén folytat kutatásokat, illetve feladatának tekinti a dokumentációs feladatok ellátását. Érdeklődésében szintén közvetve, a társadalomkutatás részeként helyt kap a néprajztudomány. A Limes és a KMTF társszervezésében megvalósult „Nagydobrony – 2000" elnevezésű konferencián a néprajz, a történelem és a nyelvészet egyaránt szerephez jutott. (Csernicskó István a tájnyelv, Vári Fábián László a népdalok-népballadák, Varga Sándor a népi építészet témakörében tartott előadást a konferencián.) Az intézet könyvkiadói tevékenységet is folytat, kutatóinak publi-

[11] Kósa E. 2001.
[12] Brenzovics L. 1997.; KMTF é. n.; Orosz I. é. n.
[13] LIMES é. n.

kációi elsősorban a kétnyelvűséggel, a helytörténettel, illetve a kárpátaljai magyar közoktatás rendszerével kapcsolatosak. Ezek eredményei jól hasznosíthatóak a néprajz, elsősorban etnikai kutatások számára is.

Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság, Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaság

A kárpátaljai magyar néprajz első és máig egyetlen önálló intézménye mindössze négy évig működött. A *Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság* Beregszászon alakult 1991. szeptember 29-én, több mint 20 taggal.[14] Az első közgyűlést 1992. február 9-én tartották. A társaság elnöke Vári Fábián László, alelnöke Soós Kálmán, szervezőtitkára pedig Bagu Balázs lett. Kálmán Ferenc (1962–), a társaság tagja, a Néprajzi Látóhatár szerkesztőbizottságának ukrajnai tagja lett.

Az alapszabály szerint a társaság célja: „A kárpátaljai magyar lakosság hagyományainak feltárása, megőrzése, tudományos igényű feldolgozásának elősegítése, a magyarság és a vele együtt élő nemzetiségek etnokulturális kapcsolatainak kutatása, támogatása, harmonikus együttélésük segítése a néprajz módszereivel. A néprajz iránt érdeklődő önkéntes gyűjtők tevékenységének ösztönzése, szakmai támogatásuk, továbbképzésük, a Társaságban való tömörítésük, a kutatásuk eredményeinek publikálása. A gyűjtések támogatásával és összehangolásával segíti a kutatást, pályázatok kiírásával serkenti a feldolgozó munkát, gondoskodik a gyűjtött anyag archiválásáról, szakkönyvtárat hoz létre."[15]

A szervezet alapítóinak néprajzzal való kapcsolata csaknem húszéves múltra tekintett vissza. Az ungvári egyetem magyar szakos hallgatóiból szerveződött *Forrás Stúdió* 1967-ben kezdte meg gyűjtőtevékenységét Kárpátalja magyar falvaiban.[16] A mozgalomban lelkes fiatal irodalmárok, nyelvészek, költők vettek részt, akik az irodalmi értelmiségre háruló felelősségtől vezérelve kezdték meg kutatómunkájukat. A stúdió alapvetően irodalmi céllal jött létre, ám fő hivatásának a folklórhagyományok gyűjtését és azok irodalmi adaptációját tekintette. 1973-ban ezen gyűjtőutak eredményeként két gyűjteményes kötet is megjelent. A szervezetet az állami szervek nyomására a hetvenes évek elején felszámolódott, ám a Néprajzi Társaság Forrás Stúdióval való kapcsolatát jól mutatja az elnök, Vári Fábián László neve is.

A Társaság megalakulásának előzményei rányomták a bélyegüket a tevékenységére is, amelynek legfőbb fogyatékossága ugyanaz volt, mint az előnye. A gyűjtések mögött hatalmas elkötelezettség és lelkesedés állt, ugyanakkor számos egyoldalúsá-

[14] Dupka Gy. 1993. 70–71.; S. Benedek A. 1997a. 125.; Soós K. 1997. 96–97.; Botlik J.–Dupka Gy. 1993. 40.
[15] Botlik J.–Dupka Gy. 1993. 40.
[16] S. Benedek A. 1997a. 117–118.; Dupka Gy. 2000. 261.

got és hiányosságot is eredményezett. Az irodalmár gyűjtők érthető módon a folklórra, azon belül is elsősorban a népköltészetre helyezték a hangsúlyt, és a tárgyi néprajzi gyűjtés teljesen háttérbe szorult.[17] A Társaság tagjai ráadásul a felsőfokú oktatás hiányosságai következtében többnyire önkéntes gyűjtőkből (tanárokból, költőkből) álltak, akiknek sokáig nem volt módjuk a szakmai ismereteket elsajátítani sem a kárpátaljai, sem az anyaországi felsőoktatási intézményekben. A Társaság mögött nem állt stabil szakmai műhely (felsőoktatási vagy múzeumi szervezet), amely kutatóit összefoghatta volna.

A Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság ezen okok következtében nem válhatott a néprajztudomány központjává és szervezőerejévé. A szervezet így végül 1995-ben beolvadt a *Kárpátaljai Magyar Honismereti Társaságba*. A lépés jól kifejezte, hogy a Néprajzi Társaság elsősorban nem önálló szaktudományi műhely volt, és hogy a néprajzi érdeklődés elsősorban a honismeret és a magyarságtudat egyik fontos elemeként jutott szerephez. A Honismereti Társaságba történt beolvadással ugyanakkor a néprajz változatlanul helyet kapott: elnöke Soós Kálmán, a Néprajzi Társaság korábbi alelnöke lett.

A néprajztudomány eredményei nem elsősorban a néprajzi és a honismereti társaság tevékenységében érhetőek tetten, hanem sokkal inkább a kutatók egyéni munkáiban. A Magyar Néprajzi Társaság 1995-ben kárpátaljai testvérszervezete (és valamennyi határon túli magyar néprajzi szervezet) közreműködésével hirdette meg az önkéntes néprajzi gyűjtők számára kiírt történeti népmonda-gyűjtési pályázatát, ám intenzívebb munka nem folyt a társaság keretei között. A Honismereti Társaságról szintén elmondható, hogy érdemi tevékenységet nem fejt ki, évek óta inkább már csak papíron létezik.[18] Számos néprajzzal foglalkozó kutató nem is volt tagja a Néprajzi, illetve jelenleg sem tagja a Honismereti Társaságnak. A tudományos és publikációs tevékenység alapvetően más, a társaságokon kívüli fórumokhoz kötődik. Nyilvánvalóan az anyagi nehézségek nagyban hozzájárulnak mindehhez.

Tudományos szervezetek, szakmai érdekvédelmi szervezetek

A rövid életű Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaságon kívül nem találkozhatunk más olyan szerveződéssel, amely kizárólag néprajzi tevékenységet folytatott volna. Igen korlátozott a néprajzot egyik kutatási területének tekintő vagy a nagyrészt néprajztudománnyal foglalkozó kutatókat tömörítő szervezet is. A különböző tudományos szervezeteket, egyesületeket, társaságokat elsősorban azért kell mégis áttekintenünk, hogy lássuk a tudományos élet differenciálatlanságát. A néprajztudomány elsősorban más diszciplinákhoz kapcsolódóan jut szerephez: a honismere-

[17] S. Benedek A. 1997a. 126.; Soós K. 1997. 96-97.
[18] Bagu B. 2000.; S. Benedek A. 1997a. 125.

ten, a helytörténeti kutatásokon, a pedagógián vagy éppen a zenén belül. A számbaveendő szervezetek tehát bár korántsem tekinthetőek a néprajztudomány szervezeteinek, ám átfogják a néprajzi kutatásokat és kutatókat is.

A *Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság* (KMTT) elnöke Petro Lizanec. 1993-ban alakult, tagjainak körülbelül kétharmada magyar anyanyelvű.[19] Folyóirata a Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei. A Társaság az ungvári egyetemhez kötődik szorosan, elsősorban az egyetem magyar vagy magyarul beszélő tudósait fogja össze, valamennyi tudományágból, így a magyar tanszék bemutatásánál már említett kutatókat is. Tudományos és érdekvédelmi tevékenységet fejt ki.

A *Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége* (MÉKK) 1994-ben alakult, célja a magyar értelmiségiek összefogása, az elvándorlás megakadályozása, illetve a tudományos információcsere előmozdítása.[20] Elnöke Dupka György (1952–), társelnöke Horváth Sándor (1957–). Alapvetően a kárpátaljai értelmiséget megosztó politikai természetű viták nyomán alakult ki, de a tudományos érdekvédelmi tevékenység lett a meghatározó. Három szekcióban fejti ki tevékenységét: tudományos, irodalmi-művészeti és gazdaságirányítási. A MÉKK-hoz szorosan kötődve működik a *Lehoczky Társadalomkutató Műhely.* A szervezet tagja számos, néprajzi kutatásokkal is foglalkozó kutató.

Néprajzi vonatkozásai alapján ki kell emelni az 1991-ben alapított *Zádor Dezső Zenei Társaságot.*[21] A szervezet, amelynek érdeklődésében a helyi zenéhez kötődően helyet kap a népzene és tágabban a folklór egésze is. Alapítójának és elnökének, Árpa István (1925–) számos folklorisztikai témájú munkát publikált.

További, áttételesen a kárpátaljai magyar néprajz szempontjából is megemlítendő érdekvédelmi szervezet a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség (KMPSZ), a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Drávai Gizella Magyar Közművelődési Egyesület, a Révész Imre Képzőművészeti Társaság, illetve a ruszin–magyar Bródy András Történelmi-Honismereti Társaság.[22]

Az évtized nagyobb ifjúsági szervezetei között meg kell említeni a Kárpátaljai Magyar Ifjúsági Szövetséget (a KMKSZ ifjúsági tagozata), a Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetséget (KMCSSZ), valamint a Kárpátalja Felfedezői Pro Patria Ifjúsági Szövetséget. Utóbbiak Kárpátalja népi és történelmi hagyományainak felkutatását és őrzését tűzték ki célul.[23]

[19] Dupka Gy. 1993. 76.; Kurdi K. é. n.
[20] Dupka Gy. 1993. 94-95.; Kurdi K. é. n.; HTMH 2001.
[21] Botlik J. – Dupka Gy. 1991. 113.; Dupka Gy. 1993. 148.; Kurdi K. é. n.
[22] Kurdi K. é. n.; Dupka Gy. é. n.; HTMH 2001.
[23] Kurdi K. é. n.; Dupka Gy. é. n.

Múzeumok, tárgyi néprajz és történeti anyagok

A tárgyi néprajz jelentős helyzeti hátránnyal rendelkezik a folklorisztikával szemben. A magyar értelmiségképzés és a tudományos élet évtizedeken keresztül kizárólag a nyelvészethez és irodalomhoz kötődött. Míg a gazdag irodalmi élet létrehozta a folklór iránt érdeklődő kutatók, önkéntes gyűjtők széles táborát, addig a tárgyi néprajz ezekkel a feltételekkel nem rendelkezett, és alapvetően az irodalmi érdeklődés határozta meg a néprajztudomány alakulását is.[24] Tárgyi néprajzi gyűjtés vagy a területi múzeumok ruszin anyagához kapcsolódik, vagy kisebb helytörténeti gyűjteményekben fedezhető fel, önkéntes gyűjtőmunka eredményeként. A tudományos szempontú tárgyi néprajz intézményrendszere igen szegényes.[25]

Az *Ungvári Területi Honismereti Múzeum* nem önálló magyar intézmény, ám – lévén Kárpátalja központi múzeuma, 30 kiállítóteremmel – gazdag magyar anyag is található benne.[26] A gyűjtemény rendszerezése mindazonáltal a területi elv alapján történt, ezért a magyar anyag nem különül el jól. A nyilvántartás sok esetben hiányos, az adatolás pontatlan, az anyag nem megfelelően lokalizálható. A történeti anyag mellett elsősorban népi kerámiák, fafaragások, népi hangszerek és textíliák találhatóak a múzeum magyar anyagában. A gyűjteménynek csak kisebb része van kiállítva.

Az ungvári Várhegy lábainál található a kárpátaljai *Szabadtéri Néprajzi Múzeum*.[27] A skanzen szintén nem önálló magyar intézmény. A különböző ruszin népcsoportok lakóházai mellett ugyan rendelkezik román és magyar épülettel is, ám a nemzetiségi anyag igen csekély. A múzeum viski tájháza hivatott reprezentálni a magyar népi építészetet és lakberendezést.

A *Tiszaháti Tájmúzeum* tekinthető az egyetlen, szakmai szinten is elismert, gazdag magyar gyűjteménnyel rendelkező múzeumnak.[28] A tiszapéterfalvi (tiszabökényi) múzeumot 1970 nyitották meg, létrehozója és első igazgatója Bíró Andorné volt. Az intézményt 1996 óta Kovács Katalin vezeti, aki a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen szerzett néprajz szakos diplomájával az első képzett és szülőföldjén maradt néprajzosnak számít Kárpátalján.

A múzeum két egységből áll: az egykori Fogarassy-kúriában, nyolc teremben berendezett helytörténeti múzeumból, illetve a mellette elhelyezkedő falumúzeumból. A skanzen az ugocsai Tiszahát XIX. század végi–XX. század eleji népi építészetét reprezentálja három épületével. Egy módos gazda lakóházát, egy zsellérházat és egy falusi iskola épületét foglalja magában, korabeli berendezéssel. Eredetileg egy vízimalom is csatlakozott az épületegyütteshez, ám azt a karbantartást lehetetlenné

[24] S. Benedek A. 1997a. 126.
[25] S. Benedek A. 1997a. 126.; Soós K. 1997. 96–97.
[26] Botlik J.–Dupka Gy. 1991. 109.; S. Benedek A. 1997a. 127.
[27] Botlik J.–Dupka Gy. 1991. 109.; S. Benedek A. 1997a. 127.
[28] Bottlik J.–Dupka Gy. 1991. 109-110.; S. Benedek A. 1997a. 126–127.; Kósa E. 2001.

tevő gazdasági nehézségek miatt a közelmúltban lebontották. A múzeum kizárólag saját bevételéből és különböző alapítványi támogatásokból tartja fenn magát, védnökséget a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége vállalt fölötte. A helyi szervektől támogatást nem kap a működéshez, ám a magyar kormány felújításához jelentős mértékben hozzájárult.

Más településeken is léteznek kisebb gyűjtemények (Nagydobrony, Nagybereg, Vári) a helyi értelmiség munkája eredményeként, ám ezek a falumúzeumok inkább helytörténeti, nem pedig néprajzi szakmai jelentőséggel rendelkeznek.[29] Hasonló mondható el az egyházi gyűjteményekről is. Számos tárgyi néprajzi emléket őriztek meg mind gyülekezetek, mind a nagyobb egyházi gyűjtemények (Kárpátaljai Református Egyház, Munkácsi Görög Katolikus Püspökség). Ezek felmérése azonban csak az elmúlt években kezdődött meg. [30]

A történeti néprajzi kutatásokhoz kapcsolódóan meg kell említenünk a történeti források intézményeit is. A beregszászi *Kárpátaljai Területi Állami Levéltár* anyagai között találhatóak a történelmi Ung, Bereg, Ugocsa és részben Máramaros vármegyék levéltári anyagai, valamint az egyházi források nagy része is.[31] Csatáry György: Levéltári kalászatok című, az itt található anyagok feldolgozásának eredményeit bemutató munkája 1993-ban jelent meg. A források bősége ellenére az intézmény azonban nem pótolhatja a hiányzó magyar néprajztudományi műhelyt. Magyar vonatkozású anyagokkal rendelkezik az *Ungvári Megyei Honismereti Múzeum Könyvtára*, az *Ungvári Állami Egyetem Könyvtára* is.[32]

Könyvkiadók néprajzi tevékenysége és néprajzi vonatkozású folyóiratok

A kárpátaljai könyvkiadók nem kizárólag üzleti rendeltetésű gazdasági társaságok. A támogatások és a fizetőképes kereslet hiányának következtében mindenekelőtt kulturális, művelődési és tudományos funkciókat látnak el. A kiadók eredményesen juthatnak hozzá különböző pályázati forrásokhoz, így képesek anyagilag finanszírozni a tudományos munkák megjelentetését. A néprajzi kutatásokat Kárpátalján sokkal inkább a publikációs lehetőségek ösztönözték, mint a különböző intézményekben és társaságokban folyó tudományos munka.[33] Talán nem túlzás a legfontosabb szakmai-tudományos műhelyek között emlegetni őket. A könyvkiadókat fémjelző nevek egyértelműen jelzik, hogy a minimálisan szükséges anyagi bázis szakmai igénnyel párosult.

[29] Botlik J.–Dupka Gy. 1991. 109.
[30] S. Benedek A. 1997a. 127.
[31] Botlik J.–Dupka Gy. 1991. 115.; Dupka Gy. 1993. 74.; Soós K. 1997. 101.
[32] Soós K. 1997. 100–101.
[33] S. Benedek A. 1997a. 125.

A szovjet rendszer felbomlásakor magyar nyelvű könyvek kiadásával csak központi intézmények foglalkoztak. Ilyen, ma is államilag finanszírozott formában működő, magyar osztállyal is rendelkező kiadó a *Kárpáti Kiadó,* valamint a *Szvit Tankönyvkiadóhoz* kapcsolódó ungvári magyar tankönyvszerkesztőség, Fejes János, illetve Varga Béla (1956–) vezetésével.[34] Az állami támogatás folyamatos csökkenése miatt ezen kiadók igen nehéz helyzetbe kerültek. 1996-tól 2001-ig a Kárpáti Kiadó magyar osztálya kényszerűen szüneteltette tevékenységét, részben anyagi indokok, részben a nacionalista vezetés kisebbségellenes törekvései miatt. 2000-ben ukrán állami támogatásokból mindössze 51 könyvet jelentettek meg Kárpátalján, amelyből 5 volt magyar nyelvű![35]

Az ukrán állami támogatású könyvkiadását pótlandó számos kisebb kiadó jött létre.[36] Ezen kiadók elsősorban magyar kormányzati támogatással képesek folytatni tevékenységüket. A Művelődési és Közoktatási Minisztérium, illetve a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által kiírt könyvkiadási pályázatokon elnyert pénzek segítik azt, hogy szakmailag is színvonalas magyar nyelvű kiadványok jelenjenek meg Kárpátalján.

Ezen pályázati forrásokon túl alapítványi támogatások jelentik a kiadók elsődleges bevételi forrását. Ilyen, elsősorban könyvkiadást és a tudományos életet támogató alapítvány a Hatodik Síp Alapítvány (Budapest), az Új Kézfogás Alapítvány, az UngBereg Irodalmi és Művészeti Alapítvány (Budapest), a két Kárpátalja Alapítvány (Ungvár, illetve Miskolc), a Kárpátaljai Magyar Kultúráért Alapítvány (Budapest), a Credo Alapítvány, a Kárpátalja Magyarságáért Alapítvány (Nyíregyháza), valamint az Illyés Közalapítvány (Budapest).

Az első magánalapítású és független kiadó az ungvári székhelyű *Galéria*, majd átalakulása után a *Galéria-Écriture* nevet viselő kiadó volt. Egyik alapítója Balla D. Károly (1957–) volt. 1997-ben történő megszűnéséig mintegy 26 könyv látott napvilágot a kiadó gondozásában, szépirodalmi és tudományos (elsősorban helytörténeti) témákban.

A *Mandátum Kiadó* Beregszász székhellyel jött létre. Vezetője Penckófer János (1959-), szerkesztőségét Vári Fábián László neve is fémjelzi. A kiadó rendszeresen jelentet meg néprajzi-honismereti könyveket. Részben Kárpátalja kutatásával foglalkozó klasszikus munkák újrakiadása, részben a kurrens kutatások publikálása képezi fő tevékenységét.[37] A mintegy ötven könyv megjelentetése döntően magyar kormányzati támogatással lehetett eredményes. A kiadó végzi a könyvkiadáson túl

[34] Botlik J.–Dupka Gy. 1993. 44–45.; Dupka Gy. é. n.
[35] Dupka Gy. é. n.
[36] Botlik J.–Dupka Gy. 1993. 44–45.; Dupka Gy. 1993. 53–54.; Dupka Gy. é. n.; HTMH 2001.
[37] S. Benedek A. 1997b.

a Hatodik Síp című folyóirat megjelentetését is, amely irodalmi és kultúrtörténeti, honismereti-népismereti írásokat közöl.

Az *Intermix Kiadó* 1992-ben jött létre, és hamarosan Kárpátalja legjelentősebb magyar nyelvű kiadójává vált. Vezetője Dupka György, székhelye Ungvár, ám Budapesten is rendelkezik képviselettel. Magyar kormányzati támogatással jelenteti meg a Kárpátaljai Magyar Könyvek c. sorozatát, amely keretében elsősorban honismereti, történelmi, néprajzi munkák látnak napvilágot. 2001 januárjában jelent meg a sorozat 105. kötete. Összesen mintegy 160 könyv jelenhetett meg a kiadó jóvoltából.

Meg kell még említeni a *Tárogató Lap- és Könyvszerkesztőséget*, amely elsősorban a Tárogató című lap, illetve zenei kiadványok megjelentetésére specializálódott. Vezetője Tárczy Andor (1954–).

Foglalkozik könyvkiadással a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Pedagógus Szövetség, a Kárpátaljai Magyar Cserkész Szövetség illetve a Kárpátaljai Református Egyházkerület is. Az Illyés Közalapítvány támogatásával 1994-ben az említett négy szervezet közös nyomdát hozott létre Nagyszőlősön *(Ugocsa Print)*. Ennek köszönhetően az évtized folyamán több kiadvánnyal jelentkeztek a fenti szervezetek is, elsősorban szépirodalmi művekkel.

Rendszeresen közölnek néprajzi-honismereti írásokat a kárpátaljai folyóiratok is. Elsősorban a *Kárpátalja* és a *Kárpátaljai Szemle*, valamint a *Pánsíp* és a *Hatodik Síp* című lapokat kell megemlítenünk. Előbbiek közélet-kulturális, utóbbiak irodalmi-művelődési jellegű kiadványok. A Pánsípban Bagu Balázs, Füzesi Magda (1952–), Gabóda Béla, Hutterer Éva, Kálmán Ferenc, Kovács Elemér, Penckóferné Punykó Mária és Prófusz Marianna (1959–) révén rendszeresen jelentek meg néprajzi publikációk.[38] Tudományos folyóirat az *Acta Hungarica*, a Magyar Filológiai Tanszék kiadványa (Ungvár), a *Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei* (Ungvár), valamint a *Kárpátaljai Minerva* (Beregszász–Budapest).

Több kárpátaljai vonatkozású mű magyarországi kiadók (Osiris, Akadémiai Kiadó) gondozásában, illetve magyarországi folyóiratokban jelent meg (Etnica, Néprajzi Látóhatár, Herman Ottó Múzeum Közleményei, Honismeret).

Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége néprajzi tevékenysége

A *Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetsége* (KMKSZ) az 1988-ban spontán módon létrejövő helyi művelődési körök összefogásából alakult ki.[39] Megalakulása számára két út kínálkozott. Az egyik lehetőség szerint állami támogatású szervezet-

[38] Pánsíp é. n.

[39] Ukrán Írószövetség Kárpátaljai Magyar Szakosztálya, József Attila Alkotóközösség (Beregszász), Illyés Gyula Magyar Irodalmi Klub (Beregszász), II. Rákóczi Ferenc Irodalmi Klub

ként működött volna a szövetség, ám így függő és alárendelt helyzetben. Végül 1989. február 26-án Ungváron a másik lehetőség alapján jött létre a szervezet: független és alulról szerveződő mozgalomként, ám bizonytalan pénzügyi-intézményi háttérrel. A szövetség 1990 közepére már 20 ezres tagsággal rendelkezett, amit 1992 végére 25 ezerre sikerült emelni, összesen 141 alapszervezet tagságát tömörítve. A szervezet létszáma 2000 tavaszán elérte a 32 ezer főt.

Bár a szövetség alapvetően politikai szerepet is felvállaló, érdekvédelmi céllal megalakult szervezet, mégis indokolt kitérni szerepére a kárpátaljai néprajzi élet kapcsán is. Miként a szervezet neve is jelzi, politikai és érdekvédelmi tevékenysége alapvetően kulturális indíttatású. A KMKSZ alapszabálya a kárpátaljai magyarság kultúrájának, hagyományainak, anyanyelvének megőrzését tűzi ki célul.[40] Mindez természetszerűen érinti a néprajztudományt is. A néprajz a magyar kultúra egészébe illeszkedve (a közművelődéssel, az irodalommal, a történelemmel együtt) képezi a nemzeti identitás megőrzésének az alapját. A szervezet tevékenysége átfogó, igyekszik az identitás megőrzését minden területen elősegíteni, így a népi hagyományok kutatását és megőrzését is támogatja.

A szervezet első elnöke (jelenlegi tiszteletbeli elnöke) Fodó Sándor lett, aki nyelvjáráskutatása révén a néprajztudományhoz is erősen kötődik. De a szervezet és a néprajz közötti személyi kötéseket jól mutatja több név is: Vári Fábián László KMKSZ-alelnök és KMNT-elnök volt egy személyben; Móricz Kálmán (1953–), a Nagydobrony monográfia szerzője szintén KMKSZ-alelnök volt; Soós Kálmán, a Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság alelnöke jelenleg is elnökségi tag a KMKSZ-ben. Ugyanezt a kapcsolatot jelzik Fábián Balázs, Bagu Balázs alapszervezeti elnökök nevei is.

A KMKSZ a történelmi tudat ápolása mellett a népi hagyományokra is hangsúlyt fektet. 1991-ben néprajzi pályázatot írt ki a miskolci Herman Ottó Múzeum, az egri Dobó István Múzeum és a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum kérdőívei alapján.[41] A KMKSZ szervezésében rendezik meg minden évben az „Által mennék én a Tiszán…" Népdaléneklési Versenyt. A szervezet könyvkiadói és lapkiadói tevékenysége helytörténeti művek publikálásával néprajzi vonatkozású ismeretek számára megjelenési lehetőséget biztosít, illetve számos konferenciát is szervezett. Ilyen volt 1995-ben a helytörténész Lehoczky Tivadar születésének 165. évfordulója alkalmából rendezett konferencia.

A KMKSZ-hez hasonló feladatot lát el több más szervezet is.[42] Ilyen a Bereg vidéki Magyar Kulturális Szövetség, a Szolyvai Magyarok Kulturális Szövetsége, a Técsői Magyarok Kulturális Szövetsége, az Ung vidéki Magyar Szövetség, illetve a

(Munkács), Hollósy Simon Könyvbarát Kör (Técső), Kovács Vilmos Művelődési Kör (Gát–Dercen) – Egyed A.–Tarnóczy M. 1997. 59.; HTMH 2001.; KMKSZ é. n.

[40] A külön nem jelölt adatok forrása a fejezetben: KMKSZ é. n.

[41] Dankó I. 1993. 213.

[42] Kurdi K. é. n.; HTMH é. n.

politikai kérdésekben is állást foglaló Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége. Összefogásuk céljából alakult meg 1994-ben a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma (Fórum). Néprajzi szempontból kevésbé jelentősek.

Néprajz a közművelődésben

Kárpátalja kulturális élete igen nagy részben a helyi aktivitásra, kezdeményezőkészségre épül. Ez az alulról szerveződő mozgalom hozta létre a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséget is, és ezt tapasztalhatjuk a különböző körök nagy számában is. E közművelődési körök fő feladataik között tartják számon a hagyományápolást, a nemzeti tudat megőrzése részeként, a honismeret mellett a népi hagyományok őrzését is. 2001 elején mintegy 82 közművelődési klubot, 24 énekkart, 93 táncegyüttest, 23 zenei együttest, számos vers- és prózamondó kört, népművész mestert tarthattunk számon![43]

A népi együttesek (kórusok, táncegyüttesek, citerazenakarok) találhatóak a kárpátaljai magyarlakta települések tekintélyes részén: Aklihegy, Aknaszlatina, Badaló, Csongor, Dercen, Eszeny, Gát, Hetyen, Macsola, Mezőgecse, Mezőkaszony, Mezővári, Nagybereg, Nagybégány, Nagydobrony, Nevetlenfalu, Palló, Rafajnaújfau, Szalóka, Técső, Tiszapéterfalva, Tiszaújlak, Ungvár, Visk, Zápszony. Ezeket egészíti ki a nem kizárólag a népi hagyományokhoz kötődő civil szervezetek: művelődési körök, anyanyelvi klubok sora.[44] A szervezetek komoly anyagi nehézségekkel küzdenek, sem az ukrán állam, sem a helyi önkormányzat nem képes támogatni azokat.

A *Kárpátaljai Magyar Folklórfesztivált* 1989 óta rendezik meg, változó helyszínnel, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége társszervezésében.[45] Több magyar faluban (Szalóka, Nagydobrony) tartanak falunapokat, amelyek központi része a hagyományőrző csoportok fellépése.

A *Kárpátaljai Történelmi Jurtatábort* 1994 óta rendezi meg a MÉKK Nagyszőlősi Járási Szervezete Salánkon. A táborban a történelmi és népi hagyományokra nagy hangsúlyt helyeznek a szervezők (Kovács Katalin, Kész Barnabás). Különböző honismereti utak, foglalkozások szervezésével a már említett ifjúsági szervezetek is foglalkoznak.

Az *Ukrajnai Népművészek Egyesülete* népművészeket, népi iparművészeket tömörítő szervezet, több magyar taggal (Kádas Katalin [1946–], Prófusz Marianna).[46]

---

[43] Dupka Gy. é. n.

[44] A szervezetek listái megtalálhatóak: HTMH é. n.; TLI é. n.; MTI é. n.; Lator I. 1995. 20–25, 51–54.

[45] Dupka Gy. 1993. 62.

[46] Dupka Gy. 1993. 57., 115–116.

Néprajz a közoktatásban

A kárpátaljai magyar szervezetek egyik legfőbb célja a magyar oktatási intézményrendszer kiépítése, illetve a magyar nyelvű oktatás tartalmi kérdéseinek elősegítése. Bár a legtöbb problémát az anyagi nehézségek jelentik (épületfenntartás, tanári bérek, tankönyvellátás), számos faladatot adott a magyar értelmiségnek a magyar nyelv egyenjogúsítása az oktatásban, a magyar történelemoktatás jogának kivívása, a magyar nyelvű felvételizés lehetőségének megteremtése, illetve a tankönyvellátás biztosításán túl színvonalának javítása.[47]

1989-ben mintegy 50 tisztán magyar, illetve 35 vegyes (magyar–ukrán/orosz) tanítási nyelvű iskola volt, amelyekben összesen 17,1 ezer magyar diák iratkozott be. A számok azt jelentették, hogy a magyar gyerekek 34%-a nem magyar nyelvű iskolában tanult.[48] 2000-re a magyar nyelvű alap- és középfokú tanintézmények száma 115-re nőtt, amelyből már 65 tisztán magyar intézmény. Az iskolák számával együtt a magyarul tanuló gyerekek száma is emelkedett, mintegy 21,9 ezerre. Míg az 1987/88-as tanévben a kárpátaljai tanulóknak csak 7,2%-a járt magyar osztályba, addig a 2000/2001-es tanévben ez az arány már 11,4%, azaz megközelíti a kárpátaljai magyarság népszámlálásokban mért arányát.[49]

A magyar iskolákban, illetve a vegyes iskolák magyar tagozatain ma valamennyi tárgyat magyarul tanítják, bár az ukrán kormány felvetette annak lehetőségét, hogy a jövőben csak az ún. „etnikai tárgyakat" (nyelvtan, irodalom, történelem) tanítják majd kisebbségi nyelven.

Mind az iskolai, mind az óvodai tantervben helyet kapnak a néphagyományhoz kapcsolódó ismeretek. Bagu Balázs dolgozta ki 1991-ben népismeretből az óvodák számára ajánlott tantervet.[50] Az alapfokú oktatás hatodik osztályában a magyar irodalom tantárgyon belül jut szerephez a néprajzi oktatás: népköltészet, magyaros verselés, magyar tájegységek bemutatása.[51]

Irodalom

BAGU BALÁZS

1991 Ajánlott tanterv népismeretből óvodák számára. *Kárpátalja*. II. évf. 24. sz., p. 12.

2000 Az 1848/49-es szabadságharcra emlékeztek Kárpátalján. *Honismeret*. XXVIII. évf. 2. sz., http://www.vjrktf.hu/carus/honisme/ho000204.htm

[47] Botlik J.–Dupka Gy. 1993. 36–40.; Orosz I. é. n.; Fedinec Cs. é. n.
[48] Egyed A.–Tarnóczy M. 1997. 57., Fedinec Cs. é. n.
[49] Orosz I. 1999.; Orosz I. é. n.; HTMH 2001.
[50] Bagu B. 1991.
[51] Fedinec Cs. é. n.

BAGU BALÁZS–DEÁK FERENC
1998 Anyanyelvi oktatás Kárpátalján. *Iskolakultúra.* VIII. évf. 5. sz., pp. 69–75.

BENEDEK ANDRÁS, S.
1994 *Kárpátalja története és kultúrtörténete.* Budapest: Beremény i, 128 p.
1997a Vissza a forráshoz. Fejezetek a kárpátaljai magyar néprajzkutatás történetéből. *Kárpátaljai Minerva.* I. évf. 1. sz., pp. 117–128.
1997b Néprajzi-honismereti évkönyvek Kárpátalján. *Kárpátaljai Minerva.* I. évf. 2. sz., pp. 125–127.

BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY
1991 *Ez hát a hon...* Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum, 298 p.
1993 *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Budapest–Ungvár : Intermix, 359 p.

BRENZOVICS LÁSZLÓ
1997 *Nehéz körülmények között.* A Kárpátaljai Magyar Tannyelvű Tanárképző Főiskola alapításának rövid története. Forrás. XXIX. évf. 5. sz., pp. 98-103.

CSATÁRY GYÖRGY
1993 *Levéltári kalászatok* (tanulmányok, szövegközlemények). Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 213 p.

DANKÓ IMRE
1993 Az újabb kárpátaljai magyar néprajzi kutatásokról. *Néprajzi látóhatár.* II. évf. 1–2. sz., pp. 207–219.

DUPKA GYÖRGY
1993 *Kárpátalja magyar személyi és intézmény-adattára.* Ungvár–Budapest : Intermix, 155 p.
2000 A kárpátaljai magyarság. In: Bihari Zoltán (főszerk.): *Magyarok a világban. Kárpát-medence.* Budapest: CEBA. pp. 239–303.
2001 *A magyar közművelődési élet problémái Kárpátalján.* http://www.ika.hu/karpkozm.asp

EGYED ALBERT–TARNÓCZY MARIANN
1997 Magyar tudomány és kultúra Kárpátalján. *Kárpátaljai Minerva.* I. évf. 2. sz., pp. 50–79.

FEDINEC CSILLA
1999 *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből* : 1938–1999. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 160 p.
é.n. *Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján.* http://www.geocities.com/ihunsor/dokumentumok/magyaroktatas.htm

HTMH
2001 *Ukrajnai magyarság* 2001. http://www.htmh.hu/jelentesek2001/ukrajna2001.htm
é. n. *Határon túli magyar szervezetek listája.* http://www.htmh.hu/hattulszerv.htm

KMKSZ
é. n. *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.* http://www.karpatok.uzhgorod.ua/szervezetek/program.html

KMTF
é. n. *A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola története.* http://www.kmtf.uz.ua/afoiskolatortenete

KÓSA ESZTER
2001 Múlt, jelen és jövő. Beszélgetés Kovács Katalinnal, a Tiszaháti Tájmúzeum igazgatójával. *Bereginfo.* http://www.bereg.uzhgorod.ua/binfo/info0123/tartalom.htm

KOZMA ENDRE
1997 Észrevételek a kárpátaljai magyarságnak és nyelvének állapotáról. *Kárpátaljai Minerva.* I. évf. 2. sz., pp. 79-87.

KURDI KRISZTINA
é. n. *A határon túli magyarok kulturális helyzete.* Civil társadalom, oktatás, vallásgyakorlás, média. http://www.jadat.hu/kurdi.pdf

LATOR ILONA
1995 *A kárpátaljai magyar kulturális szervezetek, intézmények, társaságok, egyházak, alapítványok stb. névjegyzéke.* Budapest: Magyarok Világszövetsége, 108 p.

LIMES
é. n. *Limes Társdalomkutató Intézet.* http://www.hhrf.org/kmtf/limes/limes_alt.htm

LIZANEC, PETRO ET AL.
1992-
1996 *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I-II.* Budapest : Akadémiai Kiadó; Ungvár: Patent

LIZANEC, PETRO–HORVÁTH KATALIN [összeáll.]
1993 *Az ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye.* Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 165 p.

LIZANEC, PETRO
2000 Hungarológiai oktatás az ezredfordulón az Ungvári Állami Egyetemen. *Acta Hungarica* IX. évf. pp. 19–37.

MTI
é. n. *Határon túli magyar szervezetek listája.* Ukrajna. http://magyarsag.mti.hu/browse.asp

OROSZ ILDIKÓ
1999 Kisebbségi oktatás Kárpátalján. *Nyelvünk és kultúránk.* CVI. évf., pp. 61–77.
é. n. *A magyar nyelvű oktatás Kárpátalján.* http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/pedagog/oktpol/karpokt/html/oktint3.htm

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA
1995 A magyar néprajztudomány helyzete 1988–1995. *Ethnographia.* CVI. évf. 1. sz., pp. 277–283.

PÁNSÍP
é. n. *A Pánsíp című folyóirat bibliográfiája.* http://www.nexus.hu/ungbereg/panbiblio.htm

SOÓS KÁLMÁN
1997 Magyar tudományos élet Kárpátalján. *Kárpátaljai Minerva.* I. évf. 2. sz., pp. 91–103.

SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
1994 A határon túli magyar művelődés sarkalatos gondjai. *Dimenziók.* 2. sz., pp. 1–15.

TLI
é. n. *Teleki László Intézet – határon túli magyar szervezetek listája.* http://tli.tla.hu/adatbank/link/kisebbsegekint.html

A magyar nyelvű néprajzi felsőoktatás, kutatás és muzeológia helyzete Romániában

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM

Mielőtt a tanulmánynak magának nekifognék, úgy vélem, hasznos lesz, ha tisztázom, miért szerepel a címben Románia[1], annak ellenére, hogy főként a néprajz és a muzeológia terén a tudományosság és az azt művelő intézmények, illetve az azt népszerűsítő kulturális egységek Erdélyben találhatóak.[2] A fentebbi kiterjesztésnek az oka a maga során még bővebben tárgyalandó, a Bukaresti Tudományegyetem keretén belül működő Hungarológia Tanszék, ahol többek közt néprajzi oktatás is folyik és évente több szakdolgozat kerül megvédésre néprajzi témában. Tehát a bukaresti, állami keretek közt működő intézményen kívül az összefoglalóm gerincét az Erdélyben, illetve az azon belül, a Székelyföldön működő, állami vagy civil kezdeményezésből felállított és működtetett intézmények adják. Azért tárgyalom elsősorban a nevezett terület intézményeit, mert az adott és szervezett kulturális hátteret itt főként magyar munkatársak, kutatók használják és eredményeikkel a magyar tudományosságba kapcsolódnak, míg a Székelyföldön kívüli intézmények, leginkább múzeumok – Marosvásárhely, Kolozsvár, Zilah, Nagyvárad stb. – magyar kutatói gárdája szegényes, így munkájukról a magyar tudományos szféra igencsak keveset tud.

[1] A kiterjesztést anélkül teszem, hogy az Erdély vagy Románia mint a mai, Romániában belüli magyar tudományosság, illetve kultúra földrajzi kereteit adó egység körül kialakult vitába bekapcsolódnék. A vitát az irodalmat és a kultúrát illetően a Látó indította el, majd egy ehhez hasonló témában a Provincia vetette fel ugyanezt a kérdést. (Vö. Látó 1998. 10. és Provincia 2000. július)

[2] A tanulmány megírásához nyújtott segítségért köszönettel tartozom a múzeumok munkatársainak, akik a múzeumokat bemutató anyagokkal segítettek.

Ez a jelenség nem független az ötvenes-hatvanas években, a román hatalom által gyakorolt tudomány illetve intézményépítő politikától, amely először jelentős magyar kutatók tevékenykedését tette lehetővé, majd beindult ezen kutatók csendes leépítése, eltávolítása az intézményekből, ezzel egy időben pedig a magyar jellegű vagy a magyarságra utaló gyűjtemények felszámolása, raktárakba való száműzetése.[3]

Természetesen nem vállalkozhatom a teljes, hiánytalan és részletes bemutatásra, ezt főként annak okán, hogy Székelyföldön a hatvanas, hetvenes évek fordulójának ideológiai nyitása nyomán beinduló falumúzeum-alapítási mozgalom következményeként nagyon sok helyi jellegű gyűjtemény alakult. Ebben az időszakban alapította például Haszmann Pál (1902–1977) az azóta méltán hírnévre szert tett és halála után a róla elnevezett múzeumot Alsócsernátonban, amely, ha önálló kutatásokkal nem is, de publikációs tevékenységgel,[4] illetve a múzeum megszervezésében mutatott profizmusával be tudott kapcsolódni az adott múzeumi rendszerbe. Ezzel szemben nagyon sok, ugyanebben az időszakban alapított helytörténeti vagy egy hírneves helyi személyiség emlékének szentelt gyűjtemény az alapítás láza után egy stagnáló helyzetbe került, és ezek az intézmények soha nem tudtak túllépni a helyi emlékezet helyi – vagy legjobb esetben regionális – hatósugarú reprezentálásának fázisán, így értelemszerűen a tudományos kommunikációnak sem váltak részeseivé.

Az erdélyi muzeológiai, illetve néprajzi kommunikációnak azonban nem ez az egyetlen sajátossága: ugyan Kolozsváron magyar múzeumi tevékenységről csak kis mértékben lehet beszélni, azonban a legfontosabb képzési, illetve az egyik legfontosabb kutatásszervezői intézmény ebben a városban működik, míg az itt kitermelt tudást azokétól eltekintve, akik itt vagy külföldön kapcsolódnak a tudományos közéletbe, nagyrészt a Székelyföld intézményei hasznosítják. Hadd jegyezzem meg mielőtt még tovább mennék: a fent nevezett tudást a szakintézmények csak igen kis mértékben képesek integrálni, hasznosítani, ugyanis a végzett szakemberek számához képest elenyésző az intézmények felvevőképessége, és hasonlóan elenyésző a külső munkatársak tevékenységének integrálóképessége. A múzeumok vagy kutatóműhelyek – elsősorban a finanszírozási problémáiknak betudhatóan, hisz belső kutatásokat is csak nehezen tudnak indítani – szinte egyáltalán nem vonnak be a kutatásokba külső, a szakot elvégzett, de pedagógusként tevékenykedő munkatársakat. Ily módon a néprajzot végzett hallgatók nagy többsége, a kettős képzésnek köszönhetően magyar- vagy nyelvtanárként helyezkedik el, és az iskolai oktatói tevékenységen kívül – hisz a

[3] Ez nem csak a múzeumokkal történt így, hanem a levéltárakkal, könyvtárakkal, akadémiai kutatópontokkal is. Vö. Pozsony F. 2000. 31–32.

[4] A Csernátoni Füzeteknek a kilencvenes években több száma megjelent, a publikáláshoz sikerült megnyerni nem csak a helyi, hanem a tágabban vett régió értelmiségét is. A múzeum korábbi kiemelt és értékelt helyzetét mutatja, hogy a romániai magyar közélet figyelt rá, bekapcsolódott tevékenységeibe.

tanrend a magyar nyelv és irodalom oktatása során nagyban alapoz a népköltészetre és a sok esetben néprajzi vonatkozású helyismereti anyagra – talán soha nem hasznosítja a Kolozsváron megszerzett néprajzos, muzeológus tudást.

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke

Talán nem veszi zokon az olvasó, ha a tudástermelés elsőbbsége okán a romániai intézmények közül elsőként a kolozsvári tanszéket tárgyalom. Az elsőbbséget tehát a tudástermelés, illetve az oktatói kompetencia adja, azonban azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a tárgyalandó egyéb intézmények közül a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék[5] (a továbbiakban MNAT) örvend az egyik legnagyobb elismertségnek, és a magyarországi egyetemekkel, illetve más intézményekkel ápolt kapcsolatai is kiemelt szerepet biztosítanak neki.

A mai, kiemeltnek mondható helyzetig azonban az út nem volt mindig egyszerű, hisz az intézményes keretek között folyó néprajzi oktatás – tegyük hozzá: sok más tudományággal együtt – nemegyszer esett a nemzetpolitikai vagy ideológiai háborúk áldozatává. Herrmann Antal (1851–1926) 1898-ban indította meg a rendszeres néprajzi oktatást a Ferenc József Tudományegyetemen[6] Kolozsváron, azonban az impériumváltás miatt ezeket az előadásokat a Szegedre költöző egyetemen volt kénytelen folytatni. A kolozsvári egyetemen nem is szerveződött meg a néprajzi oktatás egész az újabb hatalomváltásig, vagyis Észak-Erdély visszacsatolásáig. A néhány év alatt, amíg ebben az időszakban Gunda Béla (1911–1994) Kolozsváron tevékenykedett, sikerült olyan szakembergárdát útjára indítania, amely a kommunista hatalom bevezette mostoha körülmények között is képes volt az Erdélyben folyó szakszerű etnográfiai kutatások továbbvitelére, még ha intézményes keretek között nem is sikerült megszerveznie a néprajzi oktatást.

A kilencvenes évek elején az erdélyi néprajzi tudományosságot az ekkor, vagy nem sokkal később, de ennek az oktatási tevékenységnek a hatására indult kutatók (Kós Károly 1[919-1996], Faragó József [1922–], Nagy Olga [1921–]) mélyen meghatározták, azonban ekkor már visszavonultak, így az 1990 őszén induló néprajzi oktatásba már nem kapcsolódtak be. Az először B szakként, Péntek János

[5] A Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék 2003 őszétől vált önállóvá, addig a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéken belül folyt néprajzi oktatás, amely azonban olyan jelentőségre tett szert, hogy a hallgatók körében (nem csak Kolozsváron, hanem Magyarországon is) Néprajz Tanszékként volt ismeretes. A továbbiakban tehát csak akkor teszek különbséget a korábbi oktatási csoport és a mai oktatási intézmény között, ha az elengedhetetlenül szükséges.

[6] „Herrmann Antal, a magyar néprajztudomány megalapozója az 1897/98-as tanév második felében lett a Bölcsészet, Nyelv- és Történettudományi Karon az általános és a hazai etnográfia magántanára." Gaal Gy. 1999. 6.

(1941-) kezdeményezésére meginduló néprajzi oktatást nagyrészt azok a kutatók vállalták fel, akik a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a hetvenes-nyolcvanas években szereztek diplomát:[7] Keszeg Vilmos (1957–), Könczei Csilla, Pozsony Ferenc (1955–), Tánczos Vilmos (1959–), illetve a sepsiszentgyörgyi múzeumból érkező Gazda Klára (1944-) és természetesen a szak beindításában oroszlánrészt vállalt Péntek János. A néprajzi csoport oktatói gárdája folyamatosan bővült az egyetemen frissen diplomázott szakemberekkel, így az oktatásba bekapcsolódott Fosztó László, Czégényi Dóra (1973–), Szikszai Mária (1967–) és Szabó Á. Töhötöm (1975–).

A szak 1999-ig B szakként működött, attól az évtől a néprajzi oktatást A szakként hirdették meg, ami együtt járt a felvett hallgatók számának növekedésével.[8] Míg a kilencvenes évek elején egy évfolyamon átlagban 10-12 néprajzos hallgató volt, a kilencvenes évek végére ez a szám megduplázódott, így ma 26-28-an hallgatnak egy évfolyamon néprajzot. 2003 őszétől indult be az önálló tanszéken, az MNAT-n megszervezett néprajzi oktatás Keszeg Vilmos vezetésével, azonban úgy, hogy a tanszék az interdiszciplinaritás jegyében fenntartja szoros kapcsolatát a Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékkel és a szintén abból kivált Magyar Irodalom Tanszékkel. Ugyanennek hatását a hallgatók számának alakulására még nem ismerjük, és felmérések adatai sem állnak rendelkezésünkre a felvételizni szándékozók számát illetően, azonban fennáll a hallgatók száma további növekedésének lehetősége, ami önmagában talán még nem is rejt veszélyeket. Azonban ebben az esetben az MNAT oktatóinak szembe kell nézniük azzal a nemkívánatos helyzettel, hogy az oktatási feladatok ellátása egyre nagyobb nehézségekbe ütközik majd, hisz az egyetemi szabályozásokban meghatározott 50–75-ös keretszámoknak megfelelően nem nyílik lehetőség az évfolyamok megosztására a szemináriumi tevékenységekhez. Ugyanakkor az oktatóknak az eltömegesedést is kezelniük kell, amennyiben a romániai oktatásszervezők és oktatásfejlesztők nem dolgoznak ki erre szóló stratégiákat.

A tanszék oktatóira ebből a szempontból kétszeres nyomás nehezedik: egyrészt meg kell teremteniük a minőségi oktatás és az elitképzés feltételeit, hogy az egyszerű technikai kérdéssé lefokozódott egyetemi diploma megszerzése mellett biztosítsák az elit szelekciójának lehetőségét, vagyis magyarán be kell kapcsolódniuk abba a folyamatba, amely Magyarországon a felsőoktatás tervezését az oktatás minősége megőrzése érdekében mélyen meghatározza; másrészt pedig olyan magyar nyelvű képzést kell nyújtaniuk, amely versenyképessé teszi a végzős hallgatókat a romániai munkaerőpiacon, hisz amint már mondtam, szakemberként igencsak kevesen tudnak elhelyezkedni, így aki nem akar pedagóguspályára lépni, annak saját magának kell megteremtenie a saját foglalkoztatása lehetőségét. Felmérések szerint a nyugati egyetemek hallgatóinak mintegy 20%-a olyan szakmában fog dolgozni, ami jelen-

[7] A BBTE-n, 1938 és 2001 között megvédett szakdolgozatok – nem hiánytalan, de használható – jegyzékét Csibi Margit és Kozma-Kis Erzsébet Edit készítette el. Csibi M.–Kozma-Kis E. E. 2002.

[8] Természetesen Kelet-Európában, de a világon bárhol ugyanez az eltömegesedés tapasztalható.

leg még nincs, vagyis a végzetteknek maguknak kell szakmát (ki)találniuk, ami együtt jár az oktatás gyakorlatiasabbá tételével, a munkaerőpiac kínálta feltételek hangsúlyosabb figyelembevételével. Ezzel szemben véleményem szerint az MNAT-on folyó oktatás az Erdélyben egyre több állást biztosító regionális átszervezésekre, a kistérségi mozgalmakra, a térségfejlesztésre sem készíti fel a hallgatókat. Ebből a szempontból az MNAT-nek sok behoznivalója van, bár egyes magyarországi intézményekből jött értékelések szerint a kolozsvári néprajzi oktatás semmiben nem marad le az ottani intézmények nyújtotta szolgáltatásoktól. Természetesen, az oktatás gyakorlatiasabbá tételére vonatkozó kérdés még mindig nyitott marad, hisz igen nehéz eldönteni a néprajz hagyományosan nemzeti ügyeket is felvállaló volta miatt, hogy a politikum által osztott pénzalapokat kell-e igénybe venni, és ezzel értelemszerűen beilleszkedni az általa diktált paraméterekbe, vagy meg kell teremteni egy valamilyen módon független, etnobiznisz jellegű, ezért kevésbé tudományos alapvetésű megközelítés lehetőségét.[9]

Az oktatás színvonalának emelése, illetve az oktatás szerkezetének megváltoztatása azonban többrendbéli akadályokba ütközik. Már említettem fentebb, hogy az egyetem a szemináriumi csoportok hallgatóinak számát 50–75-ben maximálta, ami józan számítások szerint öt-hét szemináriumi csoportnak felel meg. Ez implicite együtt jár az oktatói létszám stagnálásával, ha nem is csökkenésével, így a külföldön doktori diplomát szerzők – és feltételezem én jóhiszeműen, a legfrissebb tudás birtokosai – nehezen kapnak itthon tudásuknak megfelelő állást. Ugyanakkor az egyetem igen kevés alapot biztosít például a kutatások beindítására: az oktatóknak szánt kutatási alapok teljességgel ismeretlenek, a diákok kötelező terepgyakorlatára szánt alapokat ugyan lehet kérni, de az elszámolás annyira bonyolult, hogy az MNAT erről lemondott, így ez a feladat a tanszék oktatóinak részvételével, de a Kriza János Néprajzi Társaság (KJNT) által megteremtett pénzügyi alapokból kerül megszervezésre.

A támogatási rendszer hiányosságai miatt a tanszék munkájának előrevitelében – és nem csak a néprajzi oktatást illetően – értelemszerűen nagy szerep jut a Magyarországról érkező pénzeknek. Itt azonban azzal a furcsa helyzettel kell szembenéznünk, hogy bár többek szerint az erdélyi magyar tudástermelés legfontosabb intézménye a BBTE,[10] jelenleg a legtöbb támogatást a Sapientia Alapítvány ál-

[9] Itt még egyszer hangsúlyoznám a néprajztudományra nehezedő nyomást, hisz a kisebbségi létfeltételek között a nemzeti tudománynak tekintett néprajzon még inkább számon kérik a nemzeti identitás felvállalásának és megőrzésének a feladatát.

[10] Ezt a mai erdélyi közéleti diskurzusban lépten-nyomon hallani, érvek és ellenérvek hangzanak el a kérdést eldöntendő. A BBTE elsőbbsége mellett foglalt állást nemrég Bárdi Nándor (2002) és Magyari Nándor (2002).

tal működtetett, működésében legalábbis megkérdőjelezhető[11] Erdélyi Magyar Tudományegyetem (EMTE) és a Kutatási Programok Intézete (KPI) kapja. Például a KPI által meghirdetett doktori ösztöndíjpályázat nyitott, de prioritást élveznek azon doktorandusok, akik az EMTE majdani oktatói struktúrájába beépülnek, és mivel az EMTE-n néprajz szak nincs, a néprajzos pályázók kevesebb eséllyel indulnak. A támogatási rendszer tehát mégsem nyitott. Azt is hozzá kell tennünk azonban, hogy a KPI által meghirdetett másik, a kutatásokat elősegítő programcsomag nem csak belső kutatóknak (tehát az EMTE alkalmazottainak) szól, hanem a BBTE oktatóinak is, így az ezekből, illetve a BBTE hallgatóiból formálódott kutatócsoportok kutatási ösztöndíjakat pályázhatnak meg a KPI alapjaiból. Ugyanakkor a KPI által felkínált alapokból lehetőség nyílik Magyarországi vendégtanárok meghívására, és például ebben a rendszerben sikerült az elmúlt évben a Sárkány Mihályt, Grynaeus Tamást és Kotics Józsefet meghívni a tanszékre.

A saját oktatói csoport mellett az MNAT mindig nagy figyelmet szentelt annak, hogy hazai, illetve magyarországi szakemberekkel egészítse ki az oktatást, ebben a tevékenységben nagyban támaszkodva a tanszék háttérintézményeként működő KJNT-re. Úgy vélem, a vendégtanári program keretében a hallgatóknak olyan – nem csak néprajzos – szakemberekkel sikerült megismerkedniük, akik tevékenységébe bepillantva új, Kolozsváron talán nem kutatott témákra láthattak rá. Ez a program sikeresen egészíti ki az MNAT saját oktatói által kínált, alapnak tekinthető tanrendjét, amelyet az alábbiakban igyekszem röviden bemutatni.

Gazda Klára muzeológusi felkészültségének – hisz több mint két évtizeden keresztül volt a Székely Nemzeti Múzeum főállású munkatársa – megfelelően muzeológiát oktat, és múzeumi szakgyakorlatokat szervez, amelynek keretében a hallgatók vidéki múzeumok állományainak rendezésében vehetnek részt, illetve új tájmúzeumokat rendeznek be. A muzeológián kívül Gazda Klára fontos kutatási területe az öltözködéskultúra, valamint a díszítőművészet, és mindamellett, hogy oktatja e két tárgyat, kutatásokat is folytat a diákokkal együtt a moldvai csángó falvakban a viselet és a díszítőművészet állapotának felmérésére. Ebbe a kutatásba illeszkedik az utóbbi években folytatott és jelenleg is zajló, rituális tárgyhasználatot vizsgáló munka is. Fontos tárgya még a gazdasági élet etnográfiája, amely előadás-sorozatot Fosztó László doktorandus nem kevésbé értékes szemináriuma egészíti ki.

Keszeg Vilmos, a jelenlegi tanszékvezető kurzusai a folklórjelenségek köré szerveződnek, azonban összhangban az általa folytatott kutatások jellegével – amelyek keretében a folklórszövegeket és hiedelemjelenségeket mint a társadalmi szerveződés szerves részét vizsgálja – az előadások hasznosítják a szövegek és azok kontextusa

[11] Erről igen élesen fogalmazott Bárdi Nándor (uo.) a KPI által megjelentetett kutatástörténeti összefoglaló (Tánczos V. –Tőkés Gy. 2002) és Magyari Nándor (uo.) az EMTE oktatói struktúrájának és oktatási stratégiájának kapcsán.

együtt történő vizsgálatának szempontjait és eredményeit. A folklór tárgykörében tartott előadások közül a legfontosabb talán a népi írásbeliséget és a populáris kultúrát tárgyaló, a jelenségeket narratívaként, identitásformáló tényezőként és profán mítoszként, illetve konfliktusmegoldó eljárásként elemző sorozat. A tanszékvezető által meghirdetett kurzusok első évtől negyedévig minden évben megjelennek, és talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy egyik legfőbb értékük – amellett, hogy a tárgyban alapos tájékozódást biztosítanak – az egymást követő évek kurzusainak szerves kapcsolódása. A Keszeg Vilmos tartotta folklórkurzusok nyomán formálódóban van egy narratívakutató irányzat, azonban félő, hogy intézményi háttér és a végzős diákok szakmában való tartásának hiányában ez a munka nem tud megfelelően kibontakozni.

A kolozsvári néprajzi oktatást markánsan meghatározza a széles körű tájékozottságát és az intézményépítésben felhalmozott tudását nem csak az egyetemi oktatásban, hanem a háttérintézmény, a KJNT fejlesztésében is hasznosító Pozsony Ferenc oktatói tevékenysége, aki a népszokások kutatását, a társadalomnéprajzot és az Erdély népei c. kurzust tartja, valamint ő oktatja első éven a Bevezetés az etnográfiába c. tárgyat is. Az előbb említett három diszciplína azonban előadásaiban nem válik külön, így olyan komplex szempontrendszert sikerült meghonosítania, amely például a szokások elemzésében egyaránt hasznosítja a magyar néprajzi tudományosságban már bevetté vált történeti-összehasonlító módszert, a társadalomnéprajz – családszerkezet-vizsgálat, rokonsági rendszerek, intézmények – és az intervalamint intraetnikus vizsgálatok eredményeit. Pozsony Ferenc esetében is érvényes a tevékenysége nyomán formálódó, ám ugyanazokkal a problémákkal szembenézni kénytelen tanítványi csoportosulás.

Tánczos Vilmos neve a magyar néprajztudományban elsősorban a moldvai magyarok körében, az archaikus népi imák tematikában végzett kutatásai révén vált ismertté. Előadásai is illeszkednek ebbe a témakörbe: a *Népi vallásosság*, valamint az *Archetípusok és szimbólumok a népi kultúrában* c. kurzusait szervesen egészíti ki a negyedéveseknek meghirdetett, a *Moldvai csángók etnográfiája* c. speciális kollégiuma.

Az interdiszciplinaritást talán leginkább a Könczei Csilla tartotta vizuális antropológiai kurzus valósítja meg, amelynek keretében a populáris és magasművészet termékeinek elemzésére egyaránt lehetőségük nyílik a hallgatóknak, ugyanakkor megismerkednek az antropológiai vizuális dokumentumok – fénykép és film – készítésének problémáival, valamint nemzetközi hírnévnek örvendő antropológusok filmjeit tekintik meg és elemzik ezeket.[12] Könczei Csilla munkáját még inkább teljessé teszi, hogy oktatói tevékenységében hasznosítani tudja egyrészt egy kortárs művészeti központnál folytatott munkájának, másrészt a Gender Studies Interdiszciplináris Csoportban való részvételének tapasztalatait.

[12] Ezt egészíti ki a Kolozsvári Magyar Televízió munkatársa, Schneider Tibor által tartott, a filmezést oktató gyakorlati kurzus.

A Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéken Péntek János irányított doktori programokat, olyan kutatók szerezték meg itt a doktori fokozatot, mint Gagyi József (1953–), Hajdú F. Zoltán (1956–), Kardalus János (1935–), Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc, Tánczos Vilmos, Zakariás Erzsébet (1956–), Zsigmond Győző (1959–).

Úgy gondolom, a kolozsvári néprajzi oktatást tárgyaló rész végén elengedhetetlenül szólnom kell az egyetemre való felkészülésről, hisz a néprajzi oktatás beindulása után annak egyik legsürgetőbb kérdésévé vált a középiskolai oktatás szintjének megfelelő, összefoglaló, feladatokat is tartalmazó tankönyv megjelentetése. Erre a nem kis feladatra végül a kilencvenes évek végén az Erdélyi Tankönyvtanács infrastruktúráját maga mögött tudva Demény István Pál, Gazda Klára, Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc és Tánczos Vilmos vállalkozott, akiknek sikerült a mai magyar, legfőképp Erdélyre vonatkozó néprajzi tudás lényegét tartalmazó tankönyvet szerkeszteniük,[13] amely azóta a néprajzra való felvételizés kötelező anyagát képezi. A kötetet terjedelmes, azonban – érthető módon – korántsem teljes, két fő részre tagolódó szöveggyűjtemény egészíti ki, amelynek az első része műfajok szerint csoportosított folklórszövegeket tartalmaz, a második része pedig a népi kultúráról szóló írásokból nyújt ízelítőt.[14]

A Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke

A Hungarológia Tanszék (HT) – bár nem kifejezetten néprajzi műhely –, az ott folyó, Zsigmond Győző által kifejtett, illetve irányítása alatt álló tevékenység okán úgy vélem, semmiképp nem maradhat ki egy ilyen munkából. A tanszék megalakulása ugyan 1990-ben történt, azonban nem ez volt az első próbálkozás magyar nyelvű képzés beindítására Bukarestben. Már Nicolae Iorga (1871–1940) kezdeményezte egy, a romániai magyar kisebbség kultúráját bemutató intézmény létrehozását, azonban a mai oktatás előzményének az az ötvenes évekbeli kezdeményezés tekinthető, amelynek keretében 1957-ben megalakult Bukarestben a magyar szak Márton Gyula [1916–1976] vezetésével és Kolozsvárról ingázó tanárokkal (Szigeti József, Antal Árpád [1925–]). Ez a szak sem mentesült a nemzetpolitikai döntések visszarántó következményeitől, így 1960-as megszüntetése után 1969-ben tudott újjáalakulni Szabó Zoltán vezetésével. 1990-ig a magyar szak mellékszak volt a Bukaresti Tudományegyetemen, történetének érdekessége, hogy 1975-től a Keleti Nyelvek Tanszékbe beolvasztva, részlegként végezte munkáját egész 1990-es újjáindulásáig.

[13] Lásd Demény I. P. et. alii 2000.

[14] Lásd Gergely Cs.–György Cs.–Ilniczky A. 2001.

Az oktatási keretben szinte a kezdetektől nagy szerepet töltött be a néprajz, azonban a Hungarológia Tanszék még inkább rá volt és rá van utalva nem csak magyarországi, hanem hazai, kolozsvári oktatók, előadók jelenlétére, ugyanis az egyetem gyakorolta, igencsak hiányos támogatási politika, a magas lakásárak és az egyetem által nem vállalt utazási költségek miatt kevesen vállalják a Bukarestben való tartózkodást, illetve ingázást. A tanszék felszerelése is hiányos, legfőképp a könyvtár bővítésére lenne szükség, ebben magyarországi és hazai intézmények egyaránt segítenek a bukaresti műhelynek. Fontos partnere a Hungarológia Tanszéknek a Bukaresti Magyar Kulturális Központ és az általa működtetett Magyar Ház, amellyel együtt a román és a magyar néprajzos szakemberek közeledését elősegítő kétnyelvű konferenciákat szerveznek. Az elsőre 1998 őszén került sor, *Szokás és erkölcs* címmel, majd 2001 novemberében rendezték meg a *Népi mesterség – népművészet* című, ugyancsak kétnyelvű tanácskozást, és a konferenciák rendezése mellett megjelentették azok anyagát egy-egy kétnyelvű kötetben.[15]

A Hungarológia Tanszéken a már említett Zsigmond Győző oktat főállásban néprajzot, folklórt 1992 óta,[16] aki elsősorban a néphit, a történeti szájhagyomány, az etnomikológia meg a névtan kérdéseinek kutatója. A tanszék magyar hallgatóinak nagy többsége a Székelyföldről érkezett, így teljesen természetes, hogy a néprajzi témában megvédett szakdolgozatok nagy hányada is székelyföldi településeket mutat be, a tanszék néprajzos oktatója tevékenységével összhangban elsősorban névtani, a történeti szájhagyományt feldolgozó munkák keretében.[17] A Bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke hallgatóinak sikerült bekapcsolódniuk a romániai néprajzi, társadalomtudományi információáramlásba, részt vesznek a KJNT által szervezett Fiatal Néprajzkutatók Konferenciáján, a Romániai Magyar Doktorandusok Szövetsége szervezte konferencián egyaránt. A hallgatók kezdeményezésére alakult meg a hungarológus hallgatók néprajzi köre, amelyet Zsigmond Győző irányít.[18]

Az oktatási intézményeket tárgyaló rész befejezéseképp hadd említsem meg, hogy az újonnan alakult EMTE-n is – bár nem önálló szakként – a hallgatók néprajzi tárgyakat vehetnek fel. Így a Marosvásárhelyen működő Műszaki és Humán Tudományok Karon Tánczos Vilmos oktatja a magyarság néprajzát, a Csíkszeredai Karon az angol-román szakosoknak Balázs Lajos (1939–) helybeli kutató tartja a folklór kurzust.

[15] Zsigmond Gy. (szerk.) 1999 és 2002.

[16] Azelőtt nem volt a tanszék oktatási keretében a népi kultúrát bemutató kurzus, a hetvenes évek elején Nagy Jenő tartott néhányszor tárgyi néprajzi előadást a magyar hallgatóknak.

[17] A szakdolgozatok jegyzéke megtalálható Zsigmond Gy. 2001. 281–282.

[18] A Hungarológia Tanszékre vonatkozó anyag nagyobbrészt Zsigmond Győző összefoglalójából származik. Zsigmond Gy. i.m.

A Kriza János Néprajzi Társaság

A nem sokkal a '89-es változások után, 1990 márciusában alakult társaság a mai erdélyi magyar néprajzi tudományosság talán legfontosabb intézménye, amelynek célja egyrészt, hogy megteremtse a romániai magyar népi kultúra szakszerű kutatásának kereteit, valamint a hazai szakemberek kommunikációjának lehetőségét, és magán keresztül bekapcsolja őket a magyarországi tudományos diskurzusba, másrészt, hogy háttérintézményként a tanszék által nem vállalható feladatokat ellássa, így keretet adjon a fiatal kutatók tevékenységének is. A '89 előtti romániai helyzet sajátosságából fakadóan – nevezetesen, hogy nem volt Romániában magyar nyelvű szakemberképzés – a megalakuló társaság a Péntek János iskolájában képzett, az alapítás és indulás feladatainak nagy részét felvállaló, fiatal szakemberek mellett elsősorban a hetvenes-nyolcvanas években a helyi emlékezet megőrzése garanciáját a tárgyegyüttesek felgyűjtésében látó önkéntes gyűjtőkkel bővült, akiknek munkáját a néprajz nép-nemzeti paradigmája és a huszonnegyedik óra jelentette láz határozta és határozza meg leginkább. Sokuk e gyűjtőknek pedagógusként tevékenykedett, így munkájukkal óhatatlanul együtt járt, hogy azt is valamiféle nevelői tevékenységként értelmezték, és ennek szolgálatába igyekeztek állítani, illetve a gyűjtői és pedagógusi tevékenységet próbálták összehangolni, nem függetlenül az akkori magyar intézmények, lapok[19] azon törekvéseitől, hogy az emlékezet újratermelésének folyamatába gyerekeket is bevonjanak. Ennek egyenes következményeként a kilencvenes évek után a tagság ezen része nem tudott illeszkedni a tudományos munkát a különböző elméletek és paradigmák használataként és ütköztetéseként, módszeres gyűjtőmunkaként és annak szakirodalmi megalapozottságú feldolgozásaként tételező tudományos diskurzusba.

A tagság további bővülésének alapját a frissen végzett és kapcsolataikat a kolozsvári szakmai élettel megtartani kívánó néprajzos diákok képezték, akiknek egy része Magyarországon szándékozott doktorálni, nagyobb része viszont vidéki településeken talált munkát, ezzel pedig eleve minimálisra csökkent a szakmai kommunikációnak a lehetősége.

Tény azonban, hogy az alapításkor belépett néhány tagból, illetve a kilencvenes évek folyamán taggá vált diákok aktívabb részéből képes volt a társaság egy belső mag és állandó jellegű információcsere kialakítására. Ennek az információcserének legfőbb fórumai a KJNT által évente több (de legalább egy) alkalommal megrendezett vándorgyűlések és tematikus konferenciák[20], majd a nagyobbrészt az ezek anyagát

[19] Lásd ehhez a 84. számú lábjegyzetet.

[20] A KJNT konferenciákat szervezett a következő témákban: Egyéni és közösségi átmeneti rítusok (2002), Játék és kultúra (2001), Népi gyógyászat (2000) stb. A konferenciák teljes felsorolása megtalálható Keszeg V. 2002. 124–125.

közzétevő, a magyarországi szakmai életben is számon tartott Évkönyvek[21], illetve a társasági híreket, beszámolókat, felhívásokat is közlő, kisebb terjedelmű Értesítő[22]. Az Évkönyveknek eddig 11. folyama jelent meg, a következő témákban: az 1. Évkönyv tematikailag vegyes, több dolgozat született vidéki tagtársak tollából, de már ekkor látszott a magyarországi kollégák bevonásának tendenciája[23], a 2. szintén szabadon választott témában közöl írásokat, a dolgozatok jó része a kolozsvári kutatóké mellett ebben is a vidéken tevékenykedő munkatársak adatokban gazdag írásaiból került ki.[24] Az Évkönyv 3. száma Kós Károlyt köszönti 75. életéve alkalmából,[25] a 4. szám a Szovátán 1991 februárjában, *Erdélyi és partiumi farsangok* címmel tartott vándorgyűlés anyagát közli,[26] az 5. Évkönyv a moldvai csángókkal foglalkozó dolgozatok okán azóta az egyik legkeresettebb kiadványa lett a KJNT-nek.[27] A 6. szám újra szabad témában született írásokkal jelent meg,[28] a 7. szám az Írás, írott kultúra, folklór címet viseli, nagyrészt a népi írásbeliséggel, annak megjelenési formáival, szóbeli és írott szöveg viszonyával foglalkozik.[29] A 8. Évkönyv nem tematikus, a népi kultúra több területét felölelő dolgozatot tartalmaz,[30] a 9. Évkönyv a hatvanéves Péntek Jánost köszöntő, leginkább tudomány- és kutatástörténeti, módszertani munkákat közöl,[31] a 10. Évkönyv a KJNT 2000 őszén, Homoródszentmártonban népi gyógyászat témában megtartott konferenciájának anyagát adja közre,[32] a 11. pedig a *Játék és kultúra* című, Csíkszeredában 2001-ben tartott tematikus vándorgyűlés anyagát közli.[33]

A KJNT kiadói tevékenysége az Évkönyvek mellett a kilencvenes évek végén lendült fel, amikor a Soros Alapítvány támogatásával létrejött, a miskolci, debreceni és bukaresti egyetem néprajzos, antropológus, szociológus tanáraival, diákjaival és a BBTE-n oktató, tanuló nyelvész és néprajzos kollégákkal közösen folytatott za-

[21] Az Évkönyveket anyagi okok miatt csak 1994-től sikerült évenkénti rendszerességgel megjelentetni.

[22] A KJNT Értesítőjének évente kettő-négy száma jelenik meg, általában összevonva. Ebben a kiadványban jelent meg többek között a Herrmann Antal emlékének szentelt, 1998-ban a BBTE-n szervezett ülés anyaga (KJNT Értesítője 1999. 1–2.), Faragó József doktori disszertációja az uzoni betlehemezésről (KJNT Értesítője 2001. 1–2.), Szilágyi Enikő Hajnalka munkája nyomán az Erdélyi Múzeum annotált bibliográfiája (KJNT Értesítője 2002. 1–2.), Jakab Albert Zsolt összeállításában Háromszék néprajzi és honismereti bibliográfiája (KJNT Értesítője 2003. 1–2.).

[23] Keszeg V. (szerk.) 1992.

[24] Keszeg V.–Zakariás E. (szerk.) 1994.

[25] Zakariás E. (szerk.) 1995.

[26] Barabás L.–Pozsony F.–Zakariás E. (szerk.) 1996.

[27] Pozsony F. (szerk.) 1997.

[28] Pozsony F. (szerk.) 1998.

[29] Keszeg V. (szerk.) 1999.

[30] Czégényi D.–Keszeg V. (szerk.) 2000.

[31] Keszeg V. (szerk.) 2001.

[32] Szikszai M. (szerk.) 2002.

[33] Szikszai M. (szerk.) 2003.

bolai interetnikus kutatás eredményeit sikerült könyv formájában megjelentetni.[34] Ezt követően sorra jelentek meg a Kriza Könyvek sorozatban a különböző, néprajzi tárgyú kiadványok: először egy, a fiatal kutatók írásait tartalmazó kötet,[35] majd egy zenetudományi írásokat felvonultató könyv,[36] a szatmári betlehemezést bemutató,[37] a bázeli farsangot a Bahtyin-féle karnevál-koncepció segítségével tárgyaló kiadvány,[38] majd egy, a Keszeg Vilmos neve által jelzett hiedelemkutató csoport első bemutatkozásának tekinthető, a hiedelmeket több szempontból megközelítő tanulmánykötet.[39] A sort Virt Istvánnak (1955–) a moldvai kutatások feldolgozása jelentős állomásának tekinthető, a moldvai csángók halottas szokásait és a halálhoz fűződő hiedelmeit, értelemszerűen a pap és a közösség kapcsolatát is tárgyaló, tiszteletre méltó adattárat felvonultató kötete folytatta,[40] majd Könczei Csillának a Lábán-féle táncjelíráshoz írott jegyzetei jelentek meg,[41] jókora késéssel, hisz a kézirat egy első változata már a nyolcvanas években kész volt. Nem sokkal ez után jelent meg a magyarlónai gazdálkodási stratégiákat a közösség egésze életének keretében bemutató, a juhtenyésztésre és annak legfontosabb tavaszi ünnepére, a bemérésre koncentráló munka,[42] majd a KJNT egyik fontos vállalkozásának tekinthető, a fiatal kutatók írásainak teret adó, és évenkénti rendszeres megjelenéssel tervezett tanulmánykötet első kiadványa,[43] később egy székelyföldi, sokat megélt parasztasszony élettörténetének mentalitás- és szövegvizsgálatát elvégző, a legújabb narratológiai elméleteket alkalmazó írás.[44] A sorozat következő kötete kissé rendhagyó módon a hungarológiában nemzetközi hírnévre szert tett, a BBTE Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékével jó kapcsolatokat ápoló Amedeo Di Francesco és Arianna Quarantotto tollából született, a garabonciás mítoszának és a hozzá kapcsolódó hiedelmeknek a magyar és horvát irodalomban való megjelenését tárgyaló, összehasonlító irodalmi tanulmányait teszi közzé.[45] A sort újra egy fiatal kutatók írásait közlő kötet folytatta,[46] majd a 2001 februárjában Kézdivásárhelyen *Eredmények és feladatok a háromszéki néprajzkutatásban* címmel tartott konferencia anyagát publikussá tevő kötet

[34] Anghel R.–Pozsony F. (szerk.) 1999.
[35] Borbély E.–Czégényi (szerk.) 1999.
[36] Pozsony F. (szerk.) 1999.
[37] Nagy I. 2001.
[38] Borbély É. 2001.
[39] Czégényi D.–Keszeg V. (szerk.) 2001.
[40] Virt I. 2001.
[41] Könczei Cs. 2002.
[42] Szabó Á. T. 2002
[43] Szabó (szerk.) 2002a.
[44] Páczkán É. 2002.
[45] Francesco A.–Quarantotto A. 2002.
[46] SzabóÁ. T. (szerk.) 2002b.

következett.[47] Olosz Katalin (1940–) egy kisebb kiadványban elemzi és teszi közzé egy XIX. századi kiállításhoz kapcsolódó útinapló szövegét,[48] Tötszegi Tekla (1964–) egy tekintélyes anyagon, sok színes fényképpel mutatja be a mérai kötény formáit, díszítését, készítésének technikáit.[49] Fontos eleme a kiadói tevékenységnek a forrásmunkákat közlő Kriza Könyvtár sorozat is, melynek eddig egy háromszéki tanító helyi folklórgyűjtését feldolgozó,[50] illetve egy XX. század eleji magyargyerőmonostori népdalgyűjtést bemutató[51] kötete jelent meg. Hasonlóan fontos a KJNT és a marosvásárhelyi Mentor Kiadó közös kiadványsorozata, a Kriza János Néprajzi Társaság Könytára.

Az utóbbi évek fellendült kiadói tevékenysége mellett a KJNT működésében kiemelkedő szerepe van az erdélyi, nagyobbrészt magyar falusi közösségekben és a moldvai csángók körében folyó kutatásoknak. Ennek egyik keretét a KJNT által az MNAT-tól átvállalt, a diákok számára tervezett nyári szakmai gyakorlat adja, azonban a társaság a tanszékkel közösen ettől függetlenül is szervez és irányít különböző, általában a tanszék oktatóinak irányultságát leképező kutatásokat. Talán elég, ha megemlítem a Pozsony Ferenc vezette szórványkutatást, amelynek keretében komplex módszerekkel – anyakönyvek vizsgálata, családlapok kitöltése, a gazdálkodási gyakorlat elemzése, népi intézmények vizsgálata – tárták fel a csoportok a szórványtelepülések társadalmának, közösségeinek a történelmi fejlődésbe beágyazott jellegzetességeit, valamint a Keszeg Vilmos irányította, a (hiedelem)szövegek mai megjelenési formáira, kontextusára, társadalomszervező erejére figyelő hiedelem- és narratívakutatást. E két, Erdélyben folyó kutatás mellett már az indulás óta kiemelten fontos helyet kapott a KJNT működésében a moldvai magyar közösségek életének feltérképezése, a különböző más intézményekkel – érdekvédelmi szervezetek, magyarországi és hazai kutatóműhelyek, tanszékek – való együttműködés a csángók kutatása tekintetében. A KJNT kutatói folyamatosan jelen vannak a moldvai csángó falvak jelentette terepen, hasonlóképpen a kutatások eredményeit feldolgozó tanácskozásokon, amely tanácskozások szervezéséből ő maga is kiveszi részét. Rendhagyó módon hadd említsem meg itt a csángók kutatásában igen lényeges pontnak tekinthető, Pozsony Ferenc által írt és a KJNT kiadásában napvilágot látott román nyelvű, a csángók kultúráját, társadalmát egy merész vállalkozás kereteiben bemutató, nem leplezetten a magyar kutatók eredményei iránt nyitott, román anyanyelvű kutatóknak szánt monografikus jellegű kötetet,[52] amely megjelenése után a moldvai román tudományos közösségekben – érthető módon, hisz egy telje-

[47] Dimény A.–Szabó Á. T. (szerk.) 2003.
[48] Olosz K. 2003.
[49] Ötszegi 2003.
[50] Bokor Zs. (szerk.) 2002.
[51] Almási (közread.) 2003.
[52] Pozsony F. 2002.

sen más irányultságú szemléletnek, ha úgy tetszik, diskurzusnak a hordozója – igen éles, ideológiailag leterhelt reakciókat szült.

A KJNT kolozsvári székházában egy néprajzosoknak, antropológusoknak, szociológusoknak haszonnal látogatható, 8 000 kötetet tartalmazó könyvtárat és a Kós Károly, Szentimrei Judit (1921–), Vámszer Géza (1896–1976) hagyatékát őrző dokumentációs központot működtet, ahol az adattári részlegen az eddigi kutatások eredményeit bemutató több ezer, módszeresen feldolgozott írott munka, és ugyancsak több ezer fénykép helyet kapott. A fiatal kutatók, néprajzos hallgatók munkáját elősegítő találkozási alkalom a több-kevesebb rendszerességgel megszervezett Fiatal Néprajzkutatók Konferenciája, amely ma már magyarországi tanszékeken is érdeklődésre tart számot.

A társaság működését megnehezíti az erdélyi magyar, civil kezdeményezésből létrejött, román kormányzati pénzekből csak elenyésző összegeket kapó tudományos műhelyekre egyként érvényes, hosszú távú tervezés lehetőségének hiánya. A támogatási rendszer jellegéből fakadóan ugyanis a magyarországi pályázati pénzeket egy évre lehet igényelni és elnyerni, ez pedig a műhelyeket, így a KJNT-t is kiteszi egyrészt a támogatók kényének és a kuratórium elvárásainak való megfelelés kényszerének, másrészt pedig az évről évre való (újra)tervezés káros hatásainak. Ilyen körülmények között pedig nem lehet beindítani több éves léptékkel tervezett kutatásokat, hisz normatív támogatás hiányában magának a műhelynek a léte is kérdésessé válhat egyik évről a másikra, aminek egyenes következménye, hogy a frissen végzett, esetleges kutatói aspirációkkal induló hallgatókat a műhelyek nem képesek hosszabb távon foglalkoztatni, illetve nem képesek a műhelyek biztosítani a zavartalan kutatómunka, és a nemzetközi téren is kompetens kutatói csoportok kinevelődését, valamint az ennek hozadékaként tételezett eredmények kitermelésének a feltételeit.[53] Ilyen módon a fiatalok másfele orientálódnak, pedig ezeknek a frissen diplomázott szakembereknek a rugalmasságára, dinamizmusára és nyelvtudására pontosan a támogatási rendszer adta feltételek miatt igencsak nagy szükség lenne.

KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

Tekintsük a romániai magyar humán tudományosságot egy belső és valamiféleképp zárt kommunikációjú térnek, amelyben a külső információk felvétele (input) ugyan több-kevesebb módszerességgel megtörténik, de kimenetről (output) csak kevéssé beszélhetünk. Egy ilyen kommunikációs térnek óhatatlanul velejárója, hogy önmagát fogalmazza újra, és a nemzetközi tudományos eredményeket jelen-

[53] A KJNT és az erdélyi tudományos műhelyek tevékenységéről összefoglalót közöl Pozsony Ferenc, aki ugyancsak kitér a visszás helyzeteket teremtő támogatási és arra a legitimációs rendszerre, amelyen belül az erdélyi magyar tudományosságot képviselő kutatók tevékenységük legitimációját nem Romániában, hanem Magyarországon nyerik el. Vö. Pozsony F 2000. 41–42.

tő, a kisebbségi horizont felett szerveződő diskurzusba még a magyarországi tudományos életen keresztül is ritkán tud bekapcsolódni.[54] Ebben, a nagyobbrészt a kényszerítő hatású elképzelt vagy valós – ennek eldöntése nem az én tisztem –, magyar erdélyiség/romániaiság paradigmájában, melynek legfőbb csapdája éppen a paradigma hiányában rejlik, a KAM egy olyan tudományos eredményeket felmutató műhelyként létezik, amely annak ellenére, hogy – a többi, nem csak néprajzi, hanem más jellegű tudományos műhellyel szemben – nem Kolozsváron, hanem Csíkszeredában működik, képes volt legalább Magyarországon számon tartott műhelymunkát felmutatni, ekképp megtörni a belső és zárt jellegű kommunikációt, ilyen módon pedig hozzájárult a hazai magyar tudományosság kimenetének (output) megteremtéséhez. Ráadásul ezt egy olyan tudományág, az antropológia művelésével tette, amely a kilencvenes évek elején előrébb tartott Erdélyben, mint Magyarországon,[55] és tevékenységét úgy folytatta – amint arra Bárdi Nándor is rámutatott[56] –, hogy a 2002-ben az erdélyi társadalomtudományi és humán tudományi eredményeket összefoglaló kötetben[57] foglalkozik vele Keszeg Vilmos a néprajzot bemutató részben,[58] Roth Endre (1927–) a szociológiánál[59] valamint a politológusok a maguk során.[60]

A KAM története maga is rendhagyó: a nyolcvanas évek elején alakult néhány Csíkszeredában tevékenykedő, nagyobbrészt Kolozsváron nyelvszakot végzett tanárokból, akiknek tevékenységéhez a hátteret az akkor a Megyei Pártkabinetben[61] a Balázs Lajos vezetésével működő, 1983-ig a valamiféle szervezett és intézményes együtt dolgozást lehetővé tevő Etnológiai Kör adta. Ennek a munkának az eredménye az első, nagyrészt a KAM körébe tartozó munkatársak tollából született, 1987-ben a Kriterionnál megjelent kötet,[62] amely heves vitát váltott ki az akkori erdélyi magyar közéletben.[63] 1985-től megszűnt a formális együtt dolgozás lehetősége, azonban ebben az időszakban a csoport informálisan működött és tagjai igen élénk publikációs tevékenységet fejtettek ki különböző romániai magyar lapokban, leginkább a Hét mellékleteként megjelenő TETT-ben.

[54] Természetesen ez összefüggésben van azzal a jelenséggel, hogy létezik a társadalomtudományoknak egy, a nemzeti nyelvhez és kultúrához szorosan kötődő csoportja és ugyanakkor léteznek a saját társadalomról nemzetközi érvényű elemzéseket adó tudományok. Vö. Bárdi N. 2002. 175. A fenti megállapítás az első csoportba tartozó tudományágakra vonatkozik.

[55] Bárdi N. i.m. 173.

[56] Uo.

[57] Tánczos V.–Tőkés Gy. (szerk.) 2002.

[58] Keszeg V. 2002. 125–126.

[59] Roth E. 2002. 353–354. és 356.

[60] Bakk M. et al. 2002. 406–408.

[61] Amint Niedermüller Péter megjegyzi: a csoportszerveződésben múlhatatlan érdemei vannak az RKP-nek. Niedermüller P. 1990. 331.

[62] Biró A. Z.–Gagyi J.–Péntek J. (szerk.) 1987.

[63] Niedermüller P. 1990. 331.

A KAM neve a romániai magyar közéletben a kilencvenes évek elején, a 89-es változás után vált ismertté, mindamellett, hogy a csoport Niedermüller Péter meglátásában a tudományos közéletben alig tudta elfogadtatni magát és intézményi szempontból marginális helyzetben maradt.[64] A csoport léte már nevében is – Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport – provokatív volt az erdélyi magyar tudományos gondolkodásra, és talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a KAM tevékenysége hozzájárult a hazai magyar társadalomtudományi munka antropologizálódásához. Az ő munkájukhoz köthető elsőként a mindennapi élet kutatásának módszeres felvállalása, és a résztvevő, valamint a megértő megfigyelés következetes alkalmazása. Munkáik frissítően és ösztönzően hatottak a kilencvenes években az egyetemekről kikerült generációkra, és bár Sik Endre szemükre vetette a nemzetközi tudományos eredmények nem megfelelő ismeretét – hogy tudniillik a KAM nincs napirenden ezekkel,[65] anélkül hogy vitába szállnék Sik Endrével, azt állítom, hogy munkájuk hozzájárult egy alapvetően új szemléletmódú, következésképp a nemzetközi eredményekre is hangsúlyosan figyelő, azt az elemzéseibe, írásaiba beépítő kutatógeneráció kinevelődéséhez. Ez pedig nem elhanyagolandó dolog egy olyan környezetben, ahol a kommunikáció nem csak egy külső viszonyítási pontról tekintve belső és zárt, hanem az azt konstituáló műhelyek között is, és a zárlat feloldására valamint a különböző tudományágak képviselői, műhelyei közti érdembeni beszélgetés megteremtésére magyarországi kutatók katalizátor szerepére van szükség.[66] Módszertani elveiknek és munkájuk elméleti alapvetésének elemzését Bakk Miklós (1952–) és politológus munkatársai a fent említett gyűjteményes kötetben – ha röviden is, de lényegbevágóan – már elvégezték, itt csak annyit jegyeznék meg, hogy a nevükhöz köthető „antropológiai fordulat", a „fent" és a „lent" oppozíciójában való gondolkodás, a népi kultúra újszerű meghatározása, az ideológiaellenesség kritikus fénybe helyezte mind a néprajz, mind a szociológia addigi eredményeit, ugyanakkor hozzájárult az erdélyi magyar társadalom politikai és kulturális gyakorlatának bírálatához.[67]

A Székelyföldet, azon belül is leginkább a Csíki-medencét és a Homoródok mentét célzó kutatásaikba való betekintésre a legalkalmasabb az írásaik fellapozása, hisz az *Átmenetek* c. negyedévi periodikában, a KAM évkönyvében, az *Antropológiai Műhely*ben és a méltán keresetté vált Helyzet Könyvek sorozatban rendszeresen közzéteszik kutatásaik eredményeit. A sorozat 1995-ben indult egy, a romániai magyar társadalom felépítését, az intézményépítést, az elit pozícióba kerülését elemző kötettel,[68] majd 1996-ban a romániai magyarság érzékeny pontjának számító interetnikus kap-

[64] Uo. 332.
[65] Sik E. 1996. 9–12.
[66] A csoport már kétszer szervezett nyári társadalomtudományi tábort néprajzosok, politológusok, szociológusok és történészek részvételével.
[67] Bakk M. et alii. uo.
[68] Túros E. (szerk.) 1995.

csolatokat, azok előzményeit, gazdasági téren megnyilvánuló elemeit, a kizárási és bekebelezési technikákat elemezték.[69] A munkaerő-migrációt elemző kötetük szintén aktualitásra számot tartó témákat feszeget, elméleti vállalásaiknak megfelelően a „lentiek" szempontjait érvényesítve,[70] ugyancsak ezt a látószöget vállalja fel a beszélési gyakorlatokat, tréfás nyelvi kapcsolatokat, a szimbolikus/nyelvi diadal vagy vereség megjelenését lehetővé tevő helyzeteket vizsgáló kötetük,[71] akár az elszegényedési folyamatokat vizsgáló tanulmányaik is.[72] 1998-ban a szocializmus korszakát saját, addig ebben a kérdéskörben nem használt fogalomtárukkal elemezve, a hatalom és a hatalmi beszédmód jellegére, a privát és nyilvános szféra követelte gyakorlatokra figyelve jelentettek meg egy kötetet,[73] majd ugyanabban az évben Gagyi Józsefnek a látókról, a divinációs technikákról és ezek kulturális vagy krízishelyzetekben betöltött szerepéről írt könyvét,[74] és Biró A. Zoltánnak (1955–) a romániai magyar társadalmat, az elit szerepét, a civil társadalom kérdését taglaló kötetét publikálták.[75] Egy újabb kötetükben az ünneplési gyakorlatot, a térhasználatot, a jelentéstermelést és az érte folyó szimbolikus harcot vették górcső alá,[76] majd a Székelyföldön egyre nagyobb súlyú, ezért egyre problematikusabb roma kérdést vizsgálták.[77] Az intézményi publikációikat – amely lista a fentinél sokkal bővebb, itt csak a saját kiadványaikat soroltam fel – bemutató rész végén hadd térjek ki két, nem saját kiadású könyvükre: Oláh Sándornak (1954–) 1998-ban jelent meg a Homoród menti kollektivizálást és annak hatását vizsgáló könyve,[78] Biró A. Zoltánnak Laki Lászlóval (1942–) közösen a térségvizsgálatot a globalizáció szemszögéből megvalósító kötete.[79] Úgy érzem, e kiadványok önmagukban is fontosak, vagy fontosak lehetnek – egyelőre az Oláh Sándor kötetének a hazai tudományosságba való beépüléséről van tudomásom –, azonban ezek a munkák jelzik azokat az irányokat, amelyek a KAM mai munkáját nagymértékben meghatározzák: több más intézménnyel összefogva és külső kutatókat is bevonva a munkába a Maros Magyar Autonóm Tartomány oral historyra és levéltári kutatásokra alapozott vizsgálatát végzik, ugyanakkor a KAM nagy részt vállal a térség gazdasági és humán erőforrásait feltáró programokban.[80]

---

[69] Gagyi J. (szerk.) 1996.
[70] Bodó J. (szerk.) 1996.
[71] Biró A. Z. 1997.
[72] Bodó J.Oláh S. (szerk.) 1997.
[73] Bodó J. (szerk.) 1998.
[74] Gagyi J. 1998.
[75] Biró A. Z. 1998.
[76] Bodó J. (szerk.) 2000.
[77] Bodó J. (szerk.) 2002.
[78] Oláh S. 2001.
[79] Biró A. Z.–Laki L. 2001.
[80] A KAM-ról részletes információk olvashatók a honlapjukon: www.topnet.ro/wac

A Székely Nemzeti Múzeum

Mindenféle elfogultság és az értékelés szándéka nélkül kezdem a múzeumok bemutatását a háromszéki intézményekkel, anélkül hogy ezzel a többi múzeum érdemeit csökkenteni akarnám, azonban annyit hadd jegyezzek meg, hogy érzéseim szerint a Székely Nemzeti Múzeum (SzNM) története, jellege és mai tevékenysége révén is a más gyűjtemények között kiemelkedő szerepet foglal el. Talán elég, ha annyit említek, hogy ma itt található az egyik leggazdagabb erdélyi magyar múzeumi gyűjtemény, hogy az SzNM részlegeként működik többek közt a maga során ugyancsak fontos kézdivásárhelyi, várostörténeti és céhtörténeti jellegű múzeum, az alsócsernátoni Haszmann Pál Múzeum, és több kisebb Kovászna megyei gyűjtemény. Nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy az alapításánál az SzNM gyűjtőterületeként a teljes Székelyföldet (Csíkszék, Háromszék, Marosszék és Udvarhelyszék) jelölték meg az alapítók.

A gyűjtemény alapjait Cserey Jánosné, szül. Zathureczky Emília teremtette meg, aki saját kúriájában elhelyezett tárgyait a Székelyföldön alapítandó múzeumnak adta. A mintegy 8-9 000 tárgyat számláló gyűjteményt először a Székely Mikó Kollégium termeiben és egy zárt folyosóján helyezték el, ennek nyomán teremtődtek meg 1879-ben a Székely Nemzeti Múzeum alapjai. A legfőbb gondot az önálló épület hiánya jelentette, hisz anélkül nem volt elképzelhető a tudományos munka végzése. Az épület alapjainak letételére a XX. század elején, 1911-ben került sor, majd Kós Károly tervei alapján 1912–13-ban sikerült azt befejezni. Ezzel megindulhatott az önálló jellegű tudományos, muzeológus munka, amelyben a szakemberek általában a helyi vezetők támogatását is élvezték. A XIX. század végén Nagy Géza (1855–1915) akkori igazgató-őr vezetésével sikerült a múzeumot a tudományosság bázisává tenni, létrehozni egy dokumentációs központot, ahová a fontosabb kiadványok megérkeztek. A századfordulón és azt követően olyan kutatók fordultak meg itt, mint Orbán Balázs (1829–1890), Viski Károly (1882–1945), Jankó János (1868–1902), Sztripszky-Mikes Hiador (1875–1946), Herrmann Antal, Huszka József (1854–1934) és Malonyay Dezső (1866–1916). A harmincas években országos szinten először itt szervezték meg – igaz, a teljes néprajzi részleg költségvetését felemésztő – szabadtéri részleget.

A múzeum, történetének kezdetén, szorosan együttműködött nem csak a helyi hatalommal, hanem a gyűjteményt elsőként befogadó Székely Mikó Kollégium tanári karával is, hisz 1890-től a múzeum irányítását a tanári karból választott bizottság látta el egészen 1949-ig, a múzeum államosításáig és a korábbi szervezeti formák megszűnéséig. A múzeum történetében azonban nem ez volt az egyetlen törés: anyagának egy részét mindkét világháború idején ládába csomagolva menekítették. Az első világháború idején 36 ládát menekítettek Budapestre, majd azokat hozták vissza a háború idején hadikórházként működő épületbe. A nagy csapást a második

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

világháború végén történt menekítés jelentette, amikor a múzeum anyagát 54 ládába csomagolva nyugat fele indították és a szerelvényt bombatámadás érte. Ebben a támadásban majdnem a teljes anyag elpusztult, köztük a nehezen összegyűjtött néprajzi részleg – hisz több felhívásra volt szükség, hogy az eredeti tárgyállomány szegényes néprajzi gyűjteményét kipótolják – igen értékes darabjai. A múzeum a törést sokáig nem tudta kiheverni, főként, mert az államosítással a korábbi lendület megtört és az adott keretek megszűntek, elannyira, hogy a múzeumtól a Székely Nemzeti Múzeum nevet is megvonták, amit csak 1989 után vehetett fel újra.

Fontos állomása volt a tudományos munkának a ma is létező múzeumi évkönyv, az Aluta[81] megjelentetése a hetvenes években, amelyben a múzeum részlegeinek megfelelően régészeti, történelmi, néprajzi, geológiai írások látnak napvilágot. Az SzNM a következő részlegekkel működik: régészet, néprajz, fényképtár, természettudomány, képzőművészet, történelem, dokumentációs könyvtár. Az idők során jelentőssé nőtte ki magát a kezdetekben szegényes régészeti gyűjtemény, ugyanis több ásatásban részt vettek vagy ásatásokat kezdeményeztek a múzeum munkatársai.

A történelmi részlegen a gyűjtemény fontos részét képezik a középkori fegyverek, bútorok és számos ötvösipari termék mellett a Háromszék történelmében kiemelkedő korszakként számon tartott negyvennyolcas szabadságharc tárgyi emlékei. Az ásatások, a néprajzi gyűjtőmunka és a levéltári források felhasználásával sikerült feltárniuk a környékbeli fazekasközpontokat, majd több múzeum összefogásával elvégezni a dél-erdélyi települések hasonló jellegű központjainak feltérképezését[82], és sikerült létrehozni a néprajzi részlegen egy jelentős, XVII–XVIII. századi festett darabokat tartalmazó kerámiagyűjteményt. Ugyancsak jelentős ezen a részlegen a székelység művészetét bemutató, bútorokat, szőtteseket, viseleteket felvonultató gyűjtemény. A néprajzi részleg a BBTE-n a kilencvenes években néprajzot végzett, jelenleg doktori vagy magiszteri tanulmányaikat folytató munkatársai publikációkkal és konferenciarészvételekkel jelen vannak a tudományos közéletben.[83]

A Kézdivásárhelyi Múzeum

A frissen végzett, néprajzos képzettségű munkatársakról ugyanaz elmondható, mint az SzNM esetén. Természetesen ez együtt jár a múzeum mint a kultúra egy-egy szeletét konzerváló és bemutató intézmény dinamizmusának, rugalmasságának növekedésével, azonban a tőlünk nyugatabbra lévő múzeumok interaktív be-

[81] Ma a Csíki Székely Múzeummal közös kiadványban jelenik meg, erről lásd még hátrébb.

[82] A projektben a Brassói Néprajzi Múzeum, a Csíki Székely Múzeum, a Fogarasföldi Múzeum és az SzNM vett részt. Farkas I.–Fulga L.–Gazda E. (szerk.) 1997–1998.

[83] Az SzNM-et bemutató rész forrásai: Gazda K. 1976. és Miklósi-Sikes Cs. 2002.

mutatási politikájának megvalósítását a nagymértékben behatárolt anyagi lehetőségek akadályozzák, hisz a múzeumok, mint bármely más állami költségvetési intézmény, komoly anyagi gondokkal küzdenek. A probléma áthidalásának egyik módja az önkormányzat és a múzeum hatékony együttműködése és ezzel a múzeum bevonása a térségfejlesztési pályázatokba, az azokat célzó stratégiák kidolgozásába, másik – az előbbitől nem független – módja pedig egy olyan civil szervezet működtetése, amely háttérintézményként vállalni tudja a csak nem-kormányzati szférának szánt alapok elérésének a lehetőségét. Ennek jó, és azt hiszem, működő példáját valósította meg a Kézdivásárhelyi Múzeum (KM) a helyi önkormányzattal együttműködve a város régi céhes jellegét visszaállító/megőrző és ezzel turisztikai látványossággá tevő törekvésnek a keretében. Természetesen, ehhez kell a céhes-polgári jelleget városképileg és építészetileg őrző főtér és az ebbe szervesen beépülő múzeumépület, valamint az a regionális megalapozottságú, a felzárkózást az összefogással és egy-egy helyi sajátosság kiaknázásával elősegítő térségfejlesztési politika, amely a Székelyföldet az utóbbi időben egyre inkább meghatározza. Azt hiszem, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ma a KM túlmutat eredeti, az 1972-es megnyitásakor megfogalmazott célján, nevezetesen a helytörténeti anyag gyűjtésén és bemutatásán.

Az 1972-es év valójában annak a törekvésnek a betetőzését jelentette, amelynek keretében már a 19. század végén beindult egy múzeumalapítást célzó mozgalom Háromszéken és Kézdivásárhelyen is. Az akkori nagy gyűjtemény, a Cserey család adománya végül Sepsiszentgyörgyön került a közönség elé és tette lehetővé az SzNM megalapítását, azonban Balázs Márton (1867–1948) és Diénes Ödön (1874–1936) munkájának köszönhetően, az első világháború következményei ellenére a két világháború között sikerült egy múzeumot megnyitani. A felgyűlt anyag mennyisége és a kiállítótermek hiánya nemsokára arra késztette a munkatársakat, hogy a gyűjteményeket becsomagolják, és elszállítsák más intézményekbe. A második világháború utáni politikai légkör nem kedvezett a múzeum újraindításának, így az ekkor elszállított anyag egy része elkallódott, kisebb része az iskolákban található. Az új múzeumi munkára végül az 1968 utáni nyitás biztosította kedvezőbb légkörben meginduló gyűjtés keretében és 1970-ben került sor, amikor Incze László (1928–) tanár muzeológusi kinevezést kapott, és elkezdhette tevékenységét az SzNM kihelyezett részlegének megnyitásáért, amelyre végül 1972-ben került sor.[84]

A KM elsősorban céhtörténeti és ipartörténeti jellegű, de jelentős a népi technika eszközeit bemutató részlege, akárcsak képzőművészeti tárlata és az ezen a területen kifejtett, kiállításokat szervező tevékenysége. Kis szabadtéri részlegén a céhes világgal, Felső-Háromszék történetével kapcsolatos tárgyakat és népi építészeti emlékeket őriz, ugyanakkor a múzeum háttérintézményeként működő Kézdivásárhelyi Múzeumbarátok Egyesülete (KMBE), és annak vezetője, Dimény Attila

[84] Incze L. 1997.

tevékeny részt vállal a város turisztikai látványosságai közt hangsúlyos szerepre számot tartó, valamikori Bogdán-házban berendezendő fotótörténeti és -művészeti kiállítóterem megszervezésében. A KM-ben kapott helyet az előbbi részekben, a hatvanas-hetvenes évek fordulója ideológiai nyitása kapcsán többször említett – gyerekeket (is) bevonó – gyűjtőmozgalom eredményének tekinthető, népviseletbe öltöztetett babagyűjtemény,[85] amely a múzeum egyik legfőbb látványossága. A KMBE aktívan bekapcsolódott az erdélyi építettörökség-védelmi, több magyarországi és erdélyi intézményt bevonó programba, amelynek keretében konferenciát is szervezett 2001-ben a pályázati lehetőségekről, a műemlékvédelem gyakorlati problémáiról és a turizmus fejlesztési esélyeiről. A program keretében, a BBTE oktatói és hallgatói, valamint a kolozsvári Entz Géza Alapítvány munkatársai részvételével Felső-Háromszéken is elkezdődött az épített örökség szakszerű felmérése.

Az alsócsernátoni Haszmann Pál Múzeum

Alapítása – amint a bevezető részben említettem – a hetvenes évek elejére esik, amikor a Székelyföldön sorra alakultak a helytörténeti gyűjtemények. A Haszmann Pál Múzeum (HPM) azonban hamarosan túlnőtt ezeken a kereteken, és már a '89 előtti években részesévé vált nem csak a helyi, hanem a tágabb közművelődési életnek, táboroknak adott otthont, kutatókat fogadott és tartotta velük a kapcsolatot.

Felső-Háromszék és különösen Csernáton az erdélyi népi barokk legszebb emlékeit őrzi, így a múzeum is az alapításkor már igencsak romladozó Damokos-kúriában kapott helyet, és itt gyarapította a gyűjteményt a Haszmann család. A kúria udvarán hamarosan építészeti, méhészeti és a korán polgárosult Háromszék technikatörténetének emlékeit bemutató szabadtéri gyűjteményt hoztak létre, így ezekkel egészült ki a kúria épületében helyet kapó helytörténeti, művelődéstörténeti, numizmatikai kiállítás. A kilencvenes években a HPM-mel egyszerre alakult Bod Péter Közművelődési Egyesülettel közösen lapot adtak ki *Csernátoni Füzetek* címmel, amelyben főként helyi kutatók, munkatársak közöltek néprajzi, történelmi és művelődéstörténeti munkákat.[86]

Háromszéken a fentiek mellett több gyűjtemény, emlékház működik. Említésre méltó ezek közül a berecki Gábor Áron Emlékház, a Csomakőrösön működő Kőrösi Csoma Sándor Emlékház, a Zágonban a Mikes Kelemen emlékének szentelt gyűjtemény, a kisbaconi Benedek Elek Irodalmi Emlékház, és végül egy újonnan alakult, a csángók kultúrájának és életének bemutatását célzó gyűjtemény, a Zabo-

[85] A viseletgyűjtemény ötlete a ma már aktívan nem tevékenykedő Szabó Judit néprajzkutatótól származott, aki a *Jóbarát* c. gyermeklapban tette közzé felhívását. Miklósi-Sikes Cs. 2002. 127.
[86] Haszmann P.–Haszmann J. 1999. 11–20., Miklósi-Sikes Cs. 2002. 120–121.

lai Csángó Múzeum, amelyet a nyár folyamán szándékszik felavatni a KJNT, a múzeum létrehozója és működtetője.

A Csíki Székely Múzeum

Indulásának története, mint nem egy más székelyföldi múzeum esetén, összefügg a helyi iskolai-oktatási tevékenységen belül megnyilvánuló gyűjtői munkával, hisz a Csíksomlyón működő főgimnázium már XIX. század hetvenes éveiben jelentős régiséggyűjteménnyel rendelkezett. Ekkor vetődött fel a múzeum alapításának ötlete, amely azonban csak a következő század harmincas éveiben valósulhatott meg Domokos Pál Péter (1901–1992), Nagy Imre (1893–1976) és Vámszer Géza irányításával, és akkor is csak részleteiben. Az alapítás közvetlen előzményének tekinthető az 1929-ben a Főgimnáziumban az Orbán Balázs születésének 100. évfordulójára szervezett, majd az egy évvel később a székely népművészetet és az egyházművészeti emlékeket bemutató néprajzi kiállítás. A törekvések ellenére sem sikerült a háború előtt egy múzeumot a városban, Csíkszeredában megnyitni, így arra csak az ötvenes években kerülhetett sor, amikor Kovács Dénes (1920–1977) igazgató kezdeményezésére sikerült a múzeum működésének hivatalos keretet adni, és egy bérházban berendezték a kiállításokat. Új fordulatot a Csíki Székely Múzeum (CsSzM) életében a hatvanas évek végének közigazgatási átrendezése hozott, amelynek során az újonnan alakult Hargita megye megyei múzeumává lett, és beköltözött a mai székhelyéül szolgáló, azelőtt cukorgyári raktárként, majd katonai objektumként használt Mikó-várba. Jelentős szabadtéri részlegének kialakítása is erre az időszakra esik, amely ma 15 faragott kapuból, 6 házból, egy gabonásból és egy kerekes kútból áll. A CsSzM mai gyűjteményének része a régikönyv-állomány, amely a Csíksomlyói Ferences Rendház és a Katolikus Főgimnázium könyvanyagát is tartalmazza. A szabadtéri részleg és az ősnyomtatványokat is tartalmazó könyvgyűjtemény mellett figyelemre méltó még a Gyimest és Kászont bemutató helytörténeti, a régészeti és az etnográfiai kiállítás, a numizmatikai gyűjtemény, a fegyvereket bemutató kollekció, a természetrajzi gyűjtemény.[87] A CsSzM a kilencvenes évek közepétől ugyancsak egy időszakos kiadvánnyal volt jelen a tudományos közéletben, az *Acta* c., az SzNM-mel közösen kiadott folyóiratuk megjelentetése azonban az utóbbi időben akadozott, nem sikerült folyamatosan megjelentetni a kiadványt és eljuttatni kolozsvári könyvtárakba.

[87] Miklósi-Sikes Cs. 2002. 85.

A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum

A múzeumalapítás gondolata itt is a XIX. század végének áramlataival, mozgalmaival köthető össze, bár a helybéliek nem kevés büszkeséggel emlegetik, hogy a Haáz Rezső Múzeum (HRM) mai gyűjteményének elődje Erdély egyik legrégibb hasonló kollekcióinak egyike, amennyiben elfogadjuk azt, hogy a református gimnáziumban a XVIII. század végén helyet kapó természetrajzi, numizmatikai és nyomtatványokat tartalmazó gyűjtemény, a refomátus gimnázium szemléltetőeszközei a mai múzeumi kiállítások előképének tekinthetők. Tény, hogy ennek a gyűjteménynek és a református gimnázium tanárainak meghatározó szerepük volt – ha csak közvetetten is – a múzeum megalapításának munkájában, akárcsak a korán felébredő lokálpatriotizmusnak is, amelynek hangadói a tárgyak megyéből történő kiáramlását szerették volna megakadályozni, hisz az összegyűlő tárgyegyüttesek kétszer is az SzNM birtokába kerültek a megfelelő terem hiányában.[88] A helyi gyűjtemény létrehozásának feladata végül a szepességi származású festőművészre, Haáz Ferenc Rezsőre (1883–1958) hárult, aki 1906-tól a református gimnáziumban tanított, tanítványaival több gyűjtőutat is szervezett Székelyudvarhely környékén, a gyűjtött anyagból több kiállítást is szervezett a kollégium épületében és kialakította a múzeum néprajzi részlegét.[89] Az 1994-től az ő nevét viselő múzeum önálló épületbe az államosítást követően, az ötvenes években került, az ezt követő években alakították ki a hozzá tartozó emlékszobákat: Tompa Lászlónak (1883–1964) és Tomcsa Sándornak (1897–1963) helyben, Tamási Áronnak (1897–1966) szülőfalujában, Farkaslakán avattak emlékhelyet. Történelmi, néprajzi, éremtani, természetrajzi stb. gyűjteménye mellett talán a legjelentősebb a kihelyezett részlegként, a Benedek Elek Tanítóképző (volt református gimnázium) épületében működő Tudományos Könyvtára, ahol több mint 75 000 kötetet őriznek, köztük 2 600, az 1700-as évek előtt megjelent könyvet, 15 unikum jellegű kiadványt, 245 kéziratot és 3 ősnyomtatványt.[90]

A HRM is sikeresen valósította meg a KM és a KMBE kapcsán már említett, a szakmai és az anyagi háttér pótlását elősegítő projektet a Haáz Rezső Alapítvány (HRA) segítségével, így sikerült elérniük, hogy kiadványaik és szakmai programjaik révén megteremtsék és fenntartsák a kapcsolatot az erdélyi és magyarországi tudományos közélettel. Az elsősorban Herrmann Gusztáv (1955–) és Zepeczaner Jenő (1946–) irányította programok során, tudományos igényű várostörténeti és helytörténeti munkák keretében dolgozták fel Székelyudvarhelynek és környékének történelmi örökségét, ugyanakkor ezeket a munkákat, és az ebben a témában felhasználható forrásmunkákat saját kiadványaikban és más műhelyek publikációi-

[88] Miklósi-Sikes Cs. 2002. 109.
[89] Kósa L. 1979. 387.
[90] Miklósi-Sikes Cs. 2002. 107–112.

ban jelentették meg. Igényes kiadványban látott napvilágot egy muzeológusoknak szánt munka, amelyben a muzeológia aktuális kérdéseire keresik a választ a szerzők.[91] Ugyancsak Székelyudvarhelyen adták ki, de a székelyföldi múzeumok összefogásával az itt található gyűjtemények történetét és mai állapotát bemutató kötetet.[92]

A székelykeresztúri Molnár István Városi Múzeum

A története és a kialakulása a Molnár István Városi Múzeumnak (MIVM) sem független a helyi tanárok tevékenységétől. Az unitárius gimnázium tanári ösztönzésre megszülető gyűjteménye a második világháború után túlnőtte a gimnázium kereteit, ezért a Molnár István akkori tanár kezdeményezésére létesült gyűjtemény elhelyezése érdekében tárgyalások kezdődtek a helyi vezetőséggel egy megfelelő épület átadása és berendezése céljából. A mai, főtéri épületet ekkor kapta meg a múzeum, és ekkortól indult be a mai gyűjteményeket eredményező munka és fejlődés. A tájjellegű gyűjteményt mára viszonylag fejlett természetrajzi részleggel bővítették, majd szabadtéri részlege is nyílt, ahová egy Nyikó menti házat és egy korondi vízimalmot állítottak fel, majd itt rendeztek be egy csarnokot a hajdani Keresztúrfiszék mezőgazdasági gépeinek, népi eszköztechnikájának a bemutatására. Benkő Elek (1954–) régész, a múzeum munkatársa munkássága nyomán a vidék régészeti emlékei is bekerültek a múzeumba, több környékbeli csempekályhát állítottak ki a régészeti részlegen.[93]

Alapítója nevét 1997-től viseli, a MIVM ma a város művelődési életének fontos szervezője, festészeti kiállítások, előadások kapnak helyet falai között. A kilencvenes évek második felében a szentendrei skanzennel közös program keretében a szabadtéri részlegen egy tarcsafalvi (Nyikó mente) épületegyüttest (parasztház, csűr, istálló, nyári konyha) állítottak fel, a MIVM munkatársai részt vettek a szentendreiek folytatta népi építészeti kutatásban.

A gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Városi Múzeum

Az alapítójának, a létrehozásáért legtöbbet tevő néprajzkutatónak a nevét 1990-ben felvevő intézményt megelőzően a XX. század elején már létezett Gyergyószentmiklóson egy gyűjtemény, amely a második világháború idején teljesen elpusztult. Az ötvenes években – Kós Károly biztatására – a Gyergyó néprajzát is

[91] A Haáz Rezső Alapítvány kiadásában megjelent Erdélyi Restaurátor Füzetekről van szó, amelynek 1. száma 2001-ben, 2. száma 2002-ben jelent meg.
[92] Miklósi-Sikes Cs. 2002.
[93] Miklósi-Sikes Cs. 2002. 103–105.

feltérképező Tarisznyás Márton (1927–1980) vállalkozott az intézmény újbóli megalapítására, és Karácsony Jánossal (1899–1974) együtt beutazta a Gyergyói-medencét, hogy anyagot gyűjtsön és rajzokban is megörökítsék a vidék kultúráját. A munkát nem folytathatta sokáig, mert 1952-ben börtönbe került, ahonnan 1955-ben szabadult, de a múzeumi munkába csak 1960-tól kapcsolódhatott be újra. Munkája nyomán alakult ki a mai, több ezres nagyságrendű, néprajzi, történeti, régészeti, természetrajzi és képzőművészeti részlegeket magában foglaló gyűjtemény. Tarisznyás Márton néprajzi munkáinak egy része halála után jelent meg,[94] ebben a munkában igen tekintélyes helyet foglal el a gyergyóiak erdőkiélésével, az erdőgazdálkodással foglalkozó rész, így érthető, hogy a mai múzeumban helyet kapott ennek a kutatásnak a tárgyi anyaga az *Erdő néprajza* c. kiállítás keretében. A múzeumban láthatók Karácsony János rajzai, amelyeket az alapításkor történt utazás idején készített, akárcsak a művész más munkái is.[95]

Néhány összegző gondolat a székelyföldi múzeumok kapcsán

Amint a fentiekből talán kiolvasható, a székelyföldi múzeumok alapításának vázlatosan három nagy hulláma különíthető el: az első a XIX. század végére tehető, és nézetem szerint összefüggésbe hozható azzal a folyamattal, amelyet Eric Hobsbawm az európai nemzeti kultúrák kialakítása kapcsán tömeges hagyománytermelésnek nevezett,[96] hisz a múzeum is egyfajta hagyománymegőrző és -teremtő, ha úgy tetszik, diskurzusformáló intézménynek tekinthető. A fentiekben tárgyalt múzeumok nagy részének megalapítására történtek ekkor kísérletek, a siker több, e dolgozat kereteiben nem elemzett tényező együttes hatásának volt a függvénye. A következő hullámot az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület keretében működő Tájmúzeumi és Népkutató Ügyosztály tevékenysége határozta meg, amely ugyan a második világháború után már nem működhetett, de olyan személyiségek munkásságára hatott, mint Molnár István (1910–1994) és Tarisznyás Márton.[97] Végül harmadik hullámnak tekintem a hatvanas-hetvenes éveknek a fordulóját, amikor nem csak vidéki tájmúzeumok sora alakult meg, hanem lehetőség nyílt a már működő múzeumok bővítésére, átszervezésére is. Az itt röviden vázolt hullámok közös jellemzője, hogy mindegyik egy nemzeti és hagyományőrzési ethoszt fogalmazott meg, így talán nem csodálkozhatunk azon, hogy a múzeumok többségében a központi helyet az ilyen jellegű kiállítások foglalják el. A képzőművészeti, természetrajzi gyűjtemények a legtöbb esetben nem kapják meg a nekik megfelelő helyet, nem beszélve arról, hogy hasonló jellegű önálló gyűjteményt alig találni.

[94] Tarisznyás M. 1982.
[95] Miklósi-Sikes 2002. 91–92.
[96] Vö. Hobsbawm E. 1987.
[97] Kós K. 1982. 8.

A múzeumok közül azon települések intézményei vannak előnyös helyzetben, ahol az önkormányzat térségfejlesztési stratégiáiban szerepet szán a múzeumnak, ezzel bekapcsolva őket az információk áramlásába, illetve ahol a múzeum munkatársainak sikerült egy olyan támogató civil kezdeményezést elindítaniuk, amely a hiányos állami finanszírozási rendszer mellett biztosíthatja az eddig még mindenütt késett, az „élő múzeum" megteremtésének lehetőségét megvalósíthatóvá tevő interaktív nyitást, amelytől remélni lehetne a látogatók számának növekedését.

A vidéki tájmúzeumok, helytörténeti gyűjtemények

Elindításuk általában a múzeumalapítások harmadik hullámában történt. Működésükre és működtetésükre jellemző, hogy virágzásukat egy-egy dinamikusabb helyi értelmiségi személy vagy csoport tevékenysége alatt élték, és amint ez a személy vagy csoport valamilyen okból megszűnt tevékenykedni, a helyi gyűjtemény fejlődése is leállt, hacsak nem került be valamelyik nagyobb, közeli múzeum vonzáskörébe. A helytörténeti gyűjtemények az alapítás és kezdeti aktív fázis után a kilencvenes években éltek még egy virágzást, amikor az erdélyi magyarság történelmi-nemzeti emlékezete újrafogalmazása igényének kontextusában mutatták fel az új közösségi összetartozás jegyeit. Az egyházzal vagy egy újonnan alakult civil szervezettel karöltve, az itthonról eltávozottaknak, valamint az itthon maradóknak szervezett falunapok keretében igyekeztek a nemzeti és az új – európai, regionális – diskurzusnak egyaránt megfelelő ünnepségen a falunak vagy a régiónak új emlékezetet adni, illetve az emlékezés új módjait kijelölni. Ezen ünnepségek középpontjában általában egy olyan történelmi személyiség és/vagy esemény állt, akiről a kommunista államhatalom fennállása idején csak szűk körben, informális keretek között lehetett megemlékezni, mivel emléke felidézésének mozzanata hangsúlyosan a nemzeti múlthoz kapcsolta az adott közösséget. Nem voltak függetlenek ezek az emlékező események a belakott tér szimbolikus meghódításától,[98] valamint a magyarsághoz való tartozás kimondásának igényétől. Ez a tény a meghívottak listáján is visszatükröződött: az események díszvendégei sok esetben a magyarországi testvérközség, testvérfalu küldöttei voltak, vagy olyan jeles közéleti, esetleg egyházi személyiségek, akik tevékenységük radikális, nemzeti jellegével hívták fel magukra a figyelmet.

A tájmúzeumok fennmaradásáról és fejlődéséről ugyanaz elmondható, mint a városi múzeumokról: azon települések intézményei képesek további eredmények felmutatására, ahol az önkormányzat és/vagy egy civil szerveződés a fejlesztés mögé áll, és ezzel megteremtődnek az intézményi kommunikáció lehetőségei. Ehhez elengedhetetlenül szükséges egy olyan fiatal generáció kinevelődése és megtelepedése,

[98] Többek között ezekre a folyamatokra is vonatkoztatható a KAM e tanulmányban is említett, a szimbolikus térhasználattal foglalkozó kötetének anyaga. Vö. Bodó J. (szerk.) 2000.

amely ezt a mozgalmat a civil szféra építésének és az új falusi teleházak létesítésének részeként képzeli el, szervesen bekapcsolva az intézményt az Erdélyben már kibontakozó, a mozgalmat koordináló és támogató szervezetek kommunikációjába, és amelyek ugyanakkor járatosak a pályázatírásban és hajlandóak a tevékenységüket a közösség fejlesztéseként elképzelni és közösségi szükségletre válaszoló programokat – gazdatanfolyamok, felnőttoktatás, számítógépes kurzusok – szervezni. Az is elképzelhető, hogy a megfelelő kommunikáció feltételeinek megteremtése mellett – és azt hiszem, abban mindenki egyetért velem, hogy csak akkor várható el a vidéken való megtelepedés és az ilyen munka végzése, ha legalább a kommunikáció feltételei adottak – ennek a munkának a végzői azok a néprajzos végzettségű szakemberek lesznek, akiknek a tudását ma a központnak tekintett intézmények nem képesek integrálni.

Rövid, problémavázoló összegzés

A fentiekből talán nem nehéz a néprajzi műhelyek és múzeumok mai helyzetének legfőbb problémáira rátapintanunk: a támogatási rendszer hiányosságai a tudományos munkával csak érintőleges viszonyban álló túlélési stratégiák alkalmazására késztetik az intézményeket, így a további munka garanciáját jelentő fiatal generáció kinevelődése is akadozik. A műhelyek közti kommunikáció igencsak nehézkes mind a belső (egymás közti), mind a külső (külföldre irányuló) információcserét tekintve, márpedig a tudományos előrelépés elengedhetetlen feltétele a már megszületett eredmények ismerete és felhasználása. A tudományos szféra így nem képes integrálni ezeket az eredményeket, és nem képes integrálni a frissen végzettek felhalmozta tudást sem. Röviden tehát így lehetne összegezni a problémákat: a támogatási rendszer hiányosságai, illetve egyoldalúsága, a kommunikáció akadozó jellege és a minden szintű integráció alacsony foka. Ezzel pedig be is léptünk egy ördögi körbe, hisz a fentebbi problémák feloldását, a többirányú, akár európai források megkeresését, a kommunikáció megteremtését nyelvtudásuknak köszönhetően éppen azoktól a fiataloktól várhatjuk, akiket ma a tudományos közélet nem képes integrálni és maga mellett tartani. Mindezek nem jelentik azt, hogy a hazai intézményekben nem folyna számontartásra érdemes munka: úgy vélem, a romániai műhelyek értékes eredményei nélkül a magyarság egyetemes tudása mindenképp szegényesebb lenne. Gondolhatunk itt akár a narratívakutató munkára, a szokáskutatások terén elért eredményekre, a KAM munkáira, de sok egyéb, e dolgozatban felsorolt és ebből kimaradó eredményre is.

Irodalom

ALMÁSI ISTVÁN (közreadja)
2003 *Monostori sugár torony.* Bogdán János magyargyerőmonostori népdalgyűjtése 1906-ban. Kolozsvár

ANGHEL REMUS–POZSONY FERENC (szerk.)
1999 *Modele de convieţuire în Ardeal, Zăbala.* Kolozsvár

BAKK–BODÓ–KÁNTOR–LŐRINCZ–SALAT–SZÁSZ
2002 Az erdélyi magyar politikatudomány a második évezred utolsó évtizedében. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év.* Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. Kolozsvár, 397–469.

BARABÁS LÁSZLÓ–POZSONY FERENC–ZAKARIÁS ERZSÉBET (szerk.)
1996 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 4.* Erdélyi és partiumi farsangok. Kolozsvár

BÁRDI NÁNDOR
2002 Az erdélyi magyar humán tudományosság önszemléletéről. *Regio* 13. 3. pp. 163–186.

BIRÓ A. ZOLTÁN–GAGYI JÓZSEF–PÉNTEK JÁNOS (szerk.)
1987 *Néphagyományok új környezetben.* Tanulmányok a folklorizmuskutatás köréből. Bukarest, 244 p.

BIRÓ A. ZOLTÁN – LAKI LÁSZLÓ
2001 *A globalizáció peremén.* Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón. Budapest

BIRÓ A. ZOLTÁN
1997 *Hétköznapi humorvilág.* Csíkszereda, 169 p.
1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák?* Tanulmányok a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda

BODÓ JULIANNA (szerk.)
1996 *Elvándorlók?* Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda, 256 p.
1998 *Fényes tegnapunk.* Tanulmányok a szocializmus korszakáról (szerk. Bodó Julianna). Csíkszereda
2000 *Miénk a tér?* Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Csíkszereda
2002 *Helykeresők?* Roma lakosság a Székelyföldön. Csíkszereda

BODÓ JULIANNA–OLÁH SÁNDOR (szerk.)
1997 *Így élünk.* Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. Csíkszereda, 181 p.

BOKOR ZSUZSA (szerk.)
2002 *Tamás István kézdiszentléleki kéziratos gyűjteménye.* Kolozsvár

BORBÉLY ÉVA
2001 *Cenzúrázott bolondünnep.* Farsangolás Bázelben. Kolozsvár, 104 p.

BORBÉLY ÉVA–CZÉGÉNYI DÓRA (szerk.)
1999 *Változó társadalom.* Kolozsvár, 178 p.

CZÉGÉNYI DÓRA–KESZEG VILMOS (szerk.)
2000 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 8.* Kolozsvár

CZÉGÉNYI DÓRA–KESZEG VILMOS (szerk.)
2001 *Emberek, szövegek, hiedelmek.* Tanulmányok. Kolozsvár

CSIBI MARGIT–KOZMA-KIS ERZSÉBET-EDIT
2002 A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén 2001-ig megírt néprajzi témájú szakdolgozatok jegyzéke. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kolozsvár

DEMÉNY–GAZDA–KESZEG–POZSONY–TÁNCZOS
2000 *Magyar népi kultúra.* Tankönyv. Kolozsvár

DIMÉNY ATTILA–SZABÓ Á. TÖHÖTÖM (szerk.)
2003 *Népi kultúra, társadalom Háromszéken.* Kolozsvár

FARKAS IRÉN–FULGA LIGIA–GAZDA ENIKŐ (szerk.)
1997–
1998 *Centre de olari din Sud-Estul Transilvaniei – Fazekas központok Délkelet-Erdélyben.* Kiállítási katalógus I. Sepsiszentgyörgy, 47–82.

FRANCESCO, AMEDEO DI–QUARANTOTTO, ARIANA
2002 *Arc és álarc.* A garabonciás mítosza a magyar és a horvát irodalomban. Kolozsvár

GAAL GYÖRGY
1999 Herrmann Antal, a néprajzoktatás meghonosítója a Ferencz József Tudományegyetemen. *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője*, 1–2. pp. 6-21.

GAGYI JÓZSEF
1998 *Jelek égen és földön.* Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön. Csíkszereda, 200 p.

GAGYI JÓZSEF (szerk.)
1996 *Egy más mellett élés.* A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Csíkszereda, 283 p.

GAZDA KLÁRA
1976 A sepsiszentgyörgyi székely néprajzi múzeum osztálya. In: Kós Károly (szerk.): *Népismereti dolgozatok.* Bukarest, pp. 47–56.

GERGELY CSILLA–GYÖRGY CSILLA–ILNICZKY ANDREA
2001 *Magyar népi kultúra.* Szöveggyűjtemény. Kolozsvár

HASZMANN JÓZSEF–HASZMANN PÁL
1999 A Csernátoni Múzeum rövid története. In: Kónya Ádám (szerk.): *A csernátoni tájmúzeum negyedszázada.* Sepsiszentgyörgy, pp. 11-20.

HOBSBAWM, ERIC
1987 Tömeges hagyománytermelés: Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás–Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*, Budapest, pp. 127–197.

INCZE LÁSZLÓ
1997 A Kézdivásárhelyi Múzeum rövid története. In: Uő (szerk.): *Emlékkönyv a Kézdivásárhelyi Múzeum 25. évfordulójára.* Sepsiszentgyörgy, pp. 6–35.

KESZEG VILMOS
2002 A romániai magyar néprajzi kutatás egy évtizede. 1990–2001. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év.* Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. Kolozsvár, pp. 119–171.

KESZEG VILMOS (szerk.)
1992 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1.* Kolozsvár
1999 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7.* Írás, írott kultúra, folklór. Kolozsvár
2001 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9.* Péntek János köszöntése. Kolozsvár

KESZEG VILMOS–ZAKARIÁS ERZSÉBET (szerk.)
1994 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2.* Kolozsvár

KÓS KÁROLY
1982 Előszó In: Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza.* Bukarest. pp. 5-12.

KÓSA LÁSZLÓ
1979 Haáz Ferenc Rezső (szócikk). In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 2.* Budapest. p. 387.

KÖNCZEI CSILLA
2002 *Jegyzetek a Lábán-táncjelírásról.* Budapest–Kolozsvár, 98 p.

MAGYARI NÁNDOR LÁSZLÓ
2002 Fides, Labor... Kritikus látlelet a romániai magyar magán-felsőoktatás társadalmi kereteiről, intézményeiről és perspektíváiról. *Élet és Irodalom*, XLVI. (45. szám), november

MIKLÓSI-SIKES CSABA
2002 *Múzumok, gyűjtemények a Székelyföldön.* Székelyudvarhely–Sümeg

NAGY ISTVÁN
2001 *Hopp Istók, jó estét...* Szatmári betlehemesek. Kolozsvár

NIEDERMÜLLER PÉTER
1990 Az antropológia haszna: egy közép-európai példa. *BUKSZ.* 2. 3. 331–335.

OLÁH SÁNDOR
2001 *Csendes csatatér.* Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962). Csíkszereda

OLOSZ KATALIN
2003 *Egy kiállítás emlékképei.* Kolozsvár

PÁCZKÁN ÉVA
2002 *Kopasz föld.* Kolozsvár

POZSONY FERENC
2000 Magyar tudományos műhelyek Erdélyben. *Info-Társadalomtudomány.* 51. pp. 31–42.
2002 *Ceangăii din Moldova.* (A moldvai csángók) Kolozsvár, 204 p.

POZSONY FERENC (szerk.)
1997 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5.* Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. Kolozsvár
1998 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 6.* Kolozsvár
1999 *Népzenei tanulmányok.* Kolozsvár

ROTH ENDRE
2002 Magyar szociológiai kutatások Erdélyben 1990–2001. In: Tánczos Vilmos–Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év.* Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. Kolozsvár, 341–369.

SIK ENDRE
1996 Előszó. In: Bodó Julianna (szerk.) *Elvándorlók?* Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM
2002 *Közösség és intézmény.* Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban. Kolozsvár, 158 p.

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM (szerk.)
2002a *Lenyomatok.* Fiatal kutatók a népi kultúráról. Kolozsvár
2002b *Életutak és életmódok.* Kolozsvár

SZIKSZAI MÁRIA (szerk.)
2002 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10.* Népi gyógyászat. Kolozsvár
2003 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 11.* Játék és kultúra. Kolozsvár

TÁNCZOS VILMOS–TŐKÉS GYÖNGYVÉR (szerk.)
2002 *Tizenkét év.* Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről. Kolozsvár

TARISZNYÁS MÁRTON
1982 *Gyergyó történeti néprajza.* Bukarest

TÖTSZEGI TEKLA
2003 *A mérai kötény.* Kolozsvár

TÚROS ENDRE (szerk.)
1995 *Változásban?* Elemzések a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda

VIRT ISTVÁN
2001 *„Elszakasztottad a testemtől én lelkemet."* A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei. Kolozsvár

ZAKARIÁS ERZSÉBET (szerk.)
1995 *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3.* Kós Károly köszöntése. Kolozsvár

ZSIGMOND GYŐZŐ
2001 A magyar népi kultúra a bukaresti Tudományegyetem Hungarológia Tanszéke oktatási keretében In: Keszeg Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9.* 279–283. Kolozsvár

ZSIGMOND GYŐZŐ (szerk.)
1999 *Szokás és erkölcs.* Bukarest
2002 *Népi mesterség, népművészet.* Bukarest

A horvátországi, drávaszögi magyarok néprajza 1991 után

LÁBADI KÁROLY

A Horvát Köztársaságban évtizedek óta a fogyatkozás volt a legnagyobb sürgetője a néprajzi kutatásoknak.* A Kárpát-medencében élő magyarság lélekszáma ugyanis e területen csökkent a legnagyobb mértékben.[1] Az 1971-es népszámláláskor 35 488 magyar nemzetiségű lakost vettek nyilvántartásba, akkor az összlakosság 0,8 százaléka vallotta magát magyarnak. Tíz esztendővel később az összeírók már csak 25 439 lelket találtak. Az 1991-es népszámlálás, amely még egységesen a volt Jugoszlávia teljes területén zajlott, ennél is kevesebb magyart írtak össze Horvátországban: 22 355-en voltak. Húsz év alatt több mint egyharmaddal lettek kevesebben. A lakosságfogyás nem állt meg: 2001-ben írták össze újból a népességet. Jelenleg Horvátországban 16 595 magyar él. Az Eszék-baranyai megyében 9780, a többi kontinentális megyében 5251, a tengermelléki megyékben 1560 fő található. Ha az utolsó ötven esztendőt vesszük alapul, a magyar lakosság egynegyedére csökkent. E nagymértékű fogyatkozás mindenkor ösztönzője lett a néprajzi kutatások felgyorsításának, hiszen egy veszélyeztetett és eltűnőben levő népi kultúra emlékeit kellett rögzíteni. Az 1991-es szerb agresszióig a kutatók különösképpen a Duna és a Dráva összeszögellésében elterülő Drávaszög tradicionális népéletét térképezték fel legarányosabban és legrészletesebben. A Kárpát-medence egyik legjobban feltárt magyar néprajzi csoportja lett a drávaszögi.

* A lapzárta időpontjára a szerbiai magyarság néprajzát összegző írás nem érkezett meg, körképünket ezért a horvátországi tanulmánnyal folytatjuk. A szerbiai magyarság kulturális helyzetéről röviden lásd Trócsányi András írásában. (a szerk.)

[1] Az 1991-ig terjedő néprajzi kutatásokról készült összefoglaló megjelent: Lábadi K. 2000.

A huszadik századot búcsúztató történelem egy másik tragikus eseménye is siettető lökést adott a hátramaradt néprajzi gyűjtőmunkának: 1991-ben Horvátország ellen szerb agresszió kezdődött, amelynek eredményeként a horvátországi magyarlakta területek többsége hét évig tartó szerb megszállás alá került. Az évekig tartó kilátástalanság arra engedett következtetni, hogy a magyarság felmorzsolódik, s kultúrája végképp megsemmisül, amiért a háborús körülmények ellenére, a szűkös lehetőségek közepette nagy erőfeszítéssel kellett folytatni a horvátországi magyarság életének és küzdelmének dokumentálását.

A századot búcsúztató évtizedben a népcsoportot a teljes szétszórattatás veszélye fenyegette, az az állapot következett be, melyet Nora, Pierre találóan így fogalmazott meg: „A gyors és végleges eltűnés érzése összekapcsolódik a jelen pontos jelentésének nyugtalanságával, valamint a jövő bizonytalanságával: így a legszerényebb maradványtól a legegyszerűbb tanúságtételig bármi méltóvá válhat a megőrzés méltóságára."

A szerb fegyveres erők 1991 őszén befejezettnek tekintették a Drávaszög „felszabadítását". Gyakorlatilag teljessé vált a fegyveres megszállás, a Drávaszögben élő magyarság életterét leválasztották a függetlenségét kinyilvánító Horvátországról. A megtorlástól való félelem tízezreket késztetett menekülésre. Előlük október 6-án a baranyai szerb katonai közigazgatás lezárta az egyetlen még szabad határátkelőt Magyarország felé. Elaknásították az udvari határállomás környékét és az oda vezető utat, s ezáltal a Drávaszögben maradt lakosok csak egyetlen, szigorúan ellenőrzött útvonalon, a bezdáni hídon át közlekedhettek. Ettől kezdve a drávaszögi magyarság otthon rekedt öt-hatezres lélekszámú közössége saját szülőföldjén hét esztendeig fogolyként élt a katonailag ellenőrzött „gettóban". Csak az 1997-es év vége felé lehetett érezni, hogy lezárult egy keserves időszak, amikor a Duna mente térségében sikerült békés úton helyreállítani a horvát szuverenitást. 1998. január 15-én mind Horvátország, mind az ENSZ Biztonsági Tanácsa befejezettnek tekintette Kelet-Szlavónia, Baranya–Drávaszög és Nyugat-Szerémség békés reintegrációját. Horvátország visszanyerte szuverenitását. Ekkor kezdődött az a számbavétel, amely megállapította a károkat. A magyarság körében, sajnos, emberveszteség is keletkezett. Az anyagi javak nagymértékű pusztulást szenvedtek, s a lelkekben a megpróbáltatások súlyos sérüléseket okoztak. A magyarság majdnem egyharmada elhagyta szülőföldjét rövidebb-hosszabb időre. Hozzávetőlegesen az elmenekültek kilencven százaléka tért vissza. A magyar lakosságnak mindössze alig húsz százalékát nem érintették a háborús események.

A háború a lelkekben még jó ideig tovább folytatódott. A falvakban ék verődött az emberek közé: a viszálykodás oka abból adódott, hogy azt kezdték feszegetni, ki volt igazibb hazafi, aki elment, vagy aki otthon maradt. Mindkét tábornak valamiképpen igaza volt: az otthonmaradók nagy része nem azért vállalta a megaláztatásokat, hogy együttműködhessen a megszállókkal, ha nem maradnak, talán még nagyobb

lett volna a pusztítás, s feltehetően a teljes lakosságcserére is sor került volna. Akik elmentek és fegyvert fogtak, nekik az az érdemük, hogy siettették szülőföldjük felszabadítását. Mindkét tábor érvelése paradox módon a szülőföld szeretetéből táplálkozik.

Általunk a szerény lehetőségek mellett a kutatás a méltó megőrzés érdekében már a háborús esztendők során, intenzívebben azonban a reintegráció esztendejétől, 1998-tól követte és adatolta a történéseket: tanúságtételeül főleg a jelhagyás igyekezetével készült népi írásos szövegek (naplók, versek, rajzok, vallomások) kerültek megmentésre, melyeket abból a meggondolásból készítettek, hogy jelet hagyjanak arra az esetre, ha íróik odavesznek. Válasz fogalmazódott arra a kérdésre, hogy milyen mértékű és intenzitású volt a horvátországi magyarok népmozgása a háborúban (menekültek, menedékesek), milyen demográfiai viszonyok alakultak ki a háború előtti állapothoz viszonyítva. Áttekintésre került a nemzetiségi intézmények (iskolák, egyházak stb.) és a karitatív szervezetek szerepe a túlélésben és az összetartásban. Végkövetkeztetésül kísérlet történt arra, hogy felelet fogalmazódjon meg mind a drávaszögiek, mind az anyaországiak meghatározott körében a legfontosabb kérdésre: milyen jövő vár e maroknyi magyar népcsoportra.[2]

A néprajzi gyűjtemények sorsa

A horvátországi magyar népcsoport vezetői az 1980-as években döbbentek rá arra, hogy a táj valamikori szellemi gazdagságnak emléket kell állítani, fel kell rá hívni a figyelmet, s a fogyatkozó tárgyi kultúrát valamilyen módon meg kell menteni az enyészettől és az elherdálástól, ugyanis az ószeresek és a régiségkereskedők jó részét ellenőrizetlenül kiszállították Németországba és más nyugati államokba. Mivel a kisszámú nemzetiség nem rendelkezett múzeumi szakemberekkel és szakintézménnyel, a Horvátországi Magyarok Szövetsége vállalta fel az értékmentő szerepét, mert nem volt olyan más szakmai szervezet, amely ezt megtette volna. A pécsi Janus Pannonius Múzeum szakembereinek bevonásával támogatta azokat a helyi kezdeményezéseket, amelyek helytörténeti és néprajzi gyűjteményeket kívántak létrehozni. Ennek köszönhetően mind a Drávaszögben, mind a szlavóniai magyar falvakban létesültek gyűjtemények.

A megszállás éveiben azok a települések, melyeken működött helytörténeti és néprajzi gyűjtemény, az ún. Krajinai Köztársaság részei lettek, s vezetőik mindent megtettek annak érdekében, hogy átrajzolják az etnikai térképet, s elhamvasszák az ott élők, köztük a magyarság kultúráját. Kivétel nélkül kár érte az alábbi gyűjteményeket:

[2] Lábadi K.: Szétszórtatásban. (kézirat)

BARANYAI JÚLIA MÚZEUMI GYŰJTEMÉNY, VÖRÖSMARTI TÁJMÚZEUM

Amikor 1979-ben megnyílt a Drávaszög első múzeumi gyűjteménye Vörösmarti Tájmúzeum néven, Baranyai Júlia (1906–1982) ünnepi szónoklatát ezzel zárta: „Egy régi mondás azt állapítja meg, hogy egy nép, amelynek múltja nincs, jövője se lesz. Ráeszmélhetnünk már arra, hogy nekünk rendkívül gazdag szellemtörténetünk van e tájon." Éppen a vörösmarti tanárnő korai ráeszmélésének köszönhető, hogy a gazdag helytörténeti és néprajzi relikviákat őrzött. Tanítványaival több évtizeden át gyűjtötte Vörösmart és környékének előbukkanó régiségeit, melyek három nagyobb termet és egy előcsarnokot töltöttek meg. A bejáróban a gyűjtemény létrejöttéről készült tájékoztató, ezenkívül gazdag fényképgyűjtemény mutatta be a Drávaszög településeit, és ott álltak a nagyobb gazdasági eszközök. Az utcára néző kiállítószobában a múlt század utolsó évtizedeinek és a századforduló ízlését tükröző lakószoba és konyha volt berendezve. A tárlókban a háziipar, a szövés-fonás termékei, a hajdani népviselet darabjait állították ki. A többi helyiségben a Drávaszögben, elsősorban a szűkebb környéken előkerült gazdag római maradványokból volt látható válogatás, több középkori eredetű tárgy, a török kor emléke, a Zrínyi Miklós által felégetett eszéki híd néhány maradványa nyert ott elhelyezést. Számos térkép és ábra segítette a tájékozódást a Drávaszög viharos történetében. Múlt századi és ennél is régibb könyvek, képek, közöttük Béni Izsák földmívelőnek ajánlott fényképes dedikáció Kossuth Lajostól, Apostol János, Jókai Mór barátjának, a néptanítónak és családjának fényképe – okiratok, ezenkívül Vörösmart várossá nyilvánításának díszes oklevele is ezekben a tárlókban állt. A gyűjtemény Ács Gedeon (1819–1887) több személyes tárgyát (Bibliáját, utazóládáját, fényképét) őrizte. A korán polgárosodó Vörösmart lakóinak ízlését, tehetségét lakberendezési tárgyak prezentálták. 1986-tól a gyűjtemény *Baranyai Júlia Múzeumi Gyűjtemény* néven van bejegyezve. Az 1991-től kezdődő szerb megszállás nagy károkat okozott a gyűjteményben, sok fontos tárgynak nyoma veszett. Az épület ablakai kitörtek, védelme azóta sem rendeződött megnyugtatóan.

KOPÁCSI ZOOLÓGIA MÚZEUM

A Duna és a Dráva összeszögellésében fekvő Kopácsot körülölelő rét természetvédelmi terület gazdag élővilágának bemutatására létesült 1973-ban. A Kopácsi-rét gazdag madárfaunájából hozzávetőlegesen száz faj kitömött példánya volt kiállítva, ezenkívül nyolcvannak a tojását, húsznak a fészkét is bemutatták. A rezervátum területén megközelítően 6 000 nemesvad, szarvas és őz élt, ezért szemléltetésül egy tucatnyi trófeát, kitömött emlőst, elhullajtott agancsot állítottak ki. A valamikori gazdag halászéletre néhány halászszerszám és fotó emlékeztetett. A látogatók száma évente elérte a 20-22 ezret. A gyűjtemény az 1991-es háborúban teljesen megsemmisült.

LASKÓI HELYTÖRTÉNETI ÉS NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNY

A Petőfi Sándor Művelődési Egyesület többéves előkészület és gyűjtés után 1981. december 12-én nyitotta meg kapuit. Az épület tornácán a nagyobb gazdasági eszközök, a népi méhészkedés kellékei, a halászaté, a szövés és fonás nagyobb tárgyai kaptak elhelyezést. Egy szoba kamarajellegű képzőművészeti kiállításokra szolgált. Kiállítottak helytörténeti dokumentumokat, régészeti leleteket. Az egyik vitrinben a rendezők abból a kétszáznál is több gyermekjátékból válogattak, amelyet a faluban szedtek össze. Bemutatták a teljes női és férfi viseletet, valamint a szőttesek, népi hímzések gazdag gyűjteményét. Több értékes, gazdag díszítésű női főkötő is ott ékeskedett. A gyűjtemény konyháját a múlt századi parasztháznál használt cserépedények – fazekak, lábasok, olajtartók stb. –, a kenyérsütés kellékei, festett konyhabútorok, kőmalom töltötték meg. Az 1991-ben fellángolt háborúban fosztogatták, a tárgyak legértékesebb része odaveszett, a megmaradottak sürgős restaurálásra és tartósításra szorulnak.

KÓRÓGYI NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNY

A kórógyiak a művelődési otthonuk emeleti helységeiben 1979 óta mutatták be falujuk néprajzi emlékeit. A kiállított tárgyak jól nyomon követték a hajdani önellátó parasztgazdaságok árutermelését. A XIX. században igen gazdag volt a kender és a len feldolgozása, és ennek a sok időt, türelmet és tudást igénylő összetett munkafolyamatnak miden eszköze helyet kapott a kiállításon. Szebbnél szebb szőttesek igazolták, hogy hajdan a kórógyi asszonyok mesterei voltak készítésüknek. Cifra ponyvák, azaz ágyterítők, kendőruhák, abroszok őrizték meg a gazdag, geometrikus elemekből építkező motívumkincset. Látható volt a reneszánsz elemeket őrző kebél, a kórógyi asszonyok nevezetes ruhadarabja különféle más viseleti darabokkal és kiegészítőkkel. Ezenkívül a XIX. század fordulójáról és az azt megelőző évtizedekből származó használati tárgyakat, edényeket, bútordarabokat, köztük a jellegzetes karcolt díszítésű ácsolt ládákat, a kócsagokat is bemutatták. A gyűjteményt a faluba bevonuló szerb csapatok 1991-ben teljesen kifosztották és megsemmisítették.

SZENTLÁSZLÓI NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNY

Kórógy szomszéd települése teljesen elpusztult. Lakóházainak nagy részével odaveszett az 1984-ben megnyílt kis néprajzi gyűjtemény is. Volt egy berendezettt lakószobája régi bútorokkal és textíliákkal, ezenkívül bemutatták a férfi és női viselet minden darabját. Őrizték a kenderfeldolgozás gazdag eszköztárát, valamint több munkaeszköz és a Vuka folyón alkalmazott halászszerszám kapott benne elhelyezést. Nemcsak a kiállítási tárgyak, hanem a nekik helyet adó művelődési otthon is megsemmisült a szerb támadások idején.

HARASZTI GYŰJTEMÉNY

Harasztiban ugyancsak 1984-ben nyílt meg elsősorban Gyurkovics Hunor (1951–) festőművész ügybuzgalmának köszönhetően. A leggazdagabb szlavóniai tárgyegyüttest őrizte. A népi bútorok, a cserépedények színes változatossága, a szőttesek sokasága több helyiséget töltött meg. A gyűjteménynek a református lelkészlak adott otthont. Mivel 1991-ben a szerb tüzérség lőtte a templomot és a lelkészlakot, ennek következtében jelentős károk keletkeztek.

A megmaradt múzeumi tárgyak restaurálása már nem tűr halasztást: ha belátható időn belül nem kerül rá sor, nagy részük elpusztul. Mivel helyben nincs szakember, csakis anyaországi múzeumi segítség révén oldható meg a kérdés. Ugyanilyen fontos feladat a leltározás és dokumentálás, valamint egy szakmai szervezet létrehozása, amely felügyeletet vállalna a gyűjtemények felett, s rendezné jogi státusukat.

Gyűjtés és publikálás 1991-től: tanúságtevők, naplóvivők és verselők

Az 1991-es háború szétzilálta a magyarság intézményrendszerét, s csak nagy nehézségek révén kezdődhetett meg a talpraállás, mely máig sem fejeződött be igazán. A Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége a háborús évek alatt abból a célból jött létre, hogy felvállalja a horvátországi magyarság érdekvédelmét. Havilapot alapított: a Horvátországi Magyarság többnyire a magyarság létkérdéseit feszegető és dokumentáló cikkek, tanulmányok megjelentetésére vállalkozott, később a HMDK Új Magyar Képes Újság címmel hetilapot jelentetett meg. Ez utóbbi szerkesztési koncepciójából azonban kiszorultak a népismereti tárgyú írások. A Rovátkák évkönyv első öt kötete ugyancsak vállalkozott néprajzi, demográfiai, szociográfiai színezetű tanulmányok publikálására.

Elsősorban a háborús események dokumentálására született két illusztrált füzet a szlavóniai magyarság településeiről, Kórógyról és Szentlászlóról.[3] Pataky András (1932–) a menekültsorsról számol be megjelent kötetében.[4] A szerző szabálytalan naplót írt a XX. századi háborús megpróbáltatásokról, melyben mind az egyéni, mind a közösségi szenvedések megfogalmazásra kerültek. Helytörténet, „néptörténet", visszaemlékezés, időszerűség keveredik Dunai N. János kötetében, amely ugyancsak a Drávaszög és népének sok szenvedéséről szóló história.[5] A Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság ez utóbbi könyv megjelentetésével a kiadói lehetőségek számát gyarapította, ugyanakkor elkövetkező feladatai közé tartozhat főképp a kutatómunka összehangolása, elsősorban az eddig háttérbe

[3] Kell J. 1994.; Kelemen D. 1997.
[4] Pataky A. 1997.
[5] Dunai N. J. 1999.

szorult nyelvi szórványok kutatásának megszervezése. Korábbi gyűjtőmunka révén született meg a drávaszögi gyermekélet és játék szintetikus feldolgozása.[6] A magyarság millenniumára megjelentetett száz könyvből álló kismonográfia-sorozatban a Délvidéket, a Drávaszöget Laskó krónikája képviseli: a település fontos, egyetemes magyar művelődéstörténeti, irodalom- és egyháztörténeti, valamint néprajzi értékei miatt esett rá a választás, s került a sorozatba.[7]

Az 1991-es szerb támadások és a hét esztendeig tartó megszállás komoly fenyegetést jelentett. A tények arra utaltak, hogy bekövetkezik a Drávaszög magyarságnak és kultúrájának megsemmisülése. A fizikai fenyegetettség, a kilátásba helyezett és megkezdett lakosságcsere, az etnikai összetétel teljes fokú megváltoztatására irányuló törekvések a jelhagyás kényszerét indították el. A megélt történelem jelenidejűségének elmondása, leírásának kényszere jelentkezett több személynél: az identitásvesztés veszélyérzete tollat adott a kezükbe, ugyanis „Az emlékezet mindig időszerű jelenség, megélt kötődés az örök jelenhez."[8] Honnan ered ez a korunkat jellemző „archiválási rögeszme, mely a jelen hiánytalan megőrzésére és a múlt teljes megóvására irányul? – teszi fel a kérdést Nora, Pierre. Egyszerű a válasza: „A gyors és végleges eltűnés érzése összekapcsolódik a jelen pontos jelentésének nyugtalanságával, valamint a jövő bizonytalanságával: így a legszerényebb maradványtól a legegyszerűbb tanúságtételig bármi méltóvá válhat a megőrzés méltóságára."[9] A drávaszögi naplóvivőket szintén megcsapta „a végleges eltűnés érzése," és megtapasztalták „a jelen pontos jelentésének nyugtalanság"-át, amely erős késztetést jelentett számukra. Ehhez társult az az igény, hogy üzenetet hagyjanak távolra sodródott szeretteiknek.

Tematikailag a kisepikai prózaműfajokhoz sorolhatók a naponta végzett beírások. Szerkezetük általában két-három vagy még ennél is több, de nagyon rövid epizódra korlátozódik, s kifejezetten abból a célból születtek, hogy egyetlen nap eseményei bármikor felidézhetők legyenek úgy, ahogy lejegyzőjük látta azokat. Ugyanazt az érzelmi állapotot váltsák ki, mint amit maguk is átéltek. Ezek a megnyilatkozások nem mentesek a folklórból ismert sztereotípiáktól sem, az ott használt fráziskészlet vissza-visszaköszön belőlük. Az időjárás alakulásának állandó nyomon követése például olyan fontos szerepet kap, mintha gazdasági számadáskönyv vagy népi meteorológiai megfigyelés készülne, s nem háborús napok leírása. A szerzők is azok közül kerültek ki, akik más vidékeken életrajzi munkákat írtak úgy, hogy azokból háttérként életük színtere rajzolódik ki – ha nem is erősen festve –, akárcsak ezekből a háborús feljegyzésekből. A népköltészet által számon tartott rendszeresen, folyamatosan vezetett feljegyzések a gazdasági, időjárási és családi események

[6] Lábadiné K. K. 2000.
[7] Lábadi K. 2002.
[8] Nora, P. 1984. 2.
[9] Uo. 4.

mellett csak kivételesen szerepeltetnek társadalmi és politikai eseményeket.[10] Tematikailag a drávaszögi naplóformák ezért sem rendelkeznek bőséges párhuzamokkal. Laza kapcsolat mutatható ki a paraszti önéletírásokkal: ezek a naplók mégis lényegesen különböznek azoktól, ugyanis a már meglevő könyvtárnyi irodalommal rendelkező műfajtól[11] eltérően a szerzők élettörténete csak az elszórt közlésekből kerekedik ki többnyire csak az adott időszakra vetítve, a fő hangsúlyt inkább a társadalmi állapotok, a faluközösség–háború reláció bemutatására és a következmények megörökítésére helyezik. A rokonság szálai a parasztkrónikák felé is vezetnek. Leginkább azonban a francia gondolkodó, Nora által a latin alapból – loci memoriaeből – létrehozott lieux de mémoire terminus fedi lényegüket. A kifejezés tovább finomítható: a drávaszögi magyarság egy-egy adott falusi közösségének „emlékezethelyei," „az emlékezetmegőrző tudat végső formái egy olyan történelemben, amely azért előhívja azokat, mert már nem ismeri őket."[12] Megjelentetésükkel végeredményben előhívásuk következik be, amikor az emlékezet a történelem szinonimája, s azt igazolja, hogy a drávaszögi kis lélekszámú magyar közösség hogyan őrizte meg folytonosságát, miképpen vált túlélőjévé egy bibliai hosszúságú, hét esztendeig tartó háborús megaláztatásnak.

Igazából közeli rokonukat a magyarság körében nem lehet megtalálni az utóbbi fél évszázadban. Egyrészt megnyugtató, mert ez azt is jelenti, hogy a Kárpát-medencében élő magyarság sehol sem sodródott a megsemmisülés szélére, másrészt a műfajelemzést szegényíti az összehasonlítás hiánya.

Oka van annak, hogy csak nők írták le a háborús napok eseményeit. Nekik volt bátorságuk és merészségük, hogy üres iskolás füzetekbe bevezessék azokat a fontos eseményeket, melyekről hallottak, vagy maguk is megtapasztaltak, illetve részesei voltak. Nagy Olga (1921–) figyelte meg,[13] hogy a férfiak emlékezései főleg háborús, illetve hadifogságbeli emlékek, és az élni akarás mondatja azokat a sikeres, majdnem-majdnem happy end-es végződésű történeteket, melyeknek az a végső kicsengése, hogy bármilyen nyomorúságban ők, az emlékezők – megmaradtak. Ezzel szemben az asszonyi emlékezésekben a visszafogottság, a keserűség, a megtörtség a közös vonás, s egy-egy esetből kerek elbeszélés bontakozik ki. Ez a megállapítás arra az esetre vonatkozik, amikor az elbeszélő – lehet szóban előadó vagy írásban megörökítő – a történésekre bizonyos idő távlatából tekint. Amikor a drávaszögi háborús események megörökítésében a nők egyértelműen átvették a férfias témákat, akkor a jelent kísérelték meg rögzíteni objektíven, a valóságnak megfelelően. Az epikus készség csak arra terjedt ki, hogy felsorolásszerűen számba vegye egy-egy túlélt

[10] Voigt V. 1984. 66.
[11] Összefoglalását l. Mohay T. 1994. 3-24.
[12] Nora, P. 1984. 3.
[13] Nagy O. 1999. 57–58.

nap fontos eseményeit. A családcentrikusságuk, szeretteik féltése azonban még e tárgyszerűség ellenére is lépten-nyomon megfogalmazódik.

Valahányuk életében jelentkezett egy olyan pillanat vagy időszak, amelytől fogva késztetést éreztek, hogy lejegyezzék a történéseket. A szülőföldjükre kiosztott szomorú történelmi időszak élő, személyes tanúi lettek, az általuk megtapasztalt valóság leírói, kis közösségeik történelmének az írásos kútfőit hozták létre, s ezzel a küldetéssel maguk is tisztában voltak.

Legkorábban a várdaróci Németh Ferencné Botyka Julianna kezdte írni a naplóját: az első bejegyzést 1991. január 15-én vezette be füzetébe. Ettől kezdődően folyamatosan írta a napok történéseit. Az 1993-as esztendő bejegyzései hiányoznak, halála után elkallódott. A folytatás 1994. december 4-én kezdődik és 1997. augusztus 30-án ér véget. A kopácsi Kettős Dezsőné Ferenc Jolán 1991. augusztus 6-án írta le először egy nap eseményét, s naplóját kisebb kihagyásokkal – elsősorban 1997-ben és 1998-ban, amikor már elkezdődött a rendeződés – 1998. január 16-ig vezette nagy szorgalommal. Dékány Zsuzsanna csúzai naplója 1991. szeptember 28-án kezdődött, és 1997. február 24-én ért véget.[14]

Rajtuk kívül mások is próbálkoztak az események rendszeres rögzítésével. Sokuk esetében a félelem, a szörnyűségek azonban kiütötték kezükből a tollat.

Az ezredvég előtti háborús események a régiek szállóigéjét – Háborúban hallgatnak a múzsák – is megcáfolták. A nem várt borzalmak, a szorongatottság, a megsemmisülés veszélye, az egyéni és családi tragédiák olyan emberek kezébe adtak tollat, akik korábban sohasem gondoltak arra, hogy verset írjanak, vagy prózában fogalmazzák meg érzéseiket. A versek nem úgy születtek, „hogy én most leülök és verset írok, hanem amit éreztem, azt úgy... Gondolkodtam rajta egész nap, ami úgy bántott... Amikor meghalt a férjem, akkor nem tudtam én azt feldolgozni rögtön, hát azt elmondani nem lehet, hogy az milyen érzés volt. és akkor, mondom, hogy éjszakákat nem aludtam, és akkor eszembe jutott valami, és mikor kimentem, két hónap múlva kimentem a temetőre, éppen névnapján, akkor csak úgy, hogy minthogyha már valahol olvastam volna, csak úgy jött a vers; Nem is gondoltam rá, hogy ez vers, de úgy jött, és akkor ha valami olyan szép gondolat megragadt bennem, akkor azt leírtam. Volt úgy, hogy éjjel, és akkor fölkeltem, és akkor gyertyánál is leírtam, ami eszembe jutott, mert hátha holnapra elfelejtem."[15] A Drávaszögben élő magyarság körében – ritka kivételtől eltekintve – mindenki számára adódtak olyan pillanatok, amikor dönteni kellett: vagy elmenekülnek szülőföldjükről a bizonytalanságba, de ott legalább életük és gyermekeik biztonsága nem lesz veszélyben, de ennek az volt az ára, hogy hátrahagyják szegénységüket, öreg szüleiket, nagyszüleiket, vagy maradnak, s

[14] Szövegét folytatásokban közöltem az általam szerkesztett havilap, a Horvátországi Magyarság számaiban 1998–2000. év között.

[15] Elm.: Czövek Ilona (1938), háztartásbeli, Várdaróc

akkor vállalniuk kell a megaláztatást, a zaklatást, a kiszolgáltatottságot és halálfélelmet. E döntéskényszer versírást is eredményezhetett.

A versek születésének hátterében még egy erős érzelmi indítás is meghúzódik – az emlékezés. A háborút megelőzően elköltözöttekben mély fájdalmat váltottak ki az események, s a régi emlékek, gyermekkori élmények verssé álltak össze. Az elveszés, a magyarság megsemmisülésének lehetősége is kiérződik a sorokból, akárcsak a szülőföld szeretetének hitvallása. A magyarsághoz, az anyanyelvhez, a magyar szóhoz való hűség a szülőföldhöz ragaszkodást is jelenti. Ennek bizonyságául nyomatékul a hazafias költészet legnagyobbjait – Vörösmarty Mihályt, Petőfit Sándort, Arany Jánost – hivatkoznak pár szóval és idézettel. Nem is csoda, hiszen, aki otthon maradt, annak a szó szoros értelmében naponta kis mártíromságot kellett elszenvednie, ha magyarul beszélt nyilvános helyen, mert a megszálló szerb katonaság azt nem nézte jó szemmel.

Valahány szöveg kivétel nélkül személyi érintettségből táplálkozik. Íróik pontosan el tudják mondani, milyen alkalomból íródtak: például olyankor született, amikor a nagyszülők egyedül maradtak az első karácsonykor, vagy amikor a verselő férje elhunyt, és a külhonba menekült gyermekek hívták édesanyjukat.

Ahogy megtörtént a Drávaszög visszacsatolása Horvátországhoz, a verselőkedv is elapadt. Csak egy-két szöveg született a várva várt felszabadulás után. Úgy látszik, a bánatról könnyebb volt írni, mint az örömről. Mennyiségileg nem lehet nagyon gazdagnak nevezni a termést, hiszen egy-egy szerző mindössze néhány verset írogatott össze, a legtermékenyebbtől sem származik tíznél több.

A szövegek nem előzmények nélküliek. Hasonló történelmi helyzetek „kedveznek" a műfaj kivirágzásához: az 1956-os szabadságharc és forradalom idején a pesti utcák tele voltak kézzel írott „versekkel"; fákra, házfalakra tűzték ki őket az ismeretlen költők. Csak sajnálni lehet, hogy senki sem gyűjtötte össze őket.[16]

A verselőknek saját bevallásuk szerint – egyikük kivételével – nincs gyakorlottságuk az írásban, a versírásban még kevésbé. Választásuk azért eshetett e formára, mert a műfaj által, ütemes, ritmusos, rímes forma könnyebbé tette számukra, hogy tanulságul, híradásként megfogalmazzák gondolataikat – elmondják és le is írják azokat. Társadalmi korrajzot örökítettek meg azzal a szándékkal, hogy hozzátartozóik, faluközösségük értesüljenek a háború kiváltotta sanyarú állapotokról. A szándék nem ismeretlen a népi írásbeliségben sem, hiszen a népi verselők telejsítményének áttekintésekor beigazolódott, hogy az íráskényszert legtöbbször a szólni vágyás szüli, aminek produktumai versek is lehetnek. Azok szerepét egy Városfalván élő népi verselő például szintén abban látja: „az utódoknak akartam, hogy fennmaradjon, ne vesszen el, hogy unokáim tanuljanak belőle."[17]

[16] Dr. Katona Imre szíves szóbeli közlése 2000-ben.
[17] Jakab Zs. 1999. 219.

A versek családi körben, barátoknál, rokonságnál hangzottak el legelébb, majd eljutottak a Magyarországon menedéket talált családtagokhoz, ismerősökhöz. Rejtve kellett átküldeni, mert a batinai–bezdáni egyetlen megmaradt átkelőhelyen tüzetesen átvizsgálták a csomagokat, s különös kitartással keresték a leveleket, amelyek terhelő utalásokat tartalmazhattak a megszállt Drávaszögben folyó kegyetlenkedésekről és lelki terrorról. A versek csakazértis átjutottak elrejtett levélként, vagy maguk a szerzők „fejükben" csempészték át, amikor kiutazási engedélyt kaptak. Leányuknak, gyermeküknek, ismerősöknek szóban mondták el. A hallgatóság rendszerint leírta, s kéziratos formában sokszorosítva terjedtek a Drávaszögből tömegesen átmenekültek körében, akik számára láthatatlan szálakat jelentettek a szülőföld elérhetetlen szőtteséből.

A „háborús szerzők" önkifejezésükre a folklórból ismert tradicionális műfajokat választottak, amelyek azonban nem váltak és nem is válnak közösségi műfajjá. Nyom nélkül tűntek volna el, ha nem gyűjtjük össze őket. De tényőrzőségük miatt pótolhatatlan értékűek. Ha általuk nem is új műfaj(ok) születését sikerült tetten érni, de az bizonyossá vált, hogy természetesen az adott helyzetnek megfelelő tartalommal töltötték meg a megfelelő műfajokat. Újjászületésük egyszeri. Használóik tulajdonképpen mégiscsak a tradicionális műfajépítkezés szerint fejezik ki magukat annak ellenére, hogy már közvetlen kapcsolatuk nem volt a hagyományos folklór műfajokkal. Mégis átvehettek fordulatokat, stíluseszközöket, formulákat, melyek segítségével élethűbbé festhették, amit a szerb megszállás alatt átéltek. Élményelbeszéléseik, tényleírásaik kifejezésére költői elemekkel is éltek. A tudaton átszűrt valóság megörökítésére vállalkoztak, mint minden esetben az élményelbeszélők. Történeteik, verseik azonban nem úgy váltak közkinccsé, hogy új verziók születését inspirálják, születésüket segítik, s előidézik, hogy az élményelbeszélés egy idő után elszakad a helytől, az időtől, a személytől, és típussá válik. A „szerzők" közvetlen közelében élők, a szem- és fültanúk, ha elolvassák ezeket a szövegeket, még emlékeznek az eseményekre, tudatukban felidéződnek a háborús esztendők. A történések közvetett részvevői pedig – akik érdeklődésből és kíváncsiságból fordulnak ezekhez a feljegyzésekhez – tényirodalomként lapozgatják azokat.

A kutatás további feladatai

A drávaszögi magyarság legnehezebb időszakát – a hét esztendeig tartó megszállást, a nacionalizmus fűtötte háború életnek ártó fenyegetettségét, azt az időszakot, amikor a közvetlen életveszély és a harcok elől Baranyából, a Drávaszögből és Kelet-Szlavóniából 1991 nyarán majd 48 ezren lépték át a horvát–magyar határt néhány hetes itt-tartózkodásra számítva, amiből végül is több év lett – nem sikerült intézményes keretek között vizsgálni. Háromesztendős egyéni kutatói OTKA támogatással gyűjtöttük össze a fellelhető adatokat. A nemzetrész sorsáról a kutatás

eredményeként mintegy 600 lapos kézirat született, amely remélhetőleg meg is jelenik.[18] Fogyatkozó nemzettársaink sorsát ábrázoló drámának ez a kézirat azonban csak az első felvonása lesz. Éppen ezért nélkülözhetetlen a folytatása, a jelenkutatás. Az alapján lehetne választ fogalmazni arra, hogy mik a horvátországi magyarság demográfiai romlásának okai. Kép kerekedhetne ki oktatási és művelődési intézmények hálózatának állapotáról, a magyar kisebbség anyanyelvi tájékoztatásáról, hitéletéről. A nemzeti, kulturális indentitástudat, a háború előtti létformák fennmaradásának esélyeiről is számos aspektusból nyílhatna rálátás, továbbá kirajzolódna az a törvények biztosította háttér, amely lehetővé teszi a kisebbségi jogok maradéktalan érvényesítését. Egyértelművé válna, hogy a társadalom által biztosított feltételek mennyire kedveznek a népi, nemzetiségi kultúra fennmaradásához, újraépüléséhez, hiszen a háború alapjaiban rengette meg. Nyilvánvalóvá válhatna, hogy a háborút megszenvedett, eddig is erodálódó horvátországi magyarságnak és népi kultúrájának, folklórjának a jelenlegi önkezdeményezése mellett milyen túlélési esélyei vannak, mekkora önerőre telik neki ahhoz, hogy fenntartsa és ha lehetséges, továbbörökítse anyanyelvét és kultúráját, s ebben a könnyen kivérzést előidézhető helyzetben milyen és mekkora segítségre van szüksége.

A magyar kormányzati munkában az eltelt években kiemelt fontosságúvá vált a határon túli magyarokról folyó gondoskodás, ezért ennek a feltárásnak a végeredménye mind az anyaországi, mind a horvátországi magyar érdekszervezetek számára támpontul szolgálhatna a további nemzetfenntartó stratégia kialakításában, amelynek eredményeit nemcsak kulturális, oktatási intézmények, a határon túli magyarságot segítő alapítványok hasznosíthatják, hanem gazdasági szakemberek is tájékoztatást szerezhetnek arról a magyar kisebbségről, mely a regionális horvát–magyar együttműködésben fontos szerepet tölthet be, mert két kultúrát ismer, s ezt a tudását az anyaország előnnyel hasznosíthatja.

A további kutatásoknak fel kell majd mérni és kideríteni, hogy a talpraállás, az újrakezdés, az anyaországi segítségnyújtás után milyen állapotban él a horvátországi magyar kisebbség. Elemezni szükséges, hogy a nemzeti kisebbségek védelme és a nemzetközileg támogatott széles körű emberi jogok, amelyeket Horvátország is elfogadott, milyen gyakorlati eredményeket szültek, és mit kell tenni még annak érdekében, hogy a végveszélybe került magyar kisebbség egéről jó időre eltűnjön a *vég* és a *veszély* is, s megszűnjön nagyarányú fogyatkozása, amely az utolsó tíz esztendőben meghaladta a 25 százalékot.

[18] L. a 2. sz. jegyzetet!

Válogatott irodalom

ARDAY LAJOS

1994 *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből* (tanulmányok). Szerk.: Arday Lajos. Közép-Európa Intézet Teleki László Alapítvány, Bp.

BALASSA IVÁN

1989 *A határainkon túli magyarok néprajza.* Bp. Gondolat, 417 p.

BARANYAI JÚLIA

1961 *Gyertyafény.* Sziget

1976,

1977 *Vízbe vesző nyomokon.* Újvidék, Forum Könyvkiadó

BERNICS FERENC

1994 *A Julián akció.* Pécs, Pannónia Könyvek

BLAŽEVIĆ KREŠIMIR

1992 Podaci o glazbenom folkloru Baranje u arhivu Etnološkog zavoda. In Hrvatska Baranja. In: *Studia Ethnologica* Vol. 4. Zágráb, pp. 175-179.

BOGNÁR ANDRÁS

1994 A baranyai lakosság etnikai összetételének változása. In: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből* (tanulmányok). Szerk.: Arday Lajos. Bp. Közép-Európa Intézet Teleki László Alapítvány, pp. 109-133.

2000 A magyarság természetes szaporulata Horvátországban az utóbbi másfél században. In: *Rovátkák* 1999. Szerk.: dr. Lábadi Károly. Eszék, HunCro, pp. 5–22.

BÖSENDORFER J.

1940 *Nešto malo a našoj Baranji.* Osijek

DEMJÉN KÁLMÁN

1886 Szólásmódok – Baranya megyeiek. In: *MNyr,* XV. 372–373.

1887

1888 Tájszók – Drávavidékiek. In: *MNyr,* XVI–XVII. 283–285., 330–332.; 473–474., 572–573.; 44–45., 185.; 237–238., 424–425.

1887 Tréfás mondások. In: *MNyr,* XVI. 134–135.

1887 Népmondások. Mátyás király és az öreg szántó. In: *MNyr,* XVI., 187–188.

1887 Találós mesék. In: *MNyr,* 1887, 429–430.

1887 Népmondák. In: *MNyr,* XVI., 471.

1888 Történetek. Népdalok. Népmesék. Népmondák. Állatmesék. Népdalok. Gyermekmondókák. In: *MNyr*, XVII., 43.; 48; 185.; 278.; 379.; 432.; 472.

DUNAI N. JÁNOS

1997 *Drávaszögi krónika.* A Kettős család. Pannónia Könyvek, Pécs, 201 p.

1999 *Szülőföldem, a Drávaszög.* Zágráb, Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság–Magyar Egyesületek Szövetsége

ÉGER GYÖRGY

1993 A Drávaszög demográfiai, etnikai és vallási jellemzői a népszámlálások tükrében (1869–1981). In: *Régió, etnikum, vallás.* Demográfiai és településtörténeti tanulmányok. Bp. Anonymus

GÖNYEY SÁNDOR

1944 A Drávaszög néprajzi elkülönülése. In: *Pécs szab. kir. város Majorossy Imre Múzeumának 1942. évi értesítője,* Pécs, pp. 38–64.

1944 *Drávaszögi hímzések.* A Magyar Néprajzi Társaság és az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tára, Bp.

HRVATSKA BARANJA

1992 *Studia Ethnologica* Vol. 4. Zágráb

KATONA IMRE

1947 *Csalóka Péter.* Bp.

1972 *Sárkányölő ikertestvérek.* Újvidék, Forum Könyvkiadó

1996 *Lábánál holdvilág, fejénél napsugár...* Drávaszögi és szlavóniai magyar folklór (Tanulmányok, esszék). Eszék, HunCro, 213 p.

2002 *Szépen szóló madárka.* Népdalaink szöveges üzenete. Bp. Masszi Kiadó, 413 p.

KATONA IMRE–LÁBADI KÁROLY

1980 *Erdők, mezők, vad ligetek.* Drávaszögi magyar népballadák. Újvidék, Forum Könyvkiadó

1986 *Szedem szép rózsámat.* Népi mondókák, versek, dalok a Drávaszögből és Szlavóniából. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 354 p.

1993 *Egy szép dologrul én emlékezem.* Csöbrös István kopácsi énekeskönyve. Újvidék, Forum Könyvkiadó

1998 A folklór stilisztikája és esztétikája. In: *A magyar folklór.* Szerk.: Voigt Vilmos. Bp. Osiris

KELEMEN DÁVID

1997 *Szentlászló.* Összeállította: Kelemen Dávid. Szerk.: Lábadi Károly. Eszék, HMDK

KELL JÓZSEF

1994 *Kórógy.* Összeállította: Kell József. Szerk.: Lábadi Károly. Zágráb, HMDK

KOCSIS KÁROLY

1993 *Az etnikai konfliktusok történeti-földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén.* Bp. Teleki László Alapítvány

LÁBADI KÁROLY

1982 *Hold letette, Nap felkapta.* Drávaszögi magyar találósok. Eszék, MKÚ

1986 *Ahogy rakod tüzed.* Drávaszögi magyar proverbiumok. Eszék, HMSZ

1987 *Kopácsi vízi élet.* Újvidék, Forum Könyvkiadó, 150 p.

1992 *Meg vagyok én búval rakva.* Ács Gedeon élete és feljegyzései a XIX. századi drávaszögi népéletről. Újvidék, JMMT– Forum Könyvkiadó

1993 *Oskolák a régi Drávaszögben.* Pécsi Tudománytár I. Pannónia Könyvek. Pécs, 128 p.

1994 *Kopács, a víz melletti falu.* Eszék–Budapest, HMDK, 638 p.

1994 *Istennek hajlékai a Drávaszögben.* A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 5. Bp. 125 p.

1996 *Drávaszög Ábécé.* Eszék–Budapest, HunCro

2000 *Istennek népei a Drávaszögben.* Kopács, HUNCRO–HMRKE

2002 *Laskó.* Száz magyar falu könyvesháza. Bp. 172 p.

2000 A Drávaszög és magyarságának néprajzi kutatása. In *Magyarok a világban.* Kárpát-medence. Főszerk.: Bihari Zoltán. Bp. Ceba Kiadó, pp. 713–717.

2001 Búcsúszavak a Drávaszögből. In: *Forrás,* 33. évf., 11. sz. pp. 103–109.

LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA

1984 *Barkócakoszorú.* Alfalusi (drávaszögi) népi játékszerek. Eszék, HMSZ

1989 *Gyingyet-gyöngyöt asszonyának.* Drávaszögi (alfalusi) népi mondókák és gyermekjátékok. Eszék, HMSZ

1995 *Játékos gyermekélet a Drávaszögben és a Dráva mentén.* Játékiskola II. Budapesti Művelődési Központ

2000 *Napfény volt a ringatója.* Kopács, HMRKE

NAGY OLGA

1999 Asszonyok emlékei szóban és írásban. In: *Írás, írott kultúra, folklór.* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Szerk.: Keszeg Vilmos, Kolozsvár, pp. 57–63.

NÉPSZÁMLÁLÁS

1992 *Popis stanovništa.* 1991. Republički zavod za statistiku. Zagreb

2002 *Popis stanovništa.* Republički zavod za statistiku. Zagreb

NORA, PIERRE
1984 Entre Mémoire et Histoire. La problématique de lieux. In: *Les lieux de memoire.* I. La République. Sous la direction de Pierre Nora. Paris, Gallimard. Fordította K. Horváth Zsolt. Lektorálta és a jegyzeteket írta: Benda Gyula

PATAKY ANDRÁS
1964 *Kopácsi népmesék.* In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs, pp. 205–221.
1997 *Rettegő türelem.* Siklós, 130 p.

PENAVIN OLGA
é. n. *Szlavóniai (kórógyi) szótár I–III.* Újvidék–Budapest, 601 p.
1973 *Szlavóniai hétköznapok.* Újvidék, Forum Könyvkiadó,
1978 *Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok.* Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
1983 *Néprajzi tanulmányok. Értekezések, monográfiák 7.* Újvidék, A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
1984 *Jugoszláviai magyar népmesék I–II.* Bp.–Újvidék, Akadémiai Kiadó–Forum Könyvkiadó, 623 p.

PINTEROVIĆ DANICA
1954 Etnografske karakteristike hrvatskih sela u Baranji. In: *Osječki zbornik Br. IV.* Muzej Slavonije, Eszék

SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
1994 Horvátországi magyar sors a 90-es években. Szétszóratásban. In: *Horvátországi Magyarság,* I. évf., 8–10. sz.

VÁRADY FERENC
1896 *Baranya múltja és jelenje.* Pécs

VOIGT VILMOS
1984 Napló szócikk. In: *Világirodalmi lexikon.* 9. köt. Bp. Akadémiai Kiadó, p. 66.

Gondolatok a szlovéniai magyar néprajzi oktatás, muzeológia és kutatások kapcsán

HALÁSZ ALBERT

A muravidéki magyar közösség sorsának alakulása ismeretében[1] érthető csak meg, hogy napjainkban miért nem beszélhetünk néprajzi oktatásról, csak részben muzeológiáról és csupán néhány évtizede rendszeres néprajzi kutatásokról a szlovéniai magyarok körében, szemben azzal, ami a nagyobb, kisebbségben élő magyar közösségeknél létezik. Ezzel vitaindítóként máris néhány probléma fölvetésénél tartunk és a választ is megadjuk: nincs, azonban mégis van.

A muravidéki, azaz Szlovénia keleti határsávjában található magyar közösség becsült létszáma a XIX. század végén mintegy húszezerre tehető, napjainkban a népszámlálási adatok szerint körülbelül ötezer fő vallja magát magyar nemzetiségűnek. A több hullámban történő munkamigráció kapcsán lassan ürülő települések[2], értelmiségiek fogyása, a más nyelvű lakosság betelepítései és a természetes asszimiláció, a mindenkori peremvidék elzártsága – hogy csak néhány tényezőt említsünk – eredményezték a magyarok számának ma már több mint évi kétszázalékos csökkenését. A második világháború után a vidéket elhagyta még az a kevés magyar értelmiségi is, akik tanítóként, köztisztviselőként, vagy más munkakört betöltve tevékenykedtek itt, az újak kinevelése pedig hosszú időt vett igénybe. Az egynyelvű, magyar iskolák ilyen vagy olyan okoknál fogva nem jöhettek létre, ezért a magyar nyelvű tagozatokat az ötvenes évek végétől fokozatosan az úgynevezett kétnyelvű oktatás[3] bevezetésével megszüntették. A kétnyelvű általános iskolák és középiskola mellett a

[1] Göncz L 1996., u. ő. 2001b.
[2] Kerecsényi E. 1994b.
[3] Ruda G. 2002.

magyar nyelvű felsőfokú képzést a Maribori Egyetem Pedagógiai Karán működő Magyar Tanszék végzi, ahol azonban néprajzi képzés nincs. Ilyen háttérrel egyáltalán a magyar nyelvű értelmiségiek oktatása részben a szlovéniai, részben pedig a magyarországi felsőfokú intézményekben történt, történik. Ez érvényes a néprajzos szakemberek képzésére is, azaz lenne érvényes, ha ilyenek – eltekintve a ritka kivételtől – akadnának. Ezek a tények határozzák meg merőben napjaink néprajzi tevékenységét a muravidéki magyarok körében.[4]

Az itteni néprajzi kutatás a magyar néprajz kibontakozása óta párhuzamosan jelenik meg, azzal a különbséggel, hogy intenzitása kisebb, folytonossága akadozott.[5] A vidék felfedezői közé soroljuk Nemes Népi Zakál Györgyöt,[6] Szántó Károlyt,[7] Udvarhelyi Gyulát,[8] Szente Arnoldot,[9] és a két jeles néprajzost Bellosics Bálintot (1867–1916) és Gönczi Ferencet(1861–1948). Az első néprajzi tevékenységről a helyi, XIX. század végén induló sajtó is hírt ad. Ez azonban néhány lelkes írásos megnyilatkozásnál, buzdításnál, fölvetésnél nem több.[10] Tényleges gyűjtések is csak a XX. század elejéről ismertek, amikor Pálinkás Béla,[11] a Csáktornyai Tanítóképző Intézet egyik tanára és néhány tanuló[12] végeztek szokásgyűjtést a Lendva-vidéki magyar településekben. Őket követően már voltaképpen csak a Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtőpontjaként kijelölt Kót településen végzett kutatásokat a hatvanas években és Penavin Olga gyűjtőútjait említhetjük ugyanettől az időszaktól kezdődően. Ezek azonban néprajzi gyűjteményeket nem alapoztak meg, a lendvai múzeum néprajzi anyaga későbbről származik.

A magyar néprajzi gyűjtések a hetvenes évektől szaporodtak meg, immár a tárgyi értékekre is koncentrálva. Az első tárgyi gyűjtéseket Koren Vlasta,[13] az 1955-ben alakult Pokrajinski Muzej Murska Sobota (Tartományi Múzeum Muraszombat) alkalmazottja folytatta a muravidéki magyar területeken. A múzeum tevékenysége azonban nem szakosodott a magyar anyagra, hanem mint a Szlovéniához tartozó települések bizonyos színfoltját kezelte. Ez annyit jelentett, hogy nem a magyar kultúra tárgyi megnyilvánulásainak egységét kutatta, hanem inkább a reprezentatív, gyakrabban és talán a kuriózumként felbukkanó jelenségeket. A leltárban szerepelő, többnyire felvásárolt anyag a hetési szőttes, a hímzett férfi és a női viseleti darabok.

---

[4] L. m. Göncz L. 2001a, 1988a, 1999a,b, Lendvai Kepe Z. 1998.
[5] L. m. Halász A. 1999. 39–47.
[6] Nemes Népi Zakál Gy. 1970 (1818).
[7] Szántó K. 1883.
[8] Udvarhelyi Gy. 1897.
[9] Szente A. 1898.
[10] Halász A. 1994.
[11] Pálinkás B. 1903.
[12] Szőke József és Toma Károly füzetei kerültek elő 1914-es keltezéssel.
[13] L. m. Koren, V. 1964.

Lendván az 1972-ben alakult múzeum akkori igazgatója, Király Ferenc nevéhez fűződik a néprajzi gyűjtemény első darabjainak felgyűjtése. Ez, már a magyar kultúrához tartozó tárgygyűjtemény alapozta meg a mai, többnyire beleltározott, konzervált és restaurált állományt. Kerecsényi Edit nagykanizsai néprajzkutató volt az, aki a hetvenes évektől kezdődően folyamatos gyűjtést végzett a múzeum számára, az első leltárkönyv és a leírókartonok is az ő nevéhez fűződnek. Érdemei a muravidéki magyar néprajzi tevékenység számára felbecsülhetetlenek.[14] A szakmailag megalapozott tárgyi gyűjtést és feldolgozást ekkortól számítjuk. Jelentős a fazekasság és a viselet gyűjteménye és néhány család hagyatéka is ajándékozás révén ide került. A múzeum vezetését 1996-ban Gerics Ferenc vette át, aki a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézettel közösen folytatta ezt a néprajzi tevékenységet. Ekkor már a Göcseji Múzeum is jelentős segítséget nyújtott a lendvai múzeumnak. Jelenleg mintegy háromezer ötszáz tárgyat raktároznak itt.

Göncz Lászlónak (1960–), a Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet igazgatójának kezdeményezésére, a lendvai múzeummal együttműködve végeznek 1996-tól szervezett néprajzi gyűjtőmunkát a szegedi egyetem Néprajzi Tanszék tanárainak szakmai irányításával a tanszék hallgatói.[15] Amellett, hogy ez számukra kiváló szakmai gyakorlat, fontos szerepet vállalnak fel a muravidéki néprajzi értékek megmentésében, hiszen ez a hazai szakemberek hiányából fakadóan nem lehetséges. A szlovéniai magyar települések zöme már felkutatott, a begyűjtött tárgyak többsége leltározott, ám a központi átfogó néprajzi kiállítás még várat magára.

A gyűjtések és a szakszerű munka eredményeként, hazai szervezetek és egyének, magyarországi szakintézmények és szakemberek segítségével Őrségben, Kapornakon nyílt meg 1997-ben az első magyar Helytörténeti–Néprajzi Gyűjtemény Szlovéniában,[16] és idén a hozzá szervesen kapcsolódó pálinkafőzés bemutatása. A kiállítás egy megvásárolt parasztgazdaság helyiségeiben készült el és a XX. század eleji őrségi életet mutatja be. Fontos üzenete a történelmi Őrség egységének és egybetartozásának tudatosítása, a helyi sajátosságok ábrázolása. E helyi kiállítás mellett a muravidéki magyar szakintézmények, szervezetek tervbe vették hasonló kiállítás, tájház felállítását Radamos és Dobronak településeken is.[17]

A vidéken több lelkes magángyűjtő is tevékenykedett (tevékenykedik ma is), akik gyűjteményüket saját maguk gyarapították és őrizték, a legtöbbször a szakmai igényesség nélkül. Ilyen a Gálics-hagyaték[18] néprajzi gyűjteménye is, mely a család birtokában van ugyan, de szívesen ajánlaná fel egy, a művész műhelyét bemutató kiállításra (ahol egyébként is áll), ám a műhely helyiségeinek megszerzési nehézségei miatt ez a kiállítás is várat magára.

[14] L. m. Kerecsényi E. 1991, 1994, 1998, 1999 stb.
[15] Bellon T. 1998., Göncz L. 1998b.
[16] Göncz–Nagy Z. 1998.
[17] Nagy A. 1998.
[18] Gálics István (v. Galič, Štefan), grafikusművész, 1944–1997. L. m. Bassin, A. 1999.

Szervezett, szakszerű magyar néprajzi gyűjtés, raktározás és leltározás, helyi jellegű kiállítás tehát van a Muravidéken, annak ellenére, hogy magyar néprajzi múzeum működne. Ám ennek a kérdésnek a megoldásán is fáradoznak, hiszen a lendvai székhelyű galéria és múzeumi tevékenységet ellátó közintézmény olyan múzeummá kíván átalakulni, mely ellátná többek között e magyar vidék néprajzi múzeumi tevékenységét is. Ezzel párhuzamosan hosszabb ideje tervezik egy állandó néprajzi kiállítás felállítását Lendván, mely átfogó képet nyújtana a muravidéki magyarok néprajzáról.[19]

Irodalom

BASSIN, ALEKSANDER
1999 *Štefan Galič 1944–1997.* Murska Sobota – Ljubljana

BELLON TIBOR
1998 Hetés a tájban. Tárgytörténeti tanulságok. *Muratáj* 1998/1. Lendva

GÖNCZ LÁSZLÓ
1996 *Fejezetek Lendva történetéből 1920-ig.* Lendva, 120 p.
1998a A Hetés-sziget a magyar nyelvhatár peremén címet viselő tanácskozás megnyitója. *Muratáj* 1998/1. Lendva
1998b Őrség: hagyomány és jövő. *Muratáj* 1998/2. Lendva.
1999a Néprajzi értékek, kutatások és tervek a Muravidéken. *Néprajzi Látóhatár* 1999/1–4.
1999b Folklore Traditions and Hungarian Identity. In: *Multicultural Europe: Illusion or Reality.* Budapest
2001a Tudományszervezés a Mura mentén. In: *Ezredforduló.* A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében c. konferencia előadásai. Dunaszerdahely
2001b *A Muravidéki magyarság.* 1918–1941. Lendva

GÖNCZ LÁSZLÓ–NAGY ZOLTÁN
1998 *Őrségi végeken. Na robovih Őrséga.* Lendva.

HALÁSZ ALBERT
1994 *Az alsólendvai sajtó és a néprajz.* 1889–1919. Budapest, 286 p.
1999 *Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken.* Lendva, 322 p.

[19] A lapzárta időpontjáig a burgenlandi magyarság néprajzát összegző írás még nem készült el. A tanulmányt ezért a következő évfolyam valamely számában közöljük. (a szerk.)

KERECSÉNYI EDIT

1991a A dobronaki, kebelei és filóczi (egykor Zala vm., ma Szlovénia) parasztfazekasok termékértékesítése az 1900-as években. In: *VII. Kézművesipar-történeti Szimpózium.* Veszprém

1991b Iz zgodovine lončarstva lendavskega obmocja (18.–19. stoletje). In: *Etnolog* 1991. Ljubljana

1994a Adatok az Alsólendva (Lendava) vidéki fazekasság XVIII–XIX. századi történetéhez. In: *Zalai történeti tanulmányok.* Zalaegerszeg

1994b *Távol a hazától...* Lendva-vidéki magyar kivándorlók és vendégmunkások. Lendva

1998 Ženska noša iz 19. stoletja iz madžarskih vasi v okolici Lendave v etnološki zbirki pokrajinskega muzeja Murska Sobota. In: *Zbornik soboškega muzeja 5.* Murska Sobota

1999a Lendva-vidék néprajzi kutatása. *Honismeret* 1999/3. Budapest.

1999b A lendvai néprajzi gyűjteményről és a gyűjtőutak eredményeiről. *Néprajzi Látóhatár* 1999/1–4.

KOREN, VLASTA

1964 Zbirka brisač v pokrajinskem Muzeju za Pomurje v Murski Soboti. *Slovenski Etnograf* XVI–XVII. Ljubljana

LENDVAI KEPE ZOLTÁN

1998 A néprajzkutatás gyakorlati nehézségei Muravidék magyarlakta területén. *Muratáj* 1998/1. Lendva

NAGY ZOLTÁN

1998 A kapornaki (őrségi) néprajzi–helytörténeti gyűjtemény értékesíthető tanulságai a radamosi tájház létrehozásánál. *Muratáj* 1998/1. Lendva

NEMES NÉPI ZAKÁL GYÖRGY

1970 Egy régi leírás az Őrségről. 1818. *Vasi szemle.* Szombathely

PÁLINKÁS BÉLA

1901–
1903 A naptári év szokásai és hiedelmei. Luca-nap, karácsony. Alsólendva. In: Néprajzi Múzeum EA 1903 (kézirat). Budapest

RUDA GÁBOR SZERK.

2002 *Nemzetiségi iskolák – Kétnyelvű oktatás.* Narodnostne šole – Dvojezično izobraževanje. Minderheitenschulen – Zweisprachiger Unterricht. Pilisvörösvár – Graz, 423 p.

TOMA KÁROLY
1914 Népköltési gyűjtemény. Alsólendva. In: Néprajzi Múzeum EA 10272 (kézirat). Budapest

SZÁNTÓ KÁROLY
1883 Alsó-Lendva és vidéke. *Földrajzi közlemények* XI.

SZENTE ARNOLD
1898 A Lendva-vidék néprajza. *Ethnographia* IX.

SZŐKE JÓZSEF
1914 Édes szülőföldem: a hetési Hosszúfalu régi népélete. Az új kenyér. Nagymosás régen. In: Néprajzi Múzeum EA 19000 (kézirat). Budapest

UDVARHELYI GYULA
1897 Alsó-Lendva és vidéke. Táj és néprajz. In: Udvarhelyi Gyula (szerk.): *A magyar írásmód.* Budapest

Analízis

KOVÁCS ELŐD
PACSAI IMRE

Erdély, 2002

Nyelvrétegmutató magyar népballadák stílusának meghatározásához

(A népnyelvi asszociációk kutatásához)

KOVÁCS ELŐD

I. Bevezetés

Jelen írásom egy olyan eszközt tartalmaz, amellyel nagy (70,5%-os) biztonsággal megállapítható egy magyar népballadaszövegről, hogy az a régi vagy az új stílusú népballadákhoz tartozik. Az általam nyelvrétegmutatónak elnevezett eszköz lehetőséget szolgáltat bármely magyar népballada stílusának viszonylag rövid idő alatt történő meghatározására, **a nyelvi elemrendszer négy szintjén**: a balladában található szótípusok, meghatározott grammatikai szerepben álló szótípusok, továbbá meghatározott típusú szintagmák, mondatok és szövegrészletek alapján. (Az elemzést lehetővé tevő adattár körülbelül harminckilencezer, általam gyűjtött és rendszerezett nyelvi elemet tartalmaz, vö. I. rész *2/C.* pontja.) **Nemzetközi szempontból ez az első publikáció, amely a néprajzi értelemben vett nép nyelvében lévő asszociációkkal foglalkozik**, egyben bizonyíték arra, hogy a népnyelv asszociációinak vizsgálata megbízható alapot nyújt a vizsgált népnyelv rétegeinek feltárására. **Lehetővé tettem, hogy a kutatásom alapját képező adatok hitelességét más kutatók egy percnél rövidebb idő alatt ellenőrizhessék.** A nyelvrétegmutató használhatósága a második egzakt bizonyíték arra, hogy a néprajztudományban két stílushoz sorolt népballadák nyelvezete két, egymástól karakterisztikusan különböző nyelvréteghez tartoznak. Az első bizonyítás a PhD-értekezésemben található, ahol a két stílus asszociációinak jelentős különbségére hívtam fel a figyelmet, azzal a megjegyzéssel,

hogy az nem éri el az eltérő nyelvű népköltészeti művek asszociációi közti eltérés mértékét[1].

Terjedelmi okok miatt az alábbiakban csak egy rövid áttekintést tudok nyújtani annak a kutatásnak az elméleti hátteréről, amelynek egyik eredménye a Nyelvrétegmutató, a mutatónak inkább a gyakorlati alkalmazását ismertetem részletesen. **A kutatók a mutató felhasználásakor meggyőződhetnek annak érvényességéről**, az elmélet részletesebb változata pedig – reményeim szerint – a közeljövőben megjelenik, a mutatóval eddig végzett vizsgálatok tanulságainak az **I**/*3*. pontban foglaltaknál alaposabb kifejtésével együtt.

1. AZ ASSZOCIACIONIZMUSRÓL ÉS A NYELVRÉTEGMUTATÓ ELKÉSZÍTÉSÉT SEGÍTŐ ASSZOCIÁCIÓKUTATÁSRÓL RÖVIDEN

A nyelvhez kötődő asszociáció alkotóelemei rendszerint egy *hívószó* (stimulus szó) és az arra kapott *válasz*(ok). Egy-egy kísérlet során a hívószavaknak sajátos csoportjait használják fel, az aktuális célnak megfelelő csoport elemeinek meghatározása is tudományos kutatás eredménye. Attól függően, hogy a gyűjtő milyen mértékben határozta meg előre a *válasz*okat, az asszociáció lehet *szabad*, *félig kötött*, illetve *kötött*. Szabad asszociáció esetében a válasz tetszőleges lehet, félig kötött asszociációnál meghatározott lehet például a lehetséges válaszok szófaja, kötött asszociációk esetében a kísérlet alanya előre megadott válaszok közül választhatja ki a számára megfelelőt. Alapvető követelmény a spontaneitás, vagyis az, hogy a kísérlettől független körülmények lehetőleg semmilyen hatással ne legyenek a válaszokra. A modern nyelvészet kritériumainak megfelelően körülbelül száz éve folynak ilyen irányú vizsgálatok, az első jelentős eredmények közül kiemelhető G. H. KENNT–A. J. ROSANOFF (1910) munkája, amely napjainkig használatos. A kutatások célja igen sokrétű: a nyelv és a nyelvek szerveződése, egyének, valamint fiktív és valóságos emberi közösségek értékrendjének, attitűdjeinek, érzelmeinek feltérképezése, nyelvoktatás elősegítése stb. Szóasszociációk kutatásának tucatnyi módszere létezik, ezek közül tízet jól áttekinthető formában ismertetett G. R. MARSHAL és C. N. COFER (1963), James DEESE pedig átfogó összegzést nyújt az asszociacionizmusról a *Structure of Associations in Language and Thought* című munkájában (1965: 1–39). Magyarországon az 1980-as években látott napvilágot a magyar köznyelv asszociációinak kétfajta gyűjteménye,[2] de magyarországi kutatók a korábbi évtizedekben is hozzájárultak a nemzetközi kutatások sikeréhez. **Szóasszociációs szempontból a jelen publikáció II/*2*. pontja a magyar verbális asszociációk harmadik átfogó gyűjteményének tekinthető.**

A néprajzi értelemben vett nép nyelvi asszociációit előttem nem kutatták, ennek egyik oka technikai jellegű: megoldhatatlan feladat a népnek stimulus szavakat

[1] Vö. Összegzés in Kovács E. 2000

[2] Balló 1983; Újvári 1985

tartalmazó kérdőíveket kiosztani, majd az asszociátumokkal kitöltött anyagot begyűjteni. E **feladatot oly módon sikerült mégis megoldanom**, hogy az asszociációgyűjtés folyamatát a *nép*nek korábban tett, mások által lejegyzett, közösségi, szóbeli közlésein modelláltam. A magyar nép esetében ezek a közlések a népballadák voltak. A modellálás folyamata a jelen írás II/*1*. pontjának 1/A. Munkafázis részében olvasható.

2. A NYELVRÉTEGMUTATÓ TARTALMÁNAK ISMERTETÉSE

A) Forrás

ORTUTAY Gyula–KRÍZA Ildikó (1976): *Magyar népballadák.*[2] Budapest. 9–199, 214–238, 443–599.

B) Szerkezet

A mutató **négy** adatbázisból áll, amelyekre rövidítéssel hivatkozom. Az adatbázisokban található tételek a szótárak többségében alkalmazott módszernek megfelelően, ábécésorrendben követik egymást. Az R1 adatbázis tartalmazza a régi stílusú, az Ú1 adatbázis pedig az új stílusú népballadák főnév–melléknév asszociációt; címszavakként – félkövér betűkkel szedve – az asszociációk főnévi része áll. A címszót, ábécésorrendben, a főnévvel asszociációkat alkotó melléknevek követik. Több esetben, egyszerre nem csak egy melléknév alkot asszociációt a – *hívószó* értékű – főnévvel, ekkor ezek a melléknévcsoportok együtt alkotják a *válasz*t. A melléknév/válasz után zárójelben normál betűnagysággal az az oldalszám áll, ahol Ortutay–Kríza művében[3] az asszociáció megtalálható, az oldalszámot KIEGÉSZÍTŐ alsó indexszám pedig az adott oldalon az asszociáció frekvenciáját jelöli. Technikai okokból állnak az adattárakban a főnevek stimulus szavakként és a melléknevek válaszokként. Az R2 adatbázis a régi, az Ú2 adatbázis pedig az új stílusú népballadákban található összes melléknevet tartalmazza, szólista formájában.

C) Mennyiségi jellemzők

Összesen körülbelül 39 000 nyelvi elem 290 népballadából.

Rövidítések: RS = régi stílus; ÚS = új stílus; ST = szótípus; Sz = szó; FT = főnévtípus; Fn = főnév; MT = melléknévtípus; Mn = melléknév; SAT = szóasszociáció-típusok, amelyek esetében a főnév a több melléknevet tartalmazó válaszok minden egyes melléknevével is külön-külön asszociációkat alkot; SAE = szóasszociációk, amelyek esetében a főnév a több melléknevet tartalmazó válaszok minden egyes melléknevével is külön-külön asszociációkat alkot; SATÖ = szóasszociáció-típus a

[3] Ortutay Gy.–Kríza I. 1976

több melléknevet tartalmazó választ egy válasznak tekintve; SAÖ = szóasszociáció a több melléknevet tartalmazó választ egy válasznak tekintve.

Dőlt számokkal azoknak az adatoknak a mennyiségét jelölöm, amelyeket csak egyszer számoltam meg, ezért nem teljes mértékben biztosak.

	ST	Sz	FT	Fn	MT	Mn	SAT	SAE	SATÖ	SAÖ
RS	807	*7708*	442	3428	428	*4280*	*1479*	*7086*	*1176*	3428
ÚS	453	2087	216	928	264	*1156*	584	*1856*	486	928

174 régi stílusú, 116 új stílusú népballada.

3. A NYELVRÉTEGMUTATÓ EDDIGI HASZNÁLATÁRÓL

Olyan népballadákon teszteltem a Nyelvrétegmutató pontosságát,[4] amelyeknek a stílusbeli besorolása ismert, s amelyek vagy nem találhatók, vagy nincs közeli szövegváltozatuk a mutató létrehozásához felhasznált balladák között. A vizsgált esetek 70,5 százalékában a nyelvréteg a stílusbeli besorolásnak megfelelt. Az 1., 2., 5., 6., 7., 8., 9., 10., 11., 14., 15., 16., 18. balladák esetében a Nyelvrétegmutató alapján a balladák ismert stílusát jelezte, a 17. ballada esetében azonos valószínűséget tulajdonított mindkét stílusnak, a 3., 4., 12., 13. balladák esetében „hibázott", vagyis nem a vizsgált népballada stílusának megfelelő nyelvréteget jelezte. Egzakt módon bizonyítani nem tudom, azonban a vizsgálatok alapján úgy látom, hogy a nyelvi szerveződés alapján a magyar népballadák négy kategóriába tartozhatnak: 1. a régi stílus nyelvezetében keletkezettek – 2. az új stílus nyelvezetében keletkezettek – 3. a régi stílus nyelvezetében keletkezettek, amelyekbe aránylag jelentős mennyiségű új stílusra jellemző elem került – 4. kompilált nyelvezetűek, amelyekben az egyes szövegrészek eltérő nyelvrétegekhez tartoznak. Talán érdemes volna alaposabban és más folklorisztikai eszközökkel is megvizsgálni a 3., s különösen a 4. kategóriát.

[4] A Nyelvrétegmutató érvényességét az alábbi balladákon teszteltem:

1. A megátkozott leány, Albert–Faragó (1973: 110–111); 2. Szőrös gubás ember, Ráduly (1975: 74); 3. Fehér Anna, Ortutay–Kríza (1976: 200–203); 4. Fehér László, Ortutay–Kríza (1976: 204–208); 5. Fehér László lovat... Ortutay–Kríza (1976: 208–209); 6. Fehér Laci... Ortutay–Kríza (1976: 210–213); 7. Királfi és királlány, Ortutay–Kríza (1976: 213–214); 8. Sári bíróné, Ortutay–Kríza (1976: 239–242); 9. Sallári Kis Kata, Ortutay–Kríza (1976: 243–245); 10. Fülöp császár, Vargyas (1976/2: 415); 11. Bátyja üldözi húga jegyesét, Vargyas (1976/2: 361–362); 12. Betyár lányruhában, Vargyas (1976/2: 693–694); 13. Beteg asszony, Vargyas (1976/2: 784); 14. A fia-rabolta anya, Nagy (?1978: 32); 15. Én loptam el a vármegye hat lovát, Nagy (?1978: 78); 16. Szabó Pál, Katona–Lábadi (1980: 115–116); 17. A vízbe fúlt huszárok, Katona–Lábadi (1980: 315); 18. Kórházi ballada, Katona–Lábadi (1980: 332).

II. Nyelvrétegmutató

1. HASZNÁLATI JAVASLAT A NYELVRÉTEGMUTATÓHOZ

Természetes célom, hogy az általam készített eszközt minél többen használni tudják, ezért a használathoz szükséges első munkafázist, a hívószó-kiválasztást két formában is ismertetem: az 1/A. pontban foglaltak a korszerű leíró nyelvészet eredményeinek felelnek meg, az 1/B. pedig „népszerűsített" formában tartalmazza ugyanazt.

1/A. Munkafázis: a vizsgált népballada főnév–melléknév asszociációinak kigyűjtése. A magyar nyelv rendszerének leíró ismertetései közül kutatásomnak leginkább a *Magyar grammatika*[5] szemlélete felel meg, ezért annak – a megszokott, „hagyományos" nyelvtanokétól sokszor eltérő – terminológiáját használom. A leíró nyelvészetben elfogadott módon, itt kizárólag terjedelmi okokból, az egyes nyelvi jelenségeket fiktív példákkal szemléltetem.

A korábbi asszociáció-kutatásoktól eltérően a hívószavak csoportját is kísérleti úton nyertem, **hívószavak a következő nyelvi elemek lettek**: 1. a főnév jelöletét minősítő melléknevek lexémaalapja (pl. lányt, de *szép*et), azokban az esetekben is, amikor a főnév csak a szövegkörnyezetből következtethető ki – e ritka esetekben hiányos, főnév nélküli asszociációkat tüntetek fel; 2. az aktuálisan melléknév szófajú szavak lexémaalapja (pl. *lány* mátka); 3. a komplex (főnév és melléknév) szófajú szavak lexémaalapja (pl. szőrös *gubás* ember); 4. a szóösszetételek aktuálisan melléknév szófajú tagjainak lexémaalapja (pl. *arany*alma) – asszociációk gyűjtésénél gyakori jelenség, hogy a válasz a hívószóval együtt összetételt alkot; 4. Az előbbi három kritériumnak megfelelő és egymást követő szavak lexémaalapja mint melléknév-csoport (pl. *régi hosszú* út), egy egységként (csak munkahipotézisként, az elemzésnek ebben a fázisában hívószó a melléknévcsoport).[6] **Hívószókként nem alkalmazott melléknevek:** 1. mennyiségjelölő melléknév (=„számnév", pl. *harmadik*); 2. névutómelléknév (pl. *alatti*); 3. tulajdonnévi származék (pl. *dévai*); 4. az *-an/-en* és *-ull-ül* határozóragos melléknevek (pl. *álmatlanul*, *tisztán*); 5. a névmási határozószókból képzett melléknevek (pl. *itteni*); 6. azok a melléknevek, amelyek lexémaalapja mondattani szempontból csak kijelölő jelzői funkciót tölthetnek be főnév előtt (pl. *külső*); 7. az összetételek azon szóalakjai, amelyek mondattani szempontból az összetétel alaptagját semmiképpen nem minősíthetik – nem kijelölő – minőségjelzőkként. A felsorolt hét kivétel a jelen kutatás szervetlen komponense: a más célú, korábbi asszociációkutatásom eredményeinek egy részét alakítottam át a mostani célnak megfelelően.[7] A szintaktikailag pontosan meg nem határozható, jelentéssűrítő összetételek minden olyan tagját hívószónak minősítettem, amelynek aktuális

[5] Keszler 2000
[6] A szófajiságra vö. Lengyel 2000b
[7] Vö. Kovács 2000

szófaja melléknév is lehet, például abban az esetben, ha az összetételt korábban minősítő jelzős összetételnek tekintették.[8] **Válaszok:** azoknak a főneveknek a lexémaalapja, amelyek jelöleteit a hívószók/melléknevek, vagy a hívószó-/melléknévcsoportok minősítik. A *főnév–melléknév asszociáció* terminus technicust[9] és kutatótársai *Noun-Qualifier Association* terminus technicusa mintájára használom. A Nyelvrétegmutatóban a kicsinyítő képzős melléknevek a képző nélkül (fiktív példa: *aprócska* › *apró*), a lexémaalapok a köznyelvi írásképükben állnak (fiktív példák: *kescsü* › *kesztyű*, *nyoszorú* › *nyoszolyó*). A Nyelvrétegmutató kizárólag szóasszociációk alapján készült, a benne található asszociációk annak a kísérletnek az eredményével egyenértékűek, amikor a kísérleti alany – jelen esetben a *nép* – diktálás során felolvasott szavakra mint hangtestekre, vagy írásban átadott szavakra mint írásképekre tud reagálni.

1/B. Munkafázis: a vizsgált népballada főnév–melléknév asszociációinak kigyűjtése. (Népszerűsített változat.) 1. Minden olyan lexémaalap kigyűjtése – a szóösszetételekből is –, amely a *Milyen?* kérdésre választ ad (a példákat lásd alább, a 2. Munkafázis ismertetésénél). A *Milyen?* kérdésre választ adó, egymást követő szavak lexémaalapjai együtt, egy darab egységként kerülnek a gyűjteménybe (ezek az úgynevezett *melléknévcsoportok*). 2. A kapott kollekcióból azoknak a szavaknak a törlése, amelyek az 1/A. Munkafázis című részben a **Hívószókként nem alkalmazott melléknevek**nél felsorolt hét kategóriába tartoznak. 3. Azon főnevek kigyűjtése, amelyek jelöletét a gyűjteményben maradt melléknevek minősítik.

2. Munkafázis: A kapott főnevekből, valamint melléknevekből és melléknév-csoportokból szócikkek készítése, oly módon, hogy a főnevek állnak címszókként, s azokat az adott főnév jelöletét minősítő melléknevek és melléknév-csoportok követik. Példák: 1. *„Elmentek, fölfogták, Letették a földre, Pirosra föstötte Földet is a vére."*[10] – asszociációk: **föld:** piros; **vér:** piros. Főnevek: *föld*, *vér*; melléknév: *piros*. 2. *„Hallja meg, hallja meg, fölséges királ-lány"*[11] – asszociáció: **lány:** *felséges király*. Ismét felhívom a figyelmet arra, hogy a Nyelvrétegmutatóban a kicsinyítő képzős szavak a képző nélkül (fiktív példa: *aprócska* › *apró*), a lexémaalapok a köznyelvi írásképükben állnak (fiktív példa: *kescsü* › *kesztyű*, *nyoszorú* › *nyoszolyó*). Azoknak a szóösszetételeknek az esetében, ahol gondot okoz a szavak közti szintaktikai viszony megállapítása, *A magyar nyelv történeti–etimológiai szótára*[12] viszonylag részletes ismeretet nyújt a kritikus szó szófajának és jelentésének alakulásáról, s további szakirodalommal segíti a probléma megoldását. Újabb ismereteket is tartal-

[8] A szintaktikailag pontosan meg nem határozható összetételekre vö. Lőrinczy 1960: 63–75; Lengyel 2000a: 324.

[9] Osgood, C. E. 1975: 83

[10] Ortutay Gy.–Kríza I. 1976: 526

[11] Ortutay Gy.–Kríza I. 1976: 214.

[12] Benkő L.1967–1984

mazó, de kevésbé aprólékos összegzést nyújt az *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen.*[13]

3. Munkafázis: a vizsgált balladából kigyűjtött nyelvi adatok értékelése. Az I. rész *2*/B. pontjában ismertettem a Nyelvrétegmutatóban található adatbázisokat, s azok rövidítéseit.

A) Az értékelés szempontjai

Ha egy kigyűjtött nyelvi elem megtalálható a Nyelvrétegmutató egyes adattáraiban, a nyelvi elem diszkrét értékeket, „pontokat" kap. Amennyiben a régi stílushoz tartozó adattárak alapján kap több pontot, akkor ahhoz a nyelvréteghez tartozik, amely a régi stílust jellemzi, ellenkező esetben nyelvezete alapján az új stílushoz sorolható. Az asszociációkat alapvetően olyan formában értékelem, mintha minden hívószóra csak egy szóból álló válasz létezne, azonban figyelembe veszem azt a tényt is, hogy esetenként több melléknévből álló szócsoport is alkothat egy darab választ. Az értékelés során csak a nyelvi elemek típusait veszem figyelembe, előfordulási gyakoriságukat ugyanis befolyásolhatja az a körülmény, hogy egy-egy népballadának mennyi változata szerepel a forrásként használt balladagyűjteményben. Kizárhatónak azonban nem tartom, hogy a frekvenciát is érdemes lehet tanulmányozni.

B) Pontszámozás

(A pontszámozást itt csak a régi stílushoz kötődő adattárak alapján mutatom be, de ugyanezek a műveletek érvényesek az új stílushoz kötődő adattárakra is.) Ha a vizsgált népballadából kigyűjtött asszociációban található szó megtalálható az **R1** vagy az **R2** adattárban, akkor egy pontot kap. Példa: **lány** R-1p: *felséges* R-0p *király*- R-1p.[14] Ha főnév a szó, s az **R1** adattár címszavai között szerepel, vagy melléknév a szó, s az **R2** adattárban szerepel, további egy pontot kap, a szófaji azonosság miatt. Példa: **lány** R-1p+1p: *felséges* R-0p. *király*- R-1p+1p. Az eddig ismertetett műveletekkel a szótípusok előfordulása és az azonos szerepű szótípusok előfordulása szerinti vizsgálat lezárult. Ha a vizsgált népballadából kigyűjtött melléknév az **R1** adattárban ugyanazzal a főnévvel alkot asszociációt (vagyis ugyanabban a szócikkben, asszociációs normában található), mint a vizsgált népballadában, akkor a főnév további két, a melléknév pedig további egy pontot kap. (Ennek az az oka, hogy a főnév mindig önmagában képviseli az asszociáció egyik felét, ezzel szemben több melléknév együtt is alkothatja a másik felét, a fentebb hivatkozott példában ilyen melléknévcsoport a *felséges király.*) Példa: **lány** R-1p+1p+2p: *felséges* R-0p *király*- R-1p+1p+1p. Amennyiben ugyanazon főnévhez/hívószóhoz több melléknév/válasz is tartozik – lásd a példát –, az értékelés szempontjainak megfelelően annyi

[13] Benkő L. 1993–1997

[14] A példa in: Ortutay Gy.–Kríza I. 1976: 214.

asszociációról van szó, ahány melléknevet tartalmaz a válasz. A hivatkozott példában két melléknév szerepel, ezért a főnév két szóasszociáció tagja, mindkettő után meg kell kapnia a megfelelő szófajban való előfordulása szerint járó 1+1 pontot. Példa: **lány** R-(1p+1p)+(1p+1p)+2p: *felséges* R-0p *király-* R-1p+1p+1p. Amikor a melléknév önállóan áll válaszként, további egy pontot kap. Példa: **anya** R-1p+1p+2p: *édes* R-1p+1p+1p+1p.[15]

3. Munkafázis: az eredmény megállapítása. A régi, illetve az új nyelvréteg adatbázisai alapján adott pontszámok külön-külön történő összeadása után a két érték közül a nagyobb mutatja meg, hogy a vizsgált népballadára melyik balladastílus nyelvezete jellemző.

2. ADATBÁZISOK

R1

(Régi stílusú népballadák főnév–melléknév asszociációi, valamint – címszóként, félkövér betűkkel – az azokban található főnevek)

ablak: cifra (73_1), gyászos (432_1), üveg- (409_2, 410_1, 413_1)
ág: aszú (394_2, 395_3, 399_1, 400_1), száraz (398_2), szép (409_2, 410_4, 413_2, 414_1), szép zöld (325_1, 394_1, 395_2, 398_2, 399_1)
ágy: fölvetett (312_1), paplanos (121_1, 173_1, 309_1), pilota (135_1), puha moha (79_1, 80_1), puha selyem- (74_1), szép (312_1, 314_1), szép selyem- (82_1), toromos (310_1), vetett (226_1, 289_1, 314_1, 315_1, 350_2), víg halott (120_2)
ajak: gombos (257_3, 258_2, 309_1)
ajtó: mennyei (59_1 63_1), záras (45_1, 46_2)
akarat: víg (307_1, 308_6, 309_3)
állat: asszonyi (220_1), barom (38_1), lelkes (33_1, 35_1, 38_1), oktalan (33_1)
alma: arany- (268_1, 384_1), édes (59_2, 62_1), nagy hosszú (413_1), piros (128_1)
álom: éjjeli (10_1), jó (15_2), mély (403_1, 405_2), víg (433_1)
alvás: nagy (70_1)
anglia: vörös (48_1)
ángy: kedves (226_1, 227_1)
anya: átkozott (108_1, 117_1), asszony- (286_2, 287_1), csalfa (199_1), édes (11_3, 12_1, 14_4, 16_1, 17_2, 22_2, 23_2, 24_2; + 24_1; 25_1, 28_1, 32_1, 39_1, 40_2, 43_2, 58_1, 61_2, 63_2, 91_3, 102_1, 103_3, 104_3, 106_1, 107_1, 109_1, 111_2, 113_2, 114_2, 124_2, 125_2, 126_1, 128_2, 133_2, 134_3, 139_1, 140_1, 146_2, 147_6, 148_1, 152_1, 154_1, 156_2, 157_3, 158_2, 160_4, 161_1, 163_6, 164_2, 167_3, 168_1, 169_1, 170_1, 173_2, 177_1, 178_1, 184_2, 185_2, 193_2, 194_4, 199_1, 224_3, 231_2, 232_1, 233_1, 235_2, 237_1, 238_1, 257_3, 258_3, 259_2, 260_4, 261_3, 262_2, 263_1, 266_1, 282_1, 283_1, 284_1, 289_2, 319_1, 320_1, 321_6, 322_2, 323_4, 324_2, 326_1, 333_4, 340_2, 374_2, 375_4, 376_4, 377_4, 378_3, 421_1, 424_1, 426_1, 428_2, 429_3, 435_1, 436_4), édes farkas (41_1), édes jó (426_1), édes kedves (269_1), édes öreg- (224_1, 229_1), igazi (393_1), ismeretlen (134_3, 234_2, 235_1), jó (234_2), jó öreg- (98_1), kedves (132_1), kedves édes (124_1, 126_1), ördögadta (367_1), öreg- (363_2), öreg édes (155_2, 159_2), rossz (+ 24_1), szegény édes (157_1), szerelmes szép (271_1), szülő édes (36_1, 70_1)
apa: átkozott (108_1, 117_1), beteg (374_1), édes (11_2, 13_1, 14_3, 16_1, 22_1, 35_1, 39_1, 67_2, 214_1, 218_2, 237_1, 280_1, 283_2, 292_1, 295_1, 327_1, 329_1, 336_1, 341_1, 374_2, 375_4, 376_4, 377_4, 378_3, 435_1), édes farkas (36_1, 39_1, 41_1), édes jó (22_1, 426_1), édes kedves (269_1, 413_2), édes öreg- (230_1), igazi (392_1), kedves édes (11_1), öreg (409_1), szerelmes szép (270_1)
ár: drága (10_1, 11_1, 15_1, 16_1)
aranyszál: szép (30_2)
arc: szép (326_2)

[15] A példa in: Ortutay–Kríza 1976: 245.

árva: igazi (395_1, 396_1), kis (325_2, 328_1, 329_1), nagy (325_2)
árvíz: nagy (437_1)
asszony: anyám- (214_1, 216_1, 366_1), árva özvegy- (313_1), bagoly- (349_3, 350_4), beteg (198_2, + 198_4), édes ángyom- (196_2), édes anyám- (115_2, 197_2, 218_1, 365_5, 366_4), édes néném- (196_2), gazda- (346_{10}), gyönge (219_1, 221_2), jó (322_1, 381_1), kedves napam- (118_1), király kis- (84_1, 85_2, 86_1, 87_1), kis- (72_2, 133_2, 134_1, 329_3), koldus (167_1, 169_1), meny- (115_2, 117_2, 123_1, 125_2, 126_1, 196_4, 197_2; + 198_2; 199_1), nagy- (224_1), nagy tisztes (168_1), nagyságos (165_1, 166_2, 167_1, 168_2, 169_4, 170_1, 175_1, 177_1, 178_1), néném- (198_1, 199_1), öreg (108_1), özvegy árva (315_1), szegény árva (34_1, 37_1), szegény koldus (166_5, 167_3, 169_4), szegény özvegy- (117_2, 315_1), szegény özvegy árva (315_1), szegény rab (167_1, 168_1), szép (20_1, 341_3, 342_{10}, 343_8), szép kedves (18_2), szép királyi kis- (78_1)
asztal: kerek (310_1), nagy (111_2)
átok: nagy (433_1)
atya: király- (328_1, 330_1)
baba: édes (164_2), szerelmes (272_1)
bába: ördögsülye (333_2, 335_2)
bácsi: édes (187_2), igazi (393_1)
bágyé: édes (40_1), édes farkas (41_1)
bajusz: pödrött (363_1), vörös (364_1)
bánat: bús (229_1), nagy (429_1, 432_1)
bárány: fehér (62_1, 98_1), fehér fodros (60_7, 61_1), fodros fehér (57_1, 58_3)
báránygyapjú: fehér (122_1, 124_1)
bárányhús: gyönge (35_2, 39_4, 41_2)
barát: asszony- (11_4, 16_2), jó (315_2, 265_1), jó lány- (331_1, 336_1, 338_1), jó legény- (90_2), kedves jó (91_1, 233_1), lány- (61_4, 353_3)
barátság: tisztességes (405_1)
bársony: fekete (129_1), piros (380_1)
basa: török (151_3)
báty: édes (173_1, 177_2, 203_1, 209_1, 211_2, 212_1, 236_3, 267_1, 320_1, 421_1), édes kedves (268_1), édes testvér- (126_1), jó (175_1, 176_1, 267_1), kedves (130_2, 131_1, 170_1, 171_1, 172_1, 267_1)
berek: kis sűrű (424_1, 425_1)
beszéd: hamis színes (404_1), mézes (341_1)
betegség: könnyű (126_2, 412_1), nehéz (412_1)
bíbor: fekete (229_1)
bíró: gazdag (298_4, 299_4, 300_2), nagy király- (339_1)
bocskor: kapca (308_1)
bojtár: szegény csikós- (300_1, 301_2, 302_1, 304_1)
bokor: csipke- (268_1, 269_2, 270_1, 273_1), fehér rózsa- (31_2), rózsa- (34_1, 104_2, 106_2, 112_2, 113_2, 226_1), tövis- (27_1, 369_1), vörös rózsa- (31_2)
bokréta: szép (134_1)
bor: álom- (152_1), édes ürmös (84_1), jó (48_2, 49_1, 53_2, 56_1, 358_1), jó fehér (120_1), piros (123_2, 125_1, 309_1), új (127_2), ürmös (83_1, 89_1, 227_1, 320_1, 326_1)
borjú: esztendős (38_4), idei (33_1, 35_1), tavalyi (33_1, 35_1)
borkocsma: új (93_1)
borotva: éles (238_1)
bot: nagy bunkós (310_3), somfa- (379_1)
bölcső: arany rengő (221_2), ringó (61_2, 349_1, 350_2),[16] szép arany- (219_2)
bujdosás: nagy (418_1)
búvár: vízi (24_1, 27_1, 29_2, 287_2, 289_1)
cédula: úti (334_2)
cella: hideg (415_1)
cigány: szegény (85_1)
cipő: piros (119_1), piros bársony- (381_1), sárga (232_2)
csap: szép (435_1)
császár: nagy török (73_1, 75_3, 76_1, 126_4, 127_2), török (137_2, 138_3, 139_1, 140_2)
csemete: fehér (331_1, 337_1)
csikó: délceg (86_1), szürke (84_1, 85_2)
csillag: apró (62_1), fényes (57_1, 58_1, 101_2, 108_3), szép (162_2), szép fényes (102_1)
csizma: fejelős (216_1), karmazsin (220_1, 308_1), lengyel sarkú (296_1), magas sarkú (227_1, 373_1), magas sarkú piros (371_1), piros (358_1, 359_{10}, 379_1), piros patkós (88_1, 218_1, 258_1), sarkantyús (345_1), szép (359_2), szép fekete ráncos (387_1), szép piros (90_1, 215_1), szép sarkantyús (430_1)
csoda: nagy (284_1)
csók: apró édes (341_1), édes (259_1), szép hajnali (312_1)
csont: apró (18_1, 20_1), szép fehér (430_1)
csorgó: hideg (340_1)
csutak: szenes (113_4)

[16] A bölcső díszítő jelzője.

dajka: édes (328_1, 330_1), édességes (428_1, 429_1), jó (266_1), kedves (266_1), kedves szülő (118_2, 124_1, 125_2), keserves (429_1)
dáma: híres (54_1)
derék: gyönge (273_1, 274_3, 275_2, 276_1), karcsú (257_4, 258_2, 261_4, 262_2, 271_1, 272_1, 273_1, 331_1, 335_1, 422_1, 430_1), liliom (77_1, 80_1, 81_1)
deszka: jó (172_1)
disznópurkár: jó (100_1)
dívány: zöld selyem- (306_1)
dolmány: ékes aranyos (418_1)
domb: kerek (62_1)
ecet: mérges (318_1)
édes: jó (161_2)
ég: csillagos (364_3), idegen (418_1), magas (57_1, 58_1)
egészség: tartós (99_1)
egyesség: szoros (9_1, 14_1)
éjszaka: hosszú (433_1), sötét (184_1)
elem: erős (174_2)
élet: csúf (338_1), víg (338_1)
előruha: fehér (258_1)
ember: gazdag (300_3, 301_4, 302_5, 303_2), szegény (297_4, 298_1, 300_1, 301_4, 302_3, 303_7, 304_2), vén (367_2, 368_3, 369_3)
ének: szomorú (73_1, 74_1, 75_1, 76_2, 81_2)
erdő: nagy (148_2, 149_4, 431_1), nagy fenyves (33_2), nagy rengeteg (54_2, 290_1), sötét (13_1, 407_1), sűrű (197_1), sűrű fenyves (32_2, 33_1), zöld (161_2, 394_1, 398_1, 399_1)
eső: meleg (37_1), zápor- (10_1, 15_1, 21_1, 427_2)
este: jó (54_1, 224_2, 270_2, 271_2, 272_2, 300_2, 301_2, 302_2, 303_2, 304_4, 306_6, 307_2, 312_1, 313_1, 314_1)
esztendő: gyász- (433_1), nagy hosszú (410_2, 413_1)
fa: alma- (228_1, 230_1), arany alma- (418_1), aszú (395_1), burkus (47_2, 48_1, 50_3, 51_3, 54_5, 55_4), cser- (83_2, 86_2, 89_3, 158_1, 332_2, 334_2, 336_2), csipkebokor (271_2, 272_1), dió- (319_1, 324_2), édes alma- (62_1, 391_1), gyászos kereszt- (523_1), gyümölcs- (318_1), jegenye- (42_1, 91_1), kereszt- (318_1), körte- (276_1, 278_1), nagy hosszú alma- (409_2, 410_3, 413_2), nyír- (324_2), odvas fenyő- (84_1), piszka- (382_2), rózsa- (432_1), som- (358_1), tiszta rézfőtől-[17] (135_1)
fal: nagy kő- (14_2), kő- (11_1, 12_1, 17_2, 18_2, 19_1, 20_1)
falat: jó ízű (237_1)
farkas: fene (35_1, 38_1), kis (35_1, 38_1), nagy (35_1, 38_1)
fátyol: fekete (129_2), földig (88_1), rece- (215_1)
fazék: mázlós (310_3), tejes (362_2)
fej: árva (11_1, 157_1, 168_1, 220_1), koszos (370_2), szent (316_1), úri (86_1), vén (368_1)
fék: gyémántköves (77_1)
felajtár: édes (115_1), kedves (132_1)
feleség: asszony- (13_2, 16_1, 83_1, 86_1, 215_2, 216_3, 219_1, 220_1), édes (10_1, 83_2, 86_1, 360_2, 361_1, 362_2, 363_1, 380_1, 381_1), hites (170_1), jó (19_1), kedves (20_1, 21_1, 22_3, 214_1, 215_1, 218_1, 219_1, 363_1, 364_2, 365_1, 370_1), özvegy (415_1)
felhő: fekete (43_1), nagy fekete (70_2), sötét (67_2, 68_1)
fene: vén (306_1)
féreg: csikasz (70_2)
férfi: megcsalhatatlan (360_1, 361_2, 362_2, 363_1)
fészek: igazi (398_1, 399_2)
filagória: kis (84_1, 85_1)
fiú: bátor (74_1), édes (22_1, 23_2, 25_1, 32_1, 105_1, 115_3, 123_1, 125_1, 146_4, 147_4, 164_2, 173_2, 237_2, 320_1, 323_1, 385_2, 386_2, 425_1, 426_1), édes jámbor (415_1), egyetlen (291_1), felnőtt (67_1), futkosó kis (32_3), jó (424_1), karonülő kicsi (47_1), kedves (34_1, 132_1), kedves édes (125_1), kedves szép (36_1), kicsi (10_1, 11_2, 12_1, 15_1, 16_1, 17_2, 33_1, 50_1, 51_3, 52_2, 53_2, 54_1, 57_1), kinn-futkosó (221_2), kis (147_2, 148_4), kis futkosó (41_1, 42_2), nagy (146_1), rabló (291_1), székely (74_1), szent (316_5), szép (219_1, 271_1), szép kicsi (11_2, 16_1), szerelmes (272_1), szerelmes szép (270_1, 271_2, 272_1)
fogadság: nagy (18_1)
fogság: keserű (34_1), szomorú (73_1, 75_1), szörnyű nagy (167_1, 168_1)
föld: fekete (424_2, 425_2), idegen (418_1, 431_1, 437_1), messze (400_1), szép (370_3), szülötte[18] (127_1)
furulya: kis (97_1, 100_1), nagy (97_1, 100_1), oláh (217_1)
furulyás: oláh (217_1)
fű: sátés (78_1), zöld (405_1)
fürdő: híres (294_3), meleg (296_1)
fűszál: zöld (401_1)

[17] *főtől-* 'fej-'.
[18] *szülötte* 'szülő'.

galamb: fehér (124_1), szép (133_1), szép barna (422_1), szép fehér (130_1, 133_1), vad- (161_2)
gálya: szép arany- (153_1)
gazda: bíró (384_1), édes (105_1, 112_2), jámbor (48_2, 49_1, 52_2, 53_7), jó (326_1), jó jámbor (53_2), kedves (59_2, 226_1), molnár (26_5, 56_2, 57_2), nagy (165_1), ökrös (87_1, 90_1)
gazdagság: szép (370_2)
gerenda: cserfa (349_1, 350_2)
gerlice: fehér (349_3), kis (392_3, 393_3, 394_2, 396_2, 397_3, 398_3, 401_2), kis madár (336_1)
gólya: édes (228_1, 229_1)
gomb: sárga (361_1, 362_1)
gúnár: gangos (382_2), hamvas (383_1, 384_1), szép (383_1)
gúnya: drága (92_1), ékes (92_2), fehér (282_1), gyász- (326_1), katona- (436_1), kocsisi (299_1), szép drága (95_1), ünnepi (90_2), vitézi (292_1)
guzsaly: híres (293_1, 294_1, 296_2)
gyalogösvény: szép (57_1)
gyapjú: fekete (101_1)
gyermek: drága szép (22_1), édes jó (22_1), egyetlen (22_1), kicsi (339_1, 340_1), kis- (214_1,[19] 216_1), részeg (214_1, 216_1, 218_1)
gyertya: arany- (288_2), szép (58_1), viasz (110_2)
gyilkos: édes (328_1), kis (a kora szerint: 330_1), nagy (a kora szerint: 330_1)
gyolcs: gyönge (84_1, 89_1, 227_1, 320_1, 326_1), gyönge meleg (429_1), ingyen (217_1)
gyöngy: apró (265_2), bélán (257_1, 259_1, 337_1, 391_2), drága (327_1, 329_1)
gyűlés: nagy (415_1, 416_1)
gyűrű: arany- (133_1), szép arany- (130_1)
hab: sűrű (421_1)
haj: nyírott (363_1), sárga bokor-gyöngy- (264_3, 265_2), selyem- (217_1), szép fekete (422_1), szép fekete göndör (386_1), szép sárga (430_1)
hajdár: kedves (238_1)
hajnal: piros (82_1, 103_1), szép piros (126_2, 215_1, 217_2, 332_1, 334_2, 335_1, 336_1)
hajó: nagy (351_2, 352_4)
hal: tengeri (421_1)
halál: gyászos (199_1), szörnyű (66_1, 67_1, 107_1, 124_1, 178_1, 287_1)
halott: csoda- (258_3), szép (260_1), vitéz (265_1)
hamu: gyönge (10_1, 11_1, 15_1, 16_1), szép fehér (13_3)
harang: hármas (385_1), mennyei (59_1, 64_1), nagy (262_1)
harisnya: barna (345_1)
hát: rühes (370_1)
havas: nagy hideg (90_1), rengeteg (94_1)
ház: füstös (98_1, 101_1), halottas (260_3), kis (225_2), meleg (194_4), nagy (149_2), öreg (150_2), örökös (135_1, 385_1)
haza: szép (182_2, 414_1)
hazugság: nagy (19_2), sűrű (341_1)
hegedű: cigány (217_1)
hegedűs: cigány (217_1)
hegy: nagy (426_1)
hely: biztos (425_1), nagy (179_2)
híd: erős vas- (260_2), új (348_3)
hideg: halál- (129_2)
hídlás: rossz (172_1)
hím: fehér (130_1)
hintó: arany- (309_1), fehér (130_2), félgyászos (84_1, 85_2), gyászos (224_1), lovas (221_2, 308_1), nagy (140_1), üveg (229_1, 230_1), üveges (170_2)
hír: jó (102_2, 105_2, 384_1, 392_1)
hit: hamis (341_3)
hóhér: fekete (220_1)
hold: áldott (62_1), fényes (102_1)
holdvilág: gyönyörű (315_1), ragyogó (314_1)
hónap: szép (410_2, 414_1)
húg: édes (171_1, 172_1, 173_1, 174_1, 175_1, 176_1, 179_2, 181_4, 184_4, 187_2, 188_4, 236_3), édes kedves (268_1), édes testvér- (126_1), hajlandó[20] (100_2), igazi (393_1), kedves (130_2, 131_1), szép (51_2, 268_2), testvér- (126_1)
humáj: nagy (147_2)
hunyás: nagy (70_1)
hús: szép szálkás (396_1, 430_1)
idegen: kevély (391_1)
idő: erős (10_1, 15_1), szép (435_1), szomorú (431_1)
ifjú: szép (66_3, 67_1, 261_3, 262_2), szép kedves (66_1)
ifjúság: szép (370_1)
illat: szép (331_2, 337_1)

[19] Ez az egyetlen hely, ahol adatok elveszhettek, vagyis feltételezhető – de nem valószínű –, hogy a *kisgyermek* másutt is előfordul.
[20] *hajlandó* 'hajadon'.

inas: asztali (169_3), kedves (23_1, 24_1), kis (217_1), nagy asztali (177_1), szép (221_1)
ing: gyönge gyolcs- (367_2), lobogós gyolcs- (221_1), ropogós gyolcs- (430_1), szép gyolcs- (291_1)
ínség: nagy (414_2), szörnyű (414_1)
irigy: nagy (434_1)
istálló: hideg (187_2, 194_2), híres (296_2)
Isten: édes (33_1, 182_2), jó (331_1), nagy (403_2, 406_1), szerelmes (19_1, 34_1, 35_1, 37_1, 38_1, 157_1, 391_1, 431_1)
istennyila: tüzes (10_1, 16_1)
jegyes: szép (93_1)
jel: jó (91_1)
jelenés: rossz (10_1)
juhász: szép fehér (96_1, 97_1)
kakas: édes (141_1, 142_1), fehér (141_1), fekete (141_4, 142_2), szép fehér (142_2)
kalács: mákos (311_1)
kalitka: kis arany- (396_1)
kamra: cinterem- (122_1, 124_1), rejtek (115_3, 225_1), sötét (415_1)
kán: tatár (414_1)
kanál: arany- (383_1)
kanapé: festett (305_1, 307_1), selyem- (300_2)
kanász: rongyos (309_3)
kanna: réz- (369_2)
kapitány: rabló- (81_1)
kapu: leveles (125_1), rostélyos (152_1), vas- (131_1)
kar: erős (79_1), fehér (153_1, 369_1), gyönge (74_1, 266_1, 267_2), gyönyörű (130_2), horgas (375_1), mennyei (58_2), szép fehér (151_1)
kard: aranynyelű (235_1), éles (48_2), fényes (52_4, 53_1, 56_1, 226_1, 292_1)
kárhozat: örök (366_1)
kászu: nagy (215_1, 217_1)
katona: cifra (87_1, 89_1), énekes (74_2), jó (48_3, 50_3, 52_2, 53_2, 54_5, 55_2, 56_1, 57_1), kevély (372_2), lovas (418_1), nagy (91_3, 92_1), székely (73_1, 74_1, 75_1, 76_4), szép (90_3, 91_1), szép fogoly (75_2)
katrinca: kajszén (90_1), selyem- (95_1)
kebel: meleg (194_2)
kedv: jó (431_1, 434_1), víg (307_1, 308_6, 309_3)
kedves: hűséges (267_1), szép (19_1)
kenyér: idegen (418_1), katona- (418_1), keserű (418_2), kis (165_1, 166_3)
kerék: fehér ezüst- (337_1), sárga arany- (337_1)
kereszt: fa- (318_1), híres (293_2, 296_2)
kert: kis- (131_1, 134_1, 230_1, 234_1, 369_1), kő- (226_1), kő-kis- (264_2), rózsás (112_2, 113_2), virágos (59_1, 99_1, 100_2, 104_2, 106_3, 126_1, 287_1), virágos kis- (228_1)
kés: aranybütü (106_1, 107_1), aranyos (237_1), aranyos kis (237_1, 238_1), nagy (281_1)
keszkenő: cifra (23_1), fátyol (90_1, 91_1), szép fátyol (91_1), vörös (23_1), vörös színű (24_1)
kéz: szent (316_1)
kígyó: áspis (315_1), mérges- (271_1, 272_2), nagy (274_2, 275_2, 276_1), nagy sási (268_1, 269_2, 270_1, 273_2), rútul (315_1), sárga hasú (266_2, 267_2, 268_1)
kincs: édes (47_1, 359_3), ládabeli (357_2)
király: gazdag (302_1, 303_2), ifjú (409_1, 410_1, 411_1, 412_1, 413_2), jó (292_1), nagy lengyel (135_1), öreg (64_2, 65_3), pogány (66_3), török (131_1)
királyfi: bohó (297_3, 299_1)
kocsi: szél- (115_1)
kocsis: édes (229_2, 230_1), kedves (20_1), kedves szép (121_1), nagy (a beosztása; 9_1, 15_1), szép kedves (121_1)
koldus: szegény (314_1, 315_1)
koma: kedves (225_1, 226_1)
komondor: kis (168_1)
konty: karika- (351_2)
koporsó: diószínű (129_1), fehér (287_1), fehér márványkő- (27_1, 29_1, 107_1, 287_1), fekete márványkő- (107_1), kő- (289_1), márványkő- (31_2, 127_2), piros márványkő- (27_1), testen (285_1), testi (277_1), vörös márványkő- (29_1, 287_1)
korbács: ágú (312_1, 232_2)
kóró: száraz (425_1)
korsó: bugyagus (311_1)
koszorú: arany- (119_1)
kő: erős (12_1), magas (17_1)
köcsög: tejes (364_2)
köntös: vörös (232_2)
könny: keserves (391_1), sűrű (135_1, 137_2, 138_1, 236_1)
kötél: vizes (365_1)
község: székely (414_1)
kulcs: mennyei (58_2)
kurva: beste (367_2), híres (231_1), nagy híres (88_2)
kút: mély (10_1, 15_1), vér- (20_1)
láb: fehér (234_2), gyönge (54_1, 405_2, 427_1), sánta (371_1), sárga (401_1), szép fehér (151_1)
láda: gyantáros (217_1), hímes (351_2), kincses kis (32_2), nagy (215_3, 216_3, 218_2), záras (349_1)
lakodalom: nagy (220_1)

lány: édes (40_1, 63_1, 102_1, 103_2, 114_4, 115_1, 118_2, 124_1, 133_1, 139_1, 155_1, 163_2, 199_1, 231_2, 232_2, 235_2, 258_1, 289_2), édes kedves (269_2), édes kicsi (413_1), eladó (128_3), felnőtt szép (366_1), gazdag (299_1, 379_6, 380_1), hajadon (352_1, 357_2), hajadon kis (32_3, 33_1), haragos (371_2, 373_2), hű (120_1), jámbor (226_1), jó (224_1, 266_1), karonülő (41_1, 42_2), kedves (118_1), kedves szép (36_1), kicsi (38_1, 413_1), kis (165_5, 169_1, 170_2, 233_1, 292_1, 295_1, 297_1, 327_2, 328_1), király- (77_1, 78_2, 81_1, 286_3, 287_2, 328_3, 330_6), kökényszemű (355_1), részeges (371_2, 373_2), rossz (220_1), sánta (371_2, 373_2), szegény (35_1), szegény árva (391_1), szegény bús (156_1, 157_1), szegény rab (176_3), székely (417_1), szép (23_4, 25_2, 47_1, 57_1, 58_3, 71_6, 72_3, 73_2, 74_2, 75_2, 76_2, 77_2, 79_3, 80_1, 81_3, 82_1, 124_2, 136_2, 140_1, 141_1, 153_5, 165_1, 257_1, 258_1, 259_1, 260_2, 261_1, 264_4, 265_7, 269_4, 285_1, 402_1, 404_1, 408_1, 417_1), szép eladó (370_3), szép növendék (409_2, 411_1, 412_3), szép szőke (416_1), szoba- (363_2), zsidó (316_2)

lánykérő: édes (140_1, 141_1, 142_1)

legény: borbély- (358_2), cifra szabó- (310_1, 311_4, 312_3), dali szép (416_1), gazdag (299_2), hajdú- (92_2, 93_1, 94_1, 95_1, 96_1), halász- (386_1), hamis hitű (341_2), hitvány (93_1), ifjú szép (402_1), katona- (102_1), jószívű (353_1, 354_3, 355_1), kis hajdú- (95_2), nagy hajdú- (92_2, 94_3, 95_2, 96_1), révész- (385_1), szegény (98_1, 379_3, 380_1), szegény gulyás- (310_1, 311_4), szegény kocsis- (297_3, 298_3, 304_1, 305_3, 307_1), szegény székely (74_1), szép (79_3, 80_3, 264_2, 265_3), szép fehér (122_1), szép ifjú (406_1), szolga- (273_1), vő- (197_1, 199_1), vitéz (415_1)

lélek: beste (75_2, 76_3), édes (416_1), hamis (372_1), szegény ártatlan (43_1)

lép: gyönge (59_2)

lepedő: szép fehér (375_1)

levél: bús (471_1), citáló (571_1), zöld (395_1)

liliom: fehér (59_2, 331_1, 333_2, 337_1)

liliomszál: fehér (26_1), fehér márvány- (27_1), piros (26_1), piros márvány- (27_1), szép (107_1)

liszt: fehér (358_2)

ló: fakó (115_1, 116_1), fekete pej (351_1), jó (48_1, 77_2, 234_1, 347_2, 348_6), jó barna (68_1), pej (10_1, 16_1), piros pej (92_1, 384_1), sárga (78_1), sebes (224_1), szép hámos (366_1), szürke (386_1), táltos (112_2), vékony pej (332_1, 336_1)

madár: cinege (347_{10}, 348_9), csecse- (120_1), édes (232_1), égi (116_1, 154_1, 421_1), kényes páva- (73_1), kicsi (85_1, 434_1), kis gerlice (332_1, 334_2), nagy (392_3, 393_3, 394_2, 397_3, 398_2, 399_1, 401_1), szép (37_1)

malachús: borsos (218_1), gyönge (39_2, 39_1)

malom: arany- (261_2, 263_1, 265_2), ezüst- (262_1), csoda- (257_3, 259_3), puszta (349_1, 350_2)

mama: édes (327_1, 329_1)

mámika: öreg (101_1)

marha: gulyabeli (370_3)

mart: nagy (421_1)

mátka: gyöngybéli (119_1, 120_1), hites (70_1), jegyes (70_1), jegybeli (118_1, 119_2, 126_1), jegybeli szép (366_1, 367_1), jegyes szép (391_1), kedves (91_1, 92_1), kedves édes (116_2), legény- (353_1), szép (93_1, 131_1, 134_3, 273_1), szép gyönyörű (68_1), szép gyűrűs (68_1), szép lány (131_2), szerelmes (70_1), szerelmes szép (272_1, 273_1)

mazlag: csöpű (308_1)

méltóság: úri (420_1)

ménes: jó csata (367_1), robogó (370_3)

meny: édes (123_1, 126_1), szép (126_1)

menyecske: barna (266_1), gyönge rác (358_1), szép (52_1, 53_1)

mező: búza- (37_2, 38_1, 57_1, 89_4, 137_2, 138_1, 407_1), fekete (237_1), nagy (148_2, 149_4), rózsa- (34_2, 105_2), sík (65_2), szép búza- (408_2), zöld (203_1, 207_1, 212_2, 398_1, 401_1)

mice: fekete (98_1)

millingó: éles (238_1)

mulatság: tisztességes (402_1)

muzsika: kis (328_2, 330_6), négyes (311_1)

muzsikaszó: szép (310_1)

nád: aszú (400_2), szép zöld (400_1)

nádas: zöld (400_1)

nap: áldott (62_1), fényes (102_1), jó (10_4, 13_2, 16_4, 19_4, 21_2, 60_4, 79_3, 92_4, 97_2, 100_2, 111_4, 115_2, 118_2, 119_2, 170_1, 171_1, 172_1, 173_1, 213_1, 224_2, 234_2, 297_1, 298_1, 299_1, 316_2, 382_1, 384_1), keserves (429_1), műves (410_2, 414_1)

napsugár: ragyogó (315_1)

napvilág: fényes (314_1)

nemzet: magyar (68_1, 70_2)

néne: édes (328_1), édes kedves (339_1), hajadon (99_1), igazi (393_1), kedves jó (339_1), kis (330_1), nagy (330_1)

nép: szegény székely (415_1)

nesz: álom- (91_1)

név: tiszta jó (70_1)

nóta: szomorú (290_3)

nő: jó lány pajtás- (249_1)
nyáj: tarka (97_1)
nyak: gyönge (48_1, 52_1)
nyál: édes kis (44_1)
nyereg: aranyos (79_2), bársony- (364_1), domború (332_1, 334_2, 336_1), szép aranyos (77_1)
nyoszolya: szalma (312_1), tornyos (383_1)
nyoszolyó: kis (367_1), nagy (367_1)
oldal: szent (316_1)
orca: fehér (122_2), gyönge piros (422_1), halvány (77_1, 80_1, 81_1), piros (257_3, 258_1), piros szép (151_1), szép (372_1)
oroszlán: vadbéli (153_1)
ország: idegen (117_1, 140_2, 146_6, 160_2, 293_2, 414_1), menny- (63_1, 93_1, 168_2, 230_1), nagy (218_1)
ostor: szíjas (381_1)
öcs: igazi (394_1)
ökör: jó (366_1), szép (366_1)
öltözet: ékes (93_1)
öv: jó zsinór- (367_1)
övedző: selyem- (332_1, 334_2)
pad: hófehér (305_1), kő- (130_2)
pajtás: kenyeres (71_1, 72_1, 90_1, 94_1), kis (92_1), lány- (265_1)
pakulár: szép fehér (99_2, 100_1)
pálca: nád- (331_1)
palló: keskeny (93_1)
palota: cifra (74_2)
pántlika: széles (341_1)
pap: kis (125_1), örmény (88_1)
pár: hites (120_1, 121_4), kedves (93_2), kedves hites (41_1, 42_1)
parázs: forró (429_1)
paripa: aranyszőrű (356_1), ékes (292_1), futós pej (125_1), hű (225_1, 226_1), jó (45_1), nyerges (121_1), pej (25_1, 26_1, 93_1, 170_2), pej-piros színű (371_1), sárga (78_1), sárga színű (81_1), szürke (295_1, 416_1), zabos (232_1)
parlag: ludas (382_2)
párta: gyöngyös (286_2, 287_3, 289_2, 349_2), szép gyöngyös (349_1)
pásztor: jó (24_2)
patkó: magas (226_1)
pázsit: szép (383_1)
pénz: apró- (124_1, 125_1, 259_1, 337_1), ezüst- (42_1), sűrűszámú (414_1)
perec: szép arany- (57_1, 58_1, 219_1)
pohár: cifra (310_1, 311_1), kis (165_1, 166_3), mennyei (63_1)
pokróc: ló- (171_1)
pompa: királyi (299_2)
posta: kedves (220_1)
puska: híres (296_1)
pünkösd: piros (114_1, 432_1)
rab: szép (174_4)
rabság: katona (292_2, 293_1, 295_1, 296_1, 297_1), nagy (415_1), tatár (34_1)
rák: lábú (365_1)
rakomány: házi (366_1)
reggel: fényes (77_1), jó (73_1, 87_2, 229_2, 230_2)
rejtés: nagy (70_1)
rend: kegyes (58_2)
rengeteg: nagy (37_1), sötét (32_2, 33_3)
rét: szép tágas (33_1)
révész: magyar ifjú (351_1, 352_2)
réz: sárga- (361_1)
ringyó: sánta (372_1)
rokolya: csöpű (308_1)
rostély: vas- (430_2)
rozmaring: híres (296_1)
rózsa: édes (387_1, 437_1), édes kedves (270_2), gyönge (106_1), kerti (405_1), piros (134_1, 433_1), kósdi (62_1), rab (430_2), régi (432_1, 433_1), szép (143_2, 144_5), szép piros (333_2)
ruha: al-póka- (367_2), drága ékes (26_1), drága szép (115_2), fehér (25_1), fekete (359_1), gyász- (135_1, 320_1, 323_1, 324_2, 435_1), gyászos (132_1), kék selyem- (233_1), királyi (297_2, 306_1), kis (28_3), koldusi (165_1), patyolat (215_1), patyolat gyolcs- (340_1), rojtos (379_1), rostos (159_2), selyem- (77_1, 80_1, 81_1), szép (154_2), szép rostos (156_1, 159_2), szép selyem- (78_1), véres (82_1, 88_1), zöld selyem- (122_1, 124_1)
sátán: pokolbéli (153_1)
sélye: szép (97_1)
selyem: fehér (134_1), fekete (134_1, 135_1, 136_1, 137_1, 138_1), rózsaszín (134_1)
sereg: fekete (118_2), fényes (77_1), fényes nagy (77_1, 80_1), nagy fekete (67_2, 68_2), sötét (233_1)
sír: keserves gyászos nagy halom- (93_1)
sírás: ártatlan (35_1), keserves (190_1, 191_1)
sógor: véletlen (131_1)
sör: jó (358_1)
strázsa: fegyveres (74_2), jó (340_1)
száj: mézes (372_1)
szajkó: gyönge (116_2)

szakács: édes (229_1)
szállás: éjjeli (74_1)
szebedeg: selyem- (336_1)
szék: arany- (106_1, 107_1), kar- (301_1, 303_1)
szekér: jó vasas (365_1, 366_1), ökrös (114_2)
szél: gyönge (37_1), hideg (65_2, 66_2), jó (154_2), nagy (162_2, 426_1), pokol- (167_1)
szellő: hideg (421_1)
szem: fekete (422_1), szép (370_1), virág- (430_2)
szemecse: fehér (333_2)
szerelem: édes szép (344_4, 345_4), hű (387_1), szép (352_3), titkos (31_1)
szerencse: szép (316_2)
szeretett: legény (61_2)
szerető: kedves (236_1, 237_1), régi (427_1)
szíj: szép bogláros (430_1)
szilvás: hosszú (339_1)
szín: sárga (232_1)
szitok: szép (435_1)
szív: bánatos (11_1, 290_1, 433_1), bús (43_2, 423_1), gonosz (407_1), szerelmes (266_1, 267_1), szomorú (427_1, 431_2, 434_1), víg (331_2, 337_1)
szó: fenn- (292_1), jaj- (82_2, 88_1, 134_1, 157_1, 281_1), keserves jaj- (193_1, 291_1), nagy jaj- (156_1)
szoknya: arany- (116_1), fonatlan (258_1), kamuka- (340_1), kerek arany- (116_1), kerekaljú (227_3, 228_1, 235_1), kurta (373_1), piros (66_1, 141_1), rása (231_4), selyem- (226_3), szép piros (141_1), vándoron színű (218_1), vont-arany- (90_1, 215_1, 220_1)
szolga: édes (25_1, 29_2, 84_1, 86_1, 220_1, 223_3, 224_1, 232_1, 414_1), jó (18_1), kis (223_1), nagy (223_2, 224_1), nagyhajú (89_1), rongyos (135_1, 136_1)
szög: apró sárga (129_1), aranyfejű (127_1), arany sárga (129_1), tiszta arany- (135_1), vas- (135_1)
szőr: vékony pej (336_1)
szülő: öreg (421_1)
szülött: hű (268_1)
szűz: szent (58_2), szép (63_1)
tábor: kegyetlen (72_1), nagy (72_1)
tál: arany- (383_1)
tányér: fehér (361_2), réz- (157_2), szép (365_1)
társ: édes (395_2, 400_2), hites (47_2, 115_1, 371_1, 391_3), igazi (392_2, 398_2, 399_4, 402_1), jámbor (214_1, 215_1), jó (401_1), kedves (400_1), kedves hites (116_1), kis (91_1, 92_1), nagy (91_1, 92_1)
tarsoly: piros (416_1)
tatár: gonosz (97_3), pogány (414_1)
tehén: bivaly (33_1), fejős (360_2)
teher: hónapos (231_1)
tej: édes (166_2)
temető: rózsás (386_1)
teremtés: szép (401_2)
test: gyönge (9_1), szent (408_1)
testvér: édes jó (339_1), jó (267_1, 340_1), kis (421_1)
tiszt: fényes német (416_2)
tó: feneketlen (24_1, 25_1, 26_4, 28_1, 29_4)
toll: fényes (73_1), öreg (383_1)
tolvaj: hegyi (85_2, 86_1), nagy hegyi (84_1, 86_2, 88_1), nagy híres (82_2, 83_1), tízes (290_2)
torony: csoda- (257_1, 258_2), csonka (64_3, 65_2)
tömlöc: mély (81_1), örökös (161_2), sötét (166_1, 169_1, 231_2, 232_1)
törvény: nagy (22_1)
tulipán: fehér csíkos (287_1), tiszta vörös (287_1)
tűz: szikra- (368_2)
udvar: dali (73_1), kerek (135_1, 277_1)
ujj: kicsi gyönge (266_1)
újság: jó (24_1), rossz (24_1)
úr: bíró (382_2, 383_2), csöndes jámbor (88_1, 89_1), édes (165_1, 216_1, 312_1, 358_2, 359_7), édes jámbor (83_2, 86_2, 216_2), gazda- (176_2), jámbor (47_1, 50_1, 51_1, 54_1, 55_1, 56_1, 218_3, 220_2), kedves (68_1, 415_1), kedves jámbor (218_1), kis (118_2, 275_1), nagy (23_2, 136_1, 379_2), nagyságos gazda- (176_1)
uraság: fényes (415_1), német (415_2), rossz (415_1)
úrfi: császár (85_1), fényes király- (299_2, 300_1), gazdag király- (300_1), király- (286_2), kis (119_2), magyar (71_2, 72_1)
út: hosszú (28_2, 47_2, 50_1, 52_2, 319_1, 325_4, 332_1, 334_2, 336_2, 437_2), kereszt- (82_1, 85_2, 88_2), messze (25_5, 26_1), nagy (417_1), nagy hosszú (160_4, 163_2, 180_2), nagy hosszú régi (50_1), poros (318_1), régi (52_1), régi nagy (94_1)
utca: nagy (121_5)
ünő: barom (34_1, 35_1, 38_2)
vacsora: jó víg (126_1), víg (126_3)
vad: fene (403_1, 406_1)
vajda: csúf török (153_2), öreg (102_1, 108_1)
vajdáné: öreg (102_1)
vánkos: zöld selyem- (82_1)
vár: kis (417_1), kő- (327_1), magas (9_3, 10_1, 11_5, 12_2, 13_3, 14_2, 15_2, 16_1, 17_5, 20_1, 21_2, 22_4), szép (18_1)
város: ingyen (277_1)
vas: nehéz (74_1, 81_1)
vászon: régi viaszos (103_1), töredék (86_1), viaszos (109_1, 219_1)
végvászon: nagy (216_2, 217_2)

vendég: asztali (86_1, 103_1, 215_2, 217_2, 219_1), nagy gazdag (313_1), szép (123_1, 126_1)
vendéglős: dúsgazdag (314_2)
vendégmulatás: jó (412_1)
vendégség: nagy (152_1)
vér: piros (56_1, 66_1, 166_2, 226_1, 232_1, 271_1, 272_2, 273_1, 274_3, 275_2, 276_1, 291_2, 316_1, 318_1, 319_1, 396_1, 419_1), szent (408_1), szép piros (430_1)
vessző: arany- (320_1, 323_1)
viasz: sárga (59_1)
viganó: selyem- (308_1)
világ: széles (337_1, 381_1, 431_1), szomorú (325_1)
viola: drága (385_3), gyönge (73_1, 74_1, 75_1, 76_2, 347_6), szép (64_1, 66_2)
virág: aszú (401_1), búza- (57_2, 58_2), csokros (62_1), fehér (317_7, 318_6), jó búza- (407_1), jó szegfű- (408_1), jó szőlő- (408_1), kápolna- (24_2), kedves rózsa (409_1), rózsa- (34_1, 105_1), sárga gyopár- (391_1), szép (142_1, 220_1, 221_1), szép búza- (407_2, 408_3), szép szegfű- (408_2), szép fehér (31_1), szép piros (142_1), szép rózsa- (409_1), szép szőlő- (408_5), szerelmes (128_1), vörös (31_1)
virágszál: aranyos (116_1), szép (128_1)
virradat: világos (217_1)
vitéz: gyáva (345_1)
víz: forró (429_1), gyönge meleg (429_1), kövecses (394_1, 399_1), szép (151_1)
vő: édes (224_1, 225_2)
vőfély: kedves (125_1), kis (196_1, 198_1), nagy (196_1)
vőlegény: kedves (125_2)
zab: éles (78_1)
zaj: nagy (353_1, 354_2, 355_1)
zápor: sötét (19_1)
zászló: vörös (130_2)
zsák: nagy (354_1)

Képzettársítások bizonytalan főnévvel:

– : aranyfogú (316_1), beteg (365_1, 421_1), borbélylegény (358_1), dali (416_2), fekete (41_1, 42_1, 44_4, 45_3), gesztenyehajú (316_1), híres (77_2, 78_4, 79_4, 80_4, 81_2, 82_1), ifjú (102_1, 110_4, 112_2), jó (19_1, 67_1, 68_3, 69_1, 127_2), juhász (69_1), kis (233_2, 234_2), nagy (71_1, 72_2), nagy hajú (83_1), német (123_2), öreg (108_1, 291_1, 295_1, 297_2), polgárhitű (114_1), szegény (180_2, 183_2, 420_1, 424_3, 425_3), szép (259_1, 260_4, 415_1), vén (366_1), vitéz (68_1)

– : beteg (145_1, 198_4), csúf (341_2), fehér (419_1), gyönge (77_2, 79_2, 81_1, 82_1), gyönyörű (41_1, 42_2, 43_2, 44_6, 45_2), jó (94_4, 95_1, 96_2, 338_1), kis (66_2, 286_2, 287_1, 327_2, 328_2, 329_2, 330_3), lány- (353_2), piros szép (151_3, 152_1), szegény (95_1, 182_2, 185_1, 186_2, 187_2, 189_2, 339_2, 340_1), szép (64_3, 65_2, 90_1, 91_5, 92_1, 93_1, 94_4, 95_1, 96_2, 120_2, 121_3, 127_1, 128_5, 257_1, 258_4, 259_2, 260_1, 261_2, 262_4, 263_5, 264_5, 265_6, 338_2, 369_6, 382_3, 383_1, 384_2), szép csöndes (281_1), szép piros (122_1 123_1), szőke (79_1)

– : beteg (424_1, 430_1) csúf (423_2), haszontalan (423_1), rossz (423_2), szegény (431_1, 436_1), szerencsétlen (432_1)

– : híres (67_1)

– : híres (67_2)

– : kicsi (434_1)

– : kis (320_1, 326_1), nagy (320_1)

– : szegény (402_1)

– : szép (41_1, 42_3)

– : szép (414_1)

R2

(Régi stílusú népballadák melléknevei)

ágú	bugyagus	ég	főtől	halott	jó
áldott	bunkós	égi	futkosó	halottas	jó
aljú	burkus	egyetlen	futós	halvány	juhász
alma	bús	éjjeli	füstös	hamis	kajszén
álom	búza	ékes	gangos	hámos	kamuka
al-póka	bütü	eladó	gazda	hamvas	kapca
ángy	cifra	éles	gazdag	haragos	kápolna
anya	cigány	erős	gerlice	hármas	kar
apró	cinege	esztendős	gesztenye	hasú	karcsú
arany	cinterem	ezüst	gombos	haszontalan	karika
aranyos	citáló	fa	gonosz	házi	karmazsin
ártatlan	csalfa	fakó	göndör	hegyi	karonülő
árva	császár	farkas	gulyabeli	hideg	katona
áspis	csata	fátyol	gulyás	hímes	kedves
asszony	csecse	fegyveres	gyantáros	híres	kegyes
asszonyi	csemete	fehér	gyász	hites	kegyetlen
asztali	cser	fejelős	gyászos	hitű	kék
aszú	csikasz	fejős	gyáva	hitvány	kenyeres
átkozott	csikós	fejű	gyémánt	hófehér	kényes
bagoly	csíkos	fekete	gyolcs	hónapos	kerek
bánatos	csillagos	félgyászos	gyopár	horgas	kereszt
barna	csipke	felnőtt	gyönge	hosszú	kerti
barom	csoda	fene	gyöngy	hű	keserű
bársony	csokros	feneketlen	gyöngybéli	hűséges	keserves
bátor	csonka	fenn	gyöngyös	idegen	keskeny
bélán	csöndes	fényes	gyönyörű	idei	kevély
beste	csöpű	fenyő	gyümölcs	ifjú	kicsi
beteg	csúf	fenyves	gyűrűs	igazi	kincses
bíró	dali	festett	hajadon	ingyen	kinn-futkosó
bivaly	délceg	fodros	hajdú	ismeretlen	király
biztos	dió	fogoly	hajlandó	ízű	királyi
bogláros	domború	fogú	hajnali	jaj	kis
bohó	drága	fonatlan	hajú	jámbor	kocsis
bokor	dús	forró	halál	jegenye	kocsisi
borbély	édes	földig	halász	jegybeli	koldus
borsos	édességes	fölvetett	halom	jegyes	koldusi

kósdi
koszos
kő
kökény
könnyű
körte
kövecses
köves
kurta
lábú
ládabeli
lány
legény
lelkes
lengyel
leveles
liliom
ló
lobogós
lovas
ludas
madár
magas
magyar
mákos
márvány
mázlós
megcsalhatatlan
meleg
mély
meny
menny
mennyei
mérges
messze
mézes
moha
molnár
műves
nád
nagy
nagyságos
napa
napvilág
négyes
nehéz
német
néne
növendék
nyelű
nyerges
nyír
nyírott
odvas
oktalan
oláh
ökrös
ördögadta
ördögsülye
öreg
örmény
örök
örökös
özvegy
pajtás
paplanos
parkós
patyolat
páva
pej
pilota
piros
piszka
pogány
pokol
pokolbéli
polgár
poros
pödrött
puha
puszta
rab
rabló
rác
ragyogó
ráncos
rása
rece
régi
rejtek
rengeteg
rengő
részeg
részeges
révész
réz
ringó
robogó
rojtos
rongyos
ropogós
rostélyos
rostos
rossz
rózsa
rózsás
rútul
rühes
sánta
sárga
sarkantyús
sarkú
sási
sátés
sebes
selyem
sík
som
sötét
sűrű
szabó
szálkás
szalma
számú
száraz
szegény
szegfű
székely
szél
széles
szemű
szenes
szent
szép
szerelmes
szerencsétlen
szíjas
szikra
szín
színes
színű
szívű
szoba
szolga
szomorú
szoros
szőke
szőlő
szörnyű
szőrű
szülő
szülötte
szürke
tágas
táltos
tarka
tartós
tatár
tavalyi
tejes
tengeri
testen
testi
testvér
tiszta
tisztes
tisztességes
titkos
tízes
tornyos
toromos
töredék
török
tövis
tüzes
új
úri
úti
ünnepi
ürmös
üveg
üveges
vad
vadbéli
vándoron
vas
vasas
vékony
véletlen
vén
vér
véres
vetett
viasz
viaszos
víg
világos
virág
virágos
vitéz
vitézi
vizes
vízi
vont-arany
vő
vörös
zabos
zápor
záras
zöld
zsidó
zsinór

Ú1

(Új stílusú népballadák főnév–melléknév asszociációi,
valamint – címszóként, félkövér betűkkel – az azokban található főnevek)

ág: sűrű (486_1), szép (507_1)
agár: német (460_1)
ágy: bársony fekete (565_1), gyászos (580_1), paplanos (570_1)
ajak: csinos (462_1)
ajtó: vas- (464_1, 483_1, 509_1, 552_1), záras (513_1)
alma: narancspiros (532_1), paradicsom- (534_1)
álom: gyönyörű (455_1)
angyal: szép (496_1)
anya: édes (464_1, 471_1, 472_1, 477_1, 491_1, 492_4, 493_2, 494_1, 503_2, 507_2, 509_1, 517_2, 518_1, 519_1, 520_1, 521_3, 527_2, 528_2, 530_1, 536_1, 540_1, 542_2, 552_1, 553_1, 569_1, 578_1; + 578_1; 583_1, 584_1, 589_1; + 590_1; 591_3, 597_2; + 598_1; 599_2), édes jó (561_1), jó (540_1, 541_2, 561_2, 583_1), jó édes (508_1, 537_1, 597_1), szegény édes (529_2), szomorú (+ 578_1, 590_1, 598_1)
apa: édes (503_1, 521_1, 528_1, 530_2, 537_1, 584_2)
ártány: keselylábú (447_1)
árva: hónapos kis (583_1)
asszony: gazda- (523_1), kis- (488_2, 514_1, 515_2, 517_2, 518_1, 519_1, 520_2, 521_1, 566_1, 568_1), méltóságos kis- (513_1), meny- (575_1, 576_1, 582_1), nagyságos kis- (516_1), oláh (495_2), özvegy- (490_1), szép (472_1, 571_2)
asztal: diófa- (578_1, 598_1), hosszú (507_1), tábornoki (599_1)
baba: igaz szívű (595_1), kedves (562_1, 544_4), régi (582_1)
bácsi: édes (531_1)
baj: csekély (543_1)
balta: rézi- (514_1), véres nyelű (541_1)
bánat: nagy (545_2, 553_1)
barát: jó (484_2, 551_2, 556_1, 560_1), kedves (594_1), lány- (537_1)
báty: testvér- (446_1, 467_1)
beszéd: magyar (460_1)
beteg: szegény (596_2)
betyár: híres (468_1), szegény (446_1)
bíró: hamis (558_1), igaz (558_1)
bojtár: gulyás- (454_1, 518_1), juhász- (498_1, 515_2, 593_2)
bokor: csipke- (447_1), zöld (560_1)
bokréta: szép (522_1)
bor: jó citromos (473_1), piros színű (572_1)
bögre: icipici (583_1)
bölcső: ringó (599_2)
börtön: sötét (527_1)
börtönajtó: sárga (543_1)
bunda: sallangos (593_1), selymes (556_1), véres (588_3)
búza: jó (459_1, 460_1, 461_1)
cifraság: nagy (564_1)
csalit: zöld (584_1)
csaplárosné: cifra (478_1), csárdás (479_1)
csárda: híres (467_1), közeli (534_1)
csikó: pej (452_1, 453_1), szép szilaj (479_1), szilaj (449_2, 451_2, 455_2, 478_1)
csizma: nyalka (498_1), fényes (556_1), ráncos (465_1), rézsarkantyús (465_1, 480_1, 543_1), sarkantyús (521_1), szép pötyke (505_1)
csók: édes (526_1), páros (579_1), szerelmetes (572_1)
dajka: édes jó nevelő (553_1)
dáma: híres (481_1, 482_1, 504_2)
ég: csillagos (474_1, 524_1, 533_2, 542_1), csillagos kék (583_1), kék (542_1), kerek (536_1), magas (446_1)
égalja: vörös (532_1)
éjszaka: jó (483_1), sötét (463_1)

eladó: szép (521_1)
élet: betyár (446_1), boldog (580_1, 581_1), gyalázatos (576_1), gyászos (533_1), rabi (487_1)
ember: jó (570_1), öreg (570_1)
erdő: kerek (447_1, 578_1), kis (578_1), sűrű (447_1, 459_1, 460_2, 461_2, 585_2, 586_5, 587_5), zöld (535_2, 560_1, 578_2)
erdőszél: kis (481_1)
eset: gyászos (522_1, 536_1)
eső: havas (592_1), zápor- (459_1)
este: jó (499_1, 583_1, 591_1)
étel: keserű (464_1)
fa: árva fűz- (495_1), bánat- (555_1), cédrus- (534_1), füge- (543_1), hárs- (514_1, 533_1), ágú (540_2), mandula- (596_2), nagy dió- (537_2), nagy hárs (514_1, 515_2), nagy kereszt- (598_1), nyár- (500_2), nyír- (540_1), öreg nyár- (517_2), rózsa- (506_1, 507_1), sudár nyár- (519_1), szép hárs (513_2), szilva- (554_1), szomorú fűz (494_1), tölgy- (534_1, 535_1)
fal: sárga (537_1)
far: nagy (568_2)
fegyház: nagy (543_1)
fegyver: gyilkos (560_1), tüzű (457_2)
fehér: tiszta (594_1)
feleség: drága (571_1, 574_3), édes (558_1), édes kedves (455_1), kedves (474_1, 573_6, 574_1), tiszta (577_1)
felhő: fekete (500_1, 502_1), terhes (496_1)
fiú: édes (492_1, 542_1), egyetlen (590_1), kicsi (527_1, 530_1), szép (548_1, 549_1, 557_1)
fokos: réz- (491_1, 493_2), véres (546_1)
föld: fekete (459_1, 460_1, 461_1, 484_1, 524_1, 525_1, 591_1), idegen (502_1), kender- (491_1), piros (523_1, 526_1)
fű: zöld (460_1, 461_1, 544_2)
galamb: aranyos kis (+ 594_1), beteg (+ 594_1), fehér vad- (595_1), kedves (497_1, 592_1), szép (496_1)
gatya: aranyrojtos (443_1, 445_1), fehér (494_1), gyolcs- (480_1, 514_1, 518_1), szép pamuk- (505_1), véres (494_1)
gazda: édes (548_1), házi (466_2), jó (568_1), juhász (520_1), nagy- (589_1), számadó (482_1)
gulya: kedves (519_1)
gulyás: barna (592_1)
gyász: fekete (515_2, 519_1, 584_1)
gyep: zöld (559_1)
gyermek: árva (558_1), egyetlen (598_1), kis (528_1), rossz (503_1)
gyilkos: kegyetlen (559_1)
háború: égi (566_2)
haj: bodor (482_1), bodros (542_1), fekete göndör (515_1, 516_1, 520_1, 541_1), göndör (505_1), sárga bodor (501_1)
hajtás: szép (507_2)
hal: kicsi (550_1, 551_1)
halál: keserves (528_1), rettenetes (554_1), véletlen (551_2, 554_1, 555_1, 560_1)
halom: zöld (454_1)
harang: nagy (595_1)
harisnya: abaposztó- (556_1)
ház: alacsony (471_1), börtön- (584_1), örökös bú- (558_1), sárga (497_1)
haza: szép (482_1)
hír: jó (486_1), szomorú (580_1, 581_1)
hitvány: ebadta (567_2)
holló: fekete (528_1, 529_1, 539_3), sárga lábú (500_1, 502_1)
homok: sárga (521_1)
húg: édes (530_1, 531_1), kicsi (583_1), szép (539_1)
huszár: szép (465_1)
hűség: testvéri (507_1)
idő: ködös (490_1), rövid (589_1)
ing: fehér (494_1, 544_2), gyolcs- (480_1, 514_1, 518_1), zsíros (495_1)
Isten: jó (459_1, 464_1, 537_1, 594_1, 597_1, 599_1), nagy (474_1)
ital: keserű (464_1), mérges (562_1)

íz: jó (532_1, 534_1)
juhász: öreg (515_1, 516_1)
kalap: piciny csárdás (541_1)
kantár: arany- (468_1), cifra csüngős (443_1), ezüst- (448_1)
kapitány: csendőr- (477_1)
kapu: gyászos (463_1), kis- (576_1), nagy (473_1), zöld (590_1)
katona: fegyveres (486_1)
kedv: nagy (556_1)
kedves: huszár (583_1)
kendergyár: magas (597_1)
kendő: *Ú* fátyol (444_1), fehér jegy- (519_1), fehér szélű jegy- (515_1), sárga selyem- (465_1), vörös (521_1)
kerék: nagy (593_1)
kert: asztagos (527_1), kis- (495_1, 533_1, 537_2, 542_1, 562_1, 583_1), szérűs (598_1)
kés: dupla (491_1, 493_2), éles (453_1, 540_1, 581_1, 583_2, 596_1)
kesztyű: valóságos (577_1)
kígyó: mérges- (584_1)
kívánság: szörnyű (565_1)
klánéta: juhász- (513_1)
koporsó: fekete (545_2)
kor: éves (589_1), kis (553_1), szép fiatal (582_1)
kórház-utca: homokos (596_1)
koszorú: szűz- (565_1), virág- (598_1)
kő: fehér (584_1), kilós (589_1), márvány- (488_1, 506_1, 589_2), menny- (496_1), tégla- (503_1)
könyv: fekete (505_1)
köpönyeg: szürke (459_1)
kötény: rövid (526_1)
kút: falusi (580_1)
kutya: agár- (580_1)
láb: gyönge (516_1), kesely- (485_1, 456_1)
lakás: jó (592_1)
lány: barna (597_1), barna kis- (465_1, 466_1, 575_1, 576_1), barna piros (479_1), báró- (513_1, 514_1, 518_1, 519_1), édes (526_3, 561_1), eladó (524_1, 525_1), gyász- (584_1), hajadon (523_2, 562_1), híres kis- (508_2), igaz szegény (518_1, 519_1), kis- (493_2, 535_1, 541_2, 545_4, 593_2), kökényszemű barna (517_1, 597_1), kökényszemű báró (514_2), nyoszolyó (565_1), rab (509_1), szegény (542_1, 568_1), szép (462_1, 477_1, 585_1), szőke kis- (592_3), szűz (526_1), vak (587_1)
lányság: szép (562_1)
lápisz: tüzes (596_1)
legény: barna (592_1, 594_4, 595_1), barna gulyás- (592_2), barna hajú (569_1), bolond (570_1), csalfa (537_2), csinos barna (+ 582_1), gulyás- (517_2, 518_3, 519_1, 521_1), irigy (523_1), juhász- (513_3, 514_5, 515_2, 516_1, 520_2), nyalka (522_1), szegény (499_1, 546_1; + 582_1; 589_1, 590_1, 592_1; + 592_1), szegény barna gulyás- (+ 592_1), szegény ép szép jó (554_1), szegény gulyás- (521_1), szegény juhász- (514_1), szép barna (521_1), szép gulyás- (486_1), szép piros barna (591_1), szolga- (490_1), vő- (564_1, 566_1), zsandár- (535_1)
lepedő: ágy- (538_1), gyolcs- (539_1)
leves: jó (585_1)
ló: deres (462_1), édes (470_1), fakó (462_1), jó (480_4), kesely (454_1), kis pej (465_2, 466_1, 469_1, 477_2, 479_2, 489_1, 494_2, 520_1), sáros kis pej (465_1), sötét pej (467_1, 468_1), világos pej (454_1)
madár: fogoly (591_2), hattyú (499_1), kis fecske- (522_1), szabad (590_1)
mátka: jegybeli (501_2, 502_2)
megye: huncut vár- (448_1, 450_1), nemes vár- (536_1)
mélység: nagy (556_1)
menyecske: barna (465_1), kis (497_1)
nap: jó (462_1, 473_1, 478_1, 479_1, 484_1, 541_2, 542_1, 543_1, 544_2, 594_1), szerencsétlen (582_1)
név: ismerős (464_1)
nyáj: híres (447_1)
óra: szerencsétlen (547_2, 549_1)
orca: fehér (585_2), gyönge piros (495_1), piros (501_1, 506_1, 513_1), szép piros (505_1)

öcs: kis (553_1)
ökör: szép (556_1, 557_1)
pacsirta: mezei kis (446_1)
pajtás: hűtlen (+ 488_2), jó (499_1, 550_1, 560_1), kedves (+ 488_1), lány- (524_2)
pántlika: bokros (535_1)
paplan: piros bársony- (594_1)
paprikás: jó (469_1)
pár: édes (543_1), kedves (474_1)
paripa: arany színű (448_1), kis (477_1), pej (478_1, 497_1), szép (513_2)
párna: kis (599_1), selyem- (542_1), toll- (552_2)
patkó: rész- (456_1), rózsás (465_1)
pecsét: nagy vörös (571_1)
péntek: nagy (539_3)
pipa: csinos makra (462_1), koronás (577_1), tajték- (514_1)
puskagolyó: éles (546_1, 547_1)
rabság: nagy (506_1), örökös (460_1)
reggel: jó (585_1), sötét (549_2)
revolver: fényes (578_1)
rigó: sárga- (535_1)
rokolya: drága (485_1), pipi[21] piros (488_1)
rongyos: csoda (469_1)
rózsa: bazsa- (495_2), édes (552_1, 563_1), kedves (470_1, 598_1)
ruha: fehér (541_1, 544_2), fekete menyasszony- (565_1), lány- (488_1), selyem- (497_1, 556_1), véres (541_1)
sarkantyú: sárga (505_1)
selét: nagy (555_1)
sötétség: nagy (470_1, 487_1, 501_1, 503_1)
suba: irhás (497_1)
süveg: cifra (444_1)
szándék: jó (506_1)
szem: fekete (501_1, 505_1), könnyes (509_1)
széna: jó (485_1)
szerelem: hő (569_1)
szerető: barna (593_1), huszár legény (584_1), igaz (535_1), kedves (594_1, 598_1), szép kis barna (500_1)
szív: álnok (580_2), bús (474_1, 591_1), gyönge (564_1, 599_1), rossz (555_1), szomorú (514_1, 517_1, 561_1), tiszta (495_1), víg (557_1)
szó: hangos (563_1), jaj- (509_1), nagy jaj- (531_1)
szoknya: krinolin (533_1), rózsaszínű (537_1), rövid (526_1), slinges (518_1)
szög: piros álom (486_1), vas- (456_1)
szőlő: nagy (451_1)
szűr: cifra (514_1)
tanya: legközelebb (520_1)
temető: mélységes (521_1)
test: béna (585_1), fehér (484_1, 521_1)
testvér: hűtlen (507_2)
tető: magas (596_1)
tinó: daruszőrű (453_1, 485_1)
tiszt: zsandár (460_1)
tó: halas- (545_2)
tömlöc: híres (508_1), nagy (470_1, 471_1), örökös (558_1, 591_1)
törvény: nagy (464_1, 485_1)
úr: bíró (542_3, 588_2), csendbiztos (541_4, 544_4, 545_2), csendőr (482_1, 558_1), édes jó (571_1), foglár (543_2), gépész (597_2), görög (488_1), gyöngyös jó (501_1, 505_2), kis (539_2), komiszáros (499_1), nagy (539_1), őrmester (591_2, 592_1), tekintetes (516_1), zsandár (455_1, 456_1, 473_1, 474_1, 484_1, 588_1)
út: hosszú (544_2, 563_2, 582_1), messze (455_1, 468_1), nagy (580_1, 581_1), sáros (582_1), széles (544_2), szerencsétlen (547_2, 553_1), új (549_2)
utca: nagy (556_1, 557_1)
ünnep: holnapi (538_3)
vacsora: jó (480_1), tyúkos (572_1)
vad: erdei (460_1)
vadász: szép (586_2)
város: sárga (463_2)

[21] *pipi* 'piros', vö. CSANÁDI–VARGYAS 1954: 573.

vas: harminchatos nagy (590_1), kereszt- (499_1, 500_1)
vásár: nagy (448_1, 449_1)
vér: ártatlan (554_1), meleg (560_2), nagy (551_2), piros (446_1, 467_2, 557_1, 559_1, 560_1, 565_2, 599_1), szép piros (582_1), tiszta piros (446_1)
vessző: gyönge (472_1)
világ: mostani (562_1), nagy (516_1, 595_1), széles (479_1)
viola: szép (564_1)
virág: szép élő (595_1)
víz: bor- (550_1), nagy (550_1, 556_1), széles (466_1, 489_1)
vizitsapka: fehér (596_2)
zabla: arany- (448_1)
zárka: sötét (488_1)
zsandár: lovas (462_1, 473_1), magyar lovas (462_2)
zsinór: selyem- (528_1)
zsivány: rabló (459_1)

Képzettársítások bizonytalan főnévvel:
–: jó (584_1)
–: jó ízű (464_1)
–: álnok szívű (454_1), esztendős (461_1), éves (569_1), gazdag (582_1), híres (448_1, 449_1, 450_1), huncut (488_1), jó (571_1), kicsi (569_1), király-úrfi (528_1, 529_1, 531_1), beteg (472_1), rossz (507_1, 508_1), szegény (568_1), szegény (446_1, 448_1, 449_1, 481_4, 533_1, 546_1), szerencsés (498_1), szőke (569_1)
–: zavaros (448_1, 449_1, 480_2, 536_1)
–: rossz (533_1)
–: álnok (585_1), ápoló- (595_1), báró (516_2, 518_3), beteg (571_1), boldog (519_1), édes (529_1, 530_1, 557_1), gazdag (566_1), híres (448_1), kedves kis (581_1, 582_1), kis (516_3, 582_2), öreg (+ 566_1), szegény (567_1), szegény (521_1, 522_2, 523_2, 524_3, 525_2, 527_1), szép (562_2, 595_1), szerencsétlen (535_1), szomorú (535_1; + 566_1)
–: fehér (590_1)

Ú2

(Új stílusú népballadák melléknevei)

aba	barna	bú	daru	éves	fűz
agár	báró	bús	deres	ezüst	gazda
ágú	bársony	cédrus	dió	fa	gazdag
ágy	bazsa	cifra	drága	fakó	gépész
alacsony	béna	citromos	dupla	falusi	göndör
álnok	beteg	csalfa	ebadta	fátyol	görög
álom	betyár	csárdás	édes	fecske	gulyás
ápoló	bíró	csekély	égi	fegyveres	gyalázatos
arany	bodor	csendbiztos	egyetlen	fehér	gyász
aranyos	bodros	csendőr	eladó	fekete	gyászos
ártatlan	bokros	csillagos	éles	fényes	gyilkos
árva	boldog	csinos	élő	fiatal	gyolcs
asszony	bolond	csipke	ép	foglár	gyönge
asztagos	bor	csoda	erdei	fogoly	gyöngyös
bánat	börtön	csüngős	esztendős	füge	gyönyörű

hajadon	jó	makra	paplanos	sötét	terhes
hajú	juhász	mandula	paradicsom	sudár	testvér
halas	kedves	márvány	páros	sűrű	testvéri
hamis	kegyetlen	meleg	pej	szabad	tiszta
hangos	kék	méltóságos	piciny	számadó	toll
harminchatos	kender	mélységes	pipi	szegény	tölgy
hárs	kerek	meny	piros	széles	tüzes
hattyú	kereszt	menny	posztó	szélű	tüzű
havas	kesely	mérges	pötyke	szemű	tyúkos
házi	keserű	messze	rab	szép	új
híres	keserves	mezei	rabi	szerelmetes	úrfi
holnapi	kicsi	mostani	rabló	szerencsés	vad
homokos	kilós	nagy	ráncos	szerencsétlen	vak
hónapos	király	nagyságos	régi	szérűs	valóságos
hosszú	kis	narancspiros	rettenetes	szilaj	vár
hő	komiszáros	nemes	réz	szilva	vas
huncut	koronás	német	ringó	színű	véletlen
huszár	ködös	nevelő	rojtos	szívű	véres
hűtlen	kökény	nyalka	rossz	szolga	víg
icipici	könnyes	nyár	rózsa	szomorú	világos
idegen	közeli	nyelű	rózsás	szőke	virág
igaz	krinolin	nyír	rövid	szörnyű	vő
irhás	lábú	nyoszolyó	sallangos	szőrű	vörös
irigy	lány	oláh	sárga	szürke	zápor
ismerős	legény	öreg	sarkantyús	szűz	záras
ízű	legközelebb	őrmester	sáros	tábornoki	zavaros
jaj	lovas	örökös	selyem	tajték	zöld
jegy	magas	özvegy	selymes	tégla	zsandár
jegybeli	magyar	pamuk	slinges	tekintetes	zsíros

III. Hivatkozott irodalom

ALBERT ERNŐ–FARAGÓ JÓZSEF
1973 *Háromszéki népballadák*. Bukarest, 573 p.

BALLÓ LARISZA (Szerk.)
1983 *Magyar verbális asszociációk*. Vol. 1. Szeged–Budapest–Debrecen, 422 p.

BENKŐ LORÁND (Szerk.)
1967–
1984 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Vol. 1–4. [Vol. 1. 1967; vol. 2. 1970; vol. 3. 1976; vol. 4. (Index), 1984.] Budapest
1993–
1997 *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen.* Vol. 1–3. [Vol. 1. 1993; vol. 2. 1995; vol. 3. (Index), 1997.] Budapest

CSANÁDI IMRE–VARGYAS LAJOS
1954 *Röpülj páva röpülj.* Magyar népballadák és balladás dalok. Budapest, 587 p.

DEESE, JAMES
1965 *Structure of Associations in Language and Thought.* Baltimore

KATONA IMRE – LÁBADI KÁROLY
1980 *Erdők, mezők vad ligetek.* Szabadka

KENNT, G. H.–ROSANOFF, A. J.
1910 A Study of Association in Insanity. *American Journal of Insanity* Vol. 67. pp. 37–96, pp. 317–390.

KESZLER BORBÁLA (Szerk.)
2000 *Magyar grammatika.* Budapest, 577 p.

KOVÁCS ELŐD
2000 *Minősített epikus világképelemek a Kárpát-medencétől a Kaukázusig.* PhD-értekezés, kézirat. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

LENGYEL KLÁRA
2000a A szóösszetétel. *Magyar grammatika.* Szerk. Keszler B. pp. 321–336. Budapest.
2000b Az aktuális, a lexikai és a grammatikai szófajiság összefüggései. In: *Lexikális jelentés, aktuális jelentés.* Szerk. Gecső T. pp. 185–190. Budapest.

(B.) LŐRINCZY ÉVA
1960 Szintaktikailag pontosan nem elemezhető szavainkról. *Magyar Nyelv* Vol. 56. pp. 63–75.

MARSHAL, G. R. – COFER, C. N.
1963 Associative Indices as Measures of Word Relatedness: A Summary and Comparison of Ten Methods. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior.* pp. 408–421.

NAGY ZOLTÁN
1978 *Nógrádi balladák.* Salgótarján

ORTUTAY GYULA–KRÍZA ILDIKÓ
1976 *Magyar népballadák*. Budapest, 764 p.

OSGOOD, C. E.–MAY, W. H.–MIRON, M. S.
1975 *Cross-Cultural Univerlsals of Affective Meaning*. Urbana–Chicago–London

RÁDULY JÁNOS
1975 *Kibédi népballadák*. Bukarest

VARGYAS LAJOS
1976 *A magyar népballada és Európa*. Vol. 1–2. Budapest

(JAGUSZTINNÉ) ÚJVÁRI KLÁRA (Szerk.)
1985 *Magyar verbális asszociációk*. Vol. 2. Szeged–Budapest–Debrecen

Az orosz népmesék szerkezetének areális vonásai

PACSAI IMRE

Az orosz népköltészet egyedi, a többi szláv nép folklórjától eltérő vonásaira több neves kutató is felhívja a figyelmet. Az orosz folklóron belül V. I. Csicserov különösen fontos, jellegzetes műfajként említi meg a népmeséket mind tartalmi, mind formai sajátosságai miatt.[1] Az orosz népmesék igen sokrétű, mélyreható elemzését J. Polívka végzi *„Slovanské pohádky"* (A szláv mesék) című munkájában.[2] Könyvének *„I stilistice východoslovanských pohádek"* (A keleti szláv mesék stilisztikai vonásairól) című fejezetben olvashatjuk a következő megállapítását: „Az orosz–ukrán-belorusz mesék többé-kevésbé hasonlítanak egymásra, de nagyon különböznek a többi szláv nép, valamint a nem szláv ajkú népek meséitől. Meg kell vizsgálnunk ezt a kérdést, hogy feltárjuk a hasonlóságokat és különbségeket. Leginkább figyelemre méltó vonást az orosz mesék bevezető és záró formulái képviselik.. Jóval jellegzetesebbek az említett népek meséiben mint a belső forma. A mese történetének kezdete előtt egy teljesen sajátos, »prelúdiumnak« tekinthető elem (priskazka) található, mely gyakran csalafinta, élesnyelvű és nem ritkán szabadszájú."[3]

R. Jakobson az orosz népmesék sajátosságait elemezve Polívka ezen megállapításaira támaszkodik.[4] Az orosz tündérmesékről (1982) írt tanulmányában maga is hangsúlyozza az orosz népmese egyedi, a többi szláv nép meséitől eltérő vonásait, melyben nem kis szerepet játszik a sajátos szerkezeti felépítés, a kezdő és a záró formulák alkalmazása.

[1] Csicserov, V. I. 1954.
[2] Polívka, J. 1932.
[3] Polívka, J. 1932. 124.
[4] Jakobson, R. 1982.

Az orosz folklór összehasonlító vizsgálatát végezve, több olyan adatra találtunk, mely kiegészítheti mind Polívka, mind Jakobson megállapításait. Az összehasonlító jellegű munkánk nagyban motiválta korábbi összehasonlító vizsgálatunk, melyet az orosz folklór lexikológiai és frazeológiai sajátosságait volt hivatott feltárni. További fontos motívumként hatott N. Sz. Trubeckoj *„Верхи и низы русской культуры"* (Az orosz tömeg- és elitkultúra) című munkája, mely az orosz kulturális zóna szerepét elemzi az orosz népi kultúra sajátosságainak kialakulása szempontjából.[5] Kutatásunk számára fontos ezen elmélet, mivel a Volga-medence népeinek kulturális és nyelvi kapcsolatait fogalmazza meg. Az orosz kulturális zóna centrumában élő finnugor, török, valamint az adott területet meghódító orosz nép között intenzív kulturális és nyelvi kapcsolat alakult ki, és egy sajátos, sokszínű kultúra jött létre. E kulturális zóna intenzív kapcsolatait vizsgálja O. B. Tkacsenko professzor az orosz népmesék közismert mesekezdő elemét állítva kutatása központjába.[6] Az orosz *жил-был* struktúrát a vele azonos finnugor összetételekkel hasonlítja össze, melyek ugyancsak az adott népek népmeséinek mesekezdő formulájaként használatosak. Meggyőzően sikerült bizonyítania, hogy az adott struktúra a szláv népek folklórjától idegen szóalkotási formának tekinthető. Munkája igazolja azt is, hogy a finnugor népek jellegzetes derivációs módozataként használatos az adott nyelvi elem. N. Sz. Trubeckoj megállapítását figyelembe véve igyekeztünk az adott régióval érintkező területek folklórját is vizsgálni, mivel a kulturális zóna erős szálakkal fűződik Kelet kultúrájához, és olyan határvonalat képvisel, amely az orosz folklórt elválasztja a többi szláv nép folklórjától. Ez ad magyarázatot arra, hogy a gyökereivel a Volga-medencéhez kapcsolódó magyar folklór is szerepet kapott az összehasonlító vizsgálatban. Fontos motívumként jelentkezett az a tény, hogy a magyarság kapcsolata több mint ezer év óta megszakadt e vidékkel, s kultúrájának fejlődése az orosz tradícióktól elszigetelve ment végbe. Ez a tény kizárja a kölcsönhatás lehetőségét, ahogy a kutatásba bevont iráni, ujgur, oszmán-török, burját népi hagyományok is. Az orosz és a magyar népmesék morfológiai motívumainak összehasonlítása során nemcsak a cselekmény és a szereplők azonossága, hanem a bevezető- és záróformulák funkciójának azonossága is szembetűnő volt.

Az orosz népmesék jellegzetessége, a tréfás bevezető és záró formulákat a zuráli és altaji népek folklórjában is megtaláljuk. J. V. Barannyikova a burját folklórt elemző munkája is e jellegzetességre hívja fel a figyelmet.[7] Ezen önálló szrkezeti elemek részletes kidolgozást nyernek a mesemondó tehetségétől és a modellként szolgáló nyelvi hagyományoktól függően. Sajátos funkcionális azonosságra találtunk az egyik orosz népmese és két burját népmese mesekezdő elemét vizsgálva. Barannyikova kiemeli azt a tényt, hogy az adott mesetípusnál igen fontos szerepet kap a mese

[5] Trubeckoj, N. Sz. 1927.
[6] Tkacsenko, O. D. 1979.
[7] Barannyikova, J. V. 1978.

időpontjának körülhatárolása, amire az *„Arzsa Burzsa kán"* c. mese kezdő eleme szolgál például:

*„**Когда** вселенная преобразовалась, **когда** свиная голова стала съедобной, **когда** природа на земле установилась, **когда** гора Сумбер с бугорок была, **когда** в табуне рождались аргамаки, **когда** у отцов рождались баторы, **когда** земля была молодой и красивой, **когда** время было благодатное, а бумага была тонкой, жил хан Аржа Буржа"*[8] 'Amikor a világ átalakult, amikor a disznó feje ehetővé vált, amikor épp hogy létrejött a természet, amikor a Szumber-hegy csak kis halmocska volt, amikor a ménesekben táltosok születtek, amikor az apáknak vitéz fiai születtek, amikor a Föld fiatal és szép volt, amikor az idő jó volt, a papír vékony volt, élt Arzsa Burzsa kán.'

Összehasonlító vizsgálatunk során egy további burját mesében figyeltünk fel az azonosnak tekinthető funkciókra. A „**Сын Зээдэлэя, Газар Поолин**"(Gazar Polin, Zeedel fia) c. mese bevezető eleme ugyancsak az időpontot jelöli meg: *„**В те стародавние времена**, когда погода стояла **благодатная** и травы ярко зеленели, когда земля была талая и свиньи отъедались, **когда** молочно-белое море лужицей виднелось, **когда** гора Сумбэр кочкой маленькой была, **когда** развесистое дерево опушки низкорослой порослью полыхалось и круторогий козел маленьким козленком резвился, жил сын Зээдэлэя Газар Поолин со старухой"*[9] 'abban a régi világban még áldott jó idő volt, a fű harsogó zöld volt, amikor a föld lágy volt, a disznók kigömbölyödtek a legelőn, amikor a tejfehér tenger tócsa volt, amikor a Szumber-hegy aprócska volt, amikor az árnyas fa még vékonyka suhángként lengedezett, a görbeszarvú vén kecskebak még kicsinyke gidaként ugrándozott, akkor élt a derék vitéz'.

Az A. N.Afanaszjev gyűjtötte „**Три царства – медное, серебряное и золотое**"c. orosz népmese kezdő eleme ugyancsak a cselekmény időpontját határozza meg: *„**В то давнее время**, когда мир божий наполнен был лешими, ведьмами да русалками, когда реки текли молочные, берега были кисельные, а по полям летали жареные куропатки, **в то время** жил-был царь по имени Горох с царицею Анастасьей Прекрасною; у них было три сына-царевича."*[10] 'Akkor réges-régen, amikor az isten teremtette világban szellemek, boszorkányok, tündérek éltek, amikor tejfolyók folydogáltak, amikor a folyók partja gyümölcskocsonya volt, amikor a mezők felett sült fürjek szálldostak, élt Borsókirály és felesége Anasztázia.'

E funkció az orosz mesék tipikus mesekezdő elemének ismeretében nem tekinthető tipikusnak. Az időpont megjelenése mellett sajátos humoros elemek teszik jellegzetessé az adott struktúrát. Igen érdekes az a tény, hogy az időpont

[8] Бурятские народные сказки, 1990, 225.
[9] Бурятские народные сказки,1973. 426.
[10] PC. 68

megjelenítése a magyar mesékben az oroszhoz hasonlóan a burját példákkal összevetve jóval kidolgozatlanabb és elsősorban a a jól ismert *„hol volt, hol nem volt"*, *„egyszer volt, hol nem volt"*, illetve *жил-был* struktúrák töltik be e szerepet.

Meglepő volt számunkra, hogy egy szlovák népmesében találtunk azonos funkciójú bevezető egységre. Említést érdemel az a tény, hogy az orosz népmesékre se jellemző ezen funkciójú strukturális elem. További fontos információt képvisel K. Horálek azon megállapítása, miszerint a cseh–lengyel folklórszövetség, valamint a Kárpátok folklórövezete a nagyorosz folklórtól teljesen elzárva fejlődik.[11] Ez megfelel mind Trubeckoj, mind Polívka, mind Jakobson kutatási eredményeinek. P. Dobšinský mesegyűjteményének *„Červenkráľ a Žltovlaska"* című meséjében találtunk a burját, valamint az orosz folklórban is alkalmazott strukturális elemre, mely azonos funkciót tölt be az időpont jelölését illetőleg:

No, ale toto, čo vám idem rozprávať, už naozaj bolo! Bolo ono iste ešte za tých dobrých časov, keď, hlaďteže – ale nezľaknite sa! „No,čože? Kedyže?"

„Nuž hla, keď svinčičky nosili črievičky a žabky chodili v čepčekoch; keď somáriky po uliciach ostrôžkami čerkali a zajačky samy na chrtov trúbili. Hej, a bolože vtedy dobre dievčatám! Vtedy im psi riad umývali a mačky im ho utierali; husi izbu vymetali; ryby-podustvy im handry na Hrone prali a raky ich plákal."[12] 'Hát, amiről mesélni fogok, az tényleg valós történet. Még abban a régi jó világban volt, figyeljetek jól, de ne ijedjetek meg! Nos hát, akkor történt, amikor a disznók csizmában jártak, a békák csipkét viseltek, amikor a szamarak sarkantyút pengettek a lábukon, a nyulak ijesztgették a kopókat. Hej, akkor volt jó a lányoknak, a kutyák mosogattak, a macskák törölgettek nekik, a libák seperték ki a szobát helyettük, s a halak mosták a ruhát nekik a Garamban, s a rákok siratták őket.'

Nyelvi szempontból említést érdemel, hogy a szlovák mesékben is halmozott mondatrészek alkalmazása figyelhető meg. A képek gyakran humoros, túlzó, valótlan elemeket tartalmaznak. Számunkra igen érdekes, hogy amikor Polívka az orosz mesekezdő elemek egyedi voltáról beszél, és nem tesz említést a szlovák folklórról. Nem elemzi sem Dobšinský,[13] sem Czambel gyűjteményét, melyek összehasonlító etnográfiai munkájánál korábban jelentek meg. Dobšinský gyűjteményének *„Zlatná krajina"* (Aranyország) című meséje ugyancsak alkalmazza a tréfás, a mese cselekményéhez közvetlenül nem kötődő, részletesen kidolgozott, a magyar mesékre is jellemző mesekezdő elemet:

„Keď som išiel – išiel som sám, neviem, kde a kade – hlbokými dolinami, vysokými horami, rudnatými cestami, stretol som tam jedného starého žobráka. Mal hlavu ako riečica a bradu po kolená. – Kdeže, synku, kde? opýtal žobrák. – Sam neviem, a vy kde? – Ani ja neviem"

[11] Horálek, K. 1962.
[12] Dobšinský, 1972. 343.
[13] Dobšinský, 1880–1883.

– No dobre, pojdeme spolu – Mohol by si dačo rozprávať! – Keď ja, reku neviem. Vy ste starý, skúsený vy skorej dač budete vedieť – No, počúvaj, budem ti rozprávať o Zlatej Krajine.

Počúvajte aj vy, poviem vám, čo som sa od starého žobráka naučil. Bol ráz jeden kráľ, kedy a v ktorej krajine žil, to už žil a bol veľmi bohatý a mocný."[14]

A J. Polívka említette tréfálkozó hangnem ugyancsak jellemző vonása a vizsgált régió meséire, amit a magyar mesekezdőre is érvényes.

„Csihán királyúrfi":; *„Egyszer volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl, meg azon is túl, kidőlt kemencének bedőlt* ***oldalában*** *volt egy jegenyefa, annak a jegenyefának volt hatvanhat ága, s minden ágon hatvanhat varjú. Aki az én beszédemet meg nem hallgatja, a varjú üsse ki a szemét"*[15]

„A halhatatlanságra vágyó királyfi": *„Egyszer volt, hol nem volt, hetedhét országon is túl, még az Óperenciás* ***tengeren is túl****, bedőlt kemencének kidőlt* ***oldalában****, vénasszony szoknyájának hetvenhetedik* ***ráncában*** *volt egy fehér bolha, annak a kellős* ***közepében*** *volt egy fényes királyi város, a* ***városban*** *pedig lakott egy öreg király. Ennek a királynak volt egy jóravaló fia."*[16]

„Egyszer volt, hol nem volt, még az Óperenciás-tengeren is túl volt, volt a sós tenger kellős ***közepén*** *egy lakatlan sziget, azon a lakatlan* ***szigeten*** *egy nagy hegy, annak a* ***hegynek a tetején*** *egy magas torony, annak a* ***toronynak a leghegyibe*** *egy könyv, abból szedtem én ezeket a szent beszédeket."*[17]

A csuvas–orosz szótárban elemzett meseformulák is humorosak. A csuvas népmesék kezdő formulájaként említi a szótár az adott versiket: *„**юмăх** ярăн, юптарăн, ŭăнăш çулпа чуптарăн"*[18] – 'mesét mondok tinektek, hamis úton vezetlek'. A következő, ugyancsak verses formula a mese közepére érve hangzik el: *„шыве юхать лапалда, **юмах** пырать малалла"*[19] 'kanyarog a kis folyó, mesénk tovább mondható': Befejező formula: *„**юмах** ятăм, юптартăм, пер сăмах ма суйăмарăм"*[20] 'mesét mondtam tinéktek, minden szavát higgyétek!'

Banó István a *Népköltészet* című etnográfiai munkában a magyar népmesék stilisztikai, szerkezeti sajátosságait elemzi *„A népmese mint költészeti műfaj"* című fejezetben.[21] Fontosnak tartja megemlíteni, hogy V. J. Proppnak a mese struktúrájára vonatkozó megállapítása kiegészítésre szorul, mivel az orosz etnográfus figyelmen kívül hagyja a kezdő- és záróformulák önálló jellegét, szerkezeti elkülönülését. Banó szerint nem hármas, hanem ötös tagolásról kell beszélni. Igen fontos a ma-

[14] Dobšihský, 1972. 36.
[15] Kríza, 1972. 7.
[16] Kríza,1972. 99.
[17] Arany, 1979. 134
[18] ЧРС 639 поведу'
[19] ЧРС 639
[20] ЧРС 639
[21] Banó I. 1988.

gyar etnográfus azon megállapítása, miszerint a minden tündérmesére jellemző kezdő- és záróformulákat kidolgozottságuk szerint is osztályozni kell. Ez a megállapítás az orosz mesék szempontjából is figyelemre méltó, mivel az orosz mesékben is találkozunk a részletesen kidolgozott, illetve a kevésbé kidolgozott kezdő és záró szerkezeti elemekkel.

Az elemzett szerkezeti egység fokozatos kiteljesedését figyelhetjük meg a következő orosz népmesékben: „**Сиротка-девочка**": *„Я у ней была, **мед пила, по губам текло, да в рот не попало**. Вот и басне конец."*[22]

О горе-горянине, Даниле – дворянине": *„Я там был, **пиво пил; по усам текло в рот не попало; дали мне колпак** – стали в шею толкать, дали мне шлык – я в подворотню и шмыг!"*[23]

Иван-дурак: *„Царь его угостил и отдал дочь; обвенчались они, и **теперя живут, хлеб жуют. Я тут был, мед пил; по усам текло, в рот не попало**. Дали мне **колпак**, да **почали толкать**; дали мне кафтан, я иду домой, а синичка летат и говорит: «Синь да хорош!» Я думал : «Скинь да положь!» Взял скинул, да и положил. Это **не сказка**, а **присказка**, сказка **впереди**!"*[24]

Фома Беренников: *„**И я там был, мед-вино пил, по усам текло, в рот не попало; ел я капусту, а в брюхе-то пусто.** Дали мне колпак, стали со двора толкать; дали мне шлык, а я в подворотню шмыг! Дали мне синь кафтан; летят синицы да кричат: – **Синь** кафтан, синь кафтан!А мне послышалось: »Скинь кафтан!«. Скинул и бросил на дороге.Дали мне красные сапоги; летят вороны да кричат:– **Красные** сапоги, красные сапоги! А мне послышалось: „**Крадены** сапоги!" Снял да и бросил.Дали мне лошадку **восковую**, плетку **гороховую**, уздечку **репяную**; увидал я – мужик овин сушит, привязал тут лошадку – она растаяла, плетку куры склевали, а уздечку свиньи съели!"*[25]

A vizsgálat kulturális zóna népköltészetében oly fontos szerepet játszó tündérmesékben a záróformulát illetőleg sajátos, etnokulturális hatást figyelhetünk meg. A zárókép többnyire a győztes ifjú pár menyegzői lakomájához kapcsolódik. Belső-Ázsia néphagyományait tanulmányozva megismerhetjük az esküvői szertartás gazdag morfológiáját és fontos társadalmi szerepét. Ezen ünnepség több napig tart s a család társadalmi, gazdasági létét döntően befolyásolja. Az említett esemény nemcsak a mesékben, hanem a közmondásokban is fontos szerepet játszik, és gyakran témája az oly gazdag fraezológiának.

---

[22] РНС, 433
[23] Афанасьев, 1957, Т. III. с. 375
[24] Афанасьев, Т. III. с. 238.
[25] Афанасьев, 1957, III.с. 243

„**Данила**"[26]: *„Я у них была и* ***чай*** *пила, ну по губам текло, а в* ***рот не попало*** *Вся Вот так Данил женился на славу"*[27]

„**Буй-волк и Иван-царевич**": *„****Пир*** *был задан на весь мир. Я там был* ***мед-пиво пил*** *и огурцами закусил"*[28]

„**Воробьюшек**":[29] *Тут царь его* ***женил****. Был там* ***пир****. Я была,* ***танцовала*** *да ногу* ***сломала****, и не поглядела этой свадьбы, не до того было, так меня* ***водка*** *с ног* ***сбила****"*[30]

„**Не любо – не слушай**": *„Мать ему обрадовалась; тотчас назвала гостей, сродников, и подняли они пир великий; на том пиру и я был, мед-вино пил, по усу текло, во рту* ***сухо было****.* ***Дали мне колпак, стали в шею толкать; дали мне шлык, а я под ворота шмыг****! Сказке конец, а мне меду корец."*[31]

A türkmén mesékre is jellemző e sajátosság: „**Karadzsa-vitéz**": *„Én szintén voltam ebben a vendégségben, és amikor elmentem, eldugtam a kabátom alá egy csontot. Az úton azonban rám támadt anyám nagyapjának kutyája. Meg akartam dobni egy görönggyel, de véletlenül a csontot vágtam hozzá. A kutya gyorsan le is nyelte."*[32]

„**A padisah rabnőtől született két fia**": *„Erre az alkalomra nagy lakomát rendeztek, mely több napig tartott. Birkát vágtak, piláfot főztek. Én is hoztam erről a lakomáról egy nagy lábas piláfot és egy nagy csontot. De az úton elestem, és a piláf kiszóródott a földre. A csonttal pedig Akbilek kutya futott el, így éhesen maradtam."*[33]

„**Az árva fiú**": *„A fiú és a tündérleány lakodalma negyven nap és negyven éjszaka tartott. Én is voltam ezen a lagzin. Nekem csak egy nagy* ***csont*** *jutott. Elhoztam volna nektek, de Alabaj kutya kikapta a kezemből a csontot, és elszaladt vele."*[34]

A magyar „**Tejkút**" c. mese is tréfás képet alkalmaz: *„Egyszeribe olyan* ***lakodalmat csaptak****, hogy telelő Szent Páltól tekerő Szent Pálig asztal asztalt ért. Én is ott voltam, kaptam egy kicsi* ***csontikát****, de odajött a keresztapám, s addig kérte, míg megharagudtam, s a lábához vágtam. Aki nem hiszi, nézze meg, még most is sántikál bele".*[35] „**Szélike Királykisasszony**": *„Mingyárt nagy* ***lakadalmat csaptak****, üstre főztek, teknőre tálaltak. Csak lé volt kilencféle. Én is ott voltam ebédre. Ettem, ittam, jól mulattam, s aztán szépen elkullogtam."*

[26] РНС, с. 435–437
[27] РНС, с. 437
[28] РНС, с. 390
[29] РНС, с. 437–440
[30] РНС, с. 437–440
[31] Афанасьев, Т. III, с. 231.
[32] ТНСК 66
[33] ТНСК. 124
[34] Турк. НСК. 179
[35] Kríza, 1972, с. 121

A csuvas „*Батыр и Чиге Хурсахал*"[36] c. népmese záróformulája viszonylag rövidebb: „*И завели **свадебный пир** на весь мир. И я **на том пиру** был, обо всём этом узнал и сказку рассказал*".[37]

A tatár népmesékben is szerepel a lakodalom motívuma a záróképben: „**Камыр-батыр**" 'Tészta-vitéz': „*Трицать дней **пировали, сорок** дней **свадьбу** справляли! И я на той **свадьбе** был, из **пустого ковша** мёд пил*".[38] 'Harminc nap mulattak, negyven nap tartott a lagzi. Én is ott voltam, üres kupából sört ittam.' „**Тан-батыр**" 'Hajnal-vitéz': „*Очень хорошо они живут. **Сегодня я к ним ходил, вчера назад пришёл**. С медом **чай** у них пил*".[39] 'nagyon jól élnek. , tegnap mentem , ma jöttem vissza. Ma mentem hozzájuk, tegnap már vissza is jöttem... Mézes teát ittam.' „**Гульчечек**"(Virágleány): „*Я у них был – вчера пошел, сегодня вернулся. **Чаю с медом напился, пирогов наелся.***"[40] 'Voltam náluk, mézes teát ittam, pirogot faltam.' Az orosz népmesék kedvelt záróformulájának eleme a „***По усам текло, дав рот не попало***" (A bajúszomon folyt, a számba nem jutott) formula, mely a következő példában is szerepel: ***И** я там был, мед-вино пил, **по усам текло, в рот не попало;** ел я капусту, а в брюхе-то пусто.*"[41] V kap: „***По усам текло, дав рот не попало***"[42] Az orosz formulának tatár ekvivalensei vannak:„***Мыек** чыланды, **авызга** кершеде*"[43] 'По **усам** текло, в **рот** не попало" ; „***Олы телджен** утмэде, **кече телге** житмэн*"[44] 'A [nagy] nyelven nem folyt le, a [kis nyelvig] nyeldeklőig nem jutott el.'

A záróformulák átvételének további bizonyítékául szolgál V. Gnatjuk gyűjtötte ruszin mese és a magyar mese azonos szerkezeti egzségében enhasznált azonos képi elem: „*І я був там та грав. Наносив-им сім міхів води – а я мав чоботи з **шарканьцьовами** – та як грав, роздер міх і ота мене туй принесла.*"[45] 'én is ott voltam? Jót mulattam. Hoztam nekik hét tömlő vizet. Sarkantyús csizmám a nagy tánc közben kiszaggatta őket. A nagy vízár meg épp ide sodort.'; **Ráadó és Anyicska**: „*Erre aztán még jobb kedvök kerekedett, még nagyobb **lakadalmat csaptak**, ettek-ittak, mulatoztak, Duna, Tisza, Dráva, Száva mind ott voltak egy szegletben, egy nagy **zsákba** beletömve, én is ott voltam, ugráltam, táncoltam, a zab **sarkantyúmmal** a zsákot kirugtam, mind kidölt a sok víz; te is ott voltál majd a vízbe haltál,*

[36] ЧНСК. 52-66
[37] ЧНСК. 66.
[38] ТНСК.15-20
[39] Тат. НСК. 96
[40] Тат. НСК. 96
[41] Афанасьев, 1957, III. 243
[42] Д. I. 48.
[43] Д. I. 48.
[44] ТаРС 409
[45] Гнатюк, 2001, с. 151

de én megkaptalak, üstöködnél fogva ki is rántottalak. Ha ki nem rántottalak volna, bizonyosan belehaltál volna"[46]

A J. Polívka elemezte szerkezeti elemekkel kapcsolatos areális (etnokulturális kapcsolatokra utaló) kérdések a cseh kutató munkájában is felmerülnek. Meglátásunk szerint a felvetődő kérdéseket nem elemzi kellő mélységben. Annak ellenére, hogy az orosz szerkezeti elemek feltételezett párhuzamait vizsgálva altaji meseformulákra hivatkozik, a teljesen nyilvánvaló magyar hatásra létrejött, kivételként említett szláv példák kapcsán nem tesz említést a lehetséges magyar–szláv kontaktusról.

„V povídkách maloruských z Haliče a Bukoviny i z krajin jižně od Karpat hledáme marně zbytky typických úvodných formulek, jež můžeme na Ukrajine sledovati až do gub. Volyňské. Delší úvodní formulku nalezneme zřídka; je na př. ve sbírce Jul. Javorského, str. 211, č. 83: *„**kde bylo, tam bylo, za červeným mořem, za skleněnou horou, za slamenými dveřmi, za bílým lesem, tam kde vodu hrabají a písek váží, byl ten člověk, který mi vypravoval a já si dobře pamatoval pohádku.**" Dobšinský, Tuto formulku nalézáme v* **západoslovanských** a j. pohádkách, ale ne v ruských."[47]

Polívka a vizsgált formula elterjedésének területét pontosan behatárolja, ám óvakodik e határvonalon túlra kerülni. Pontatlan a nyugati szláv terminusa is, mivel sem a lengyel, sem a cseh mesékre nem jellemző az általa említett kezdőformula használata.

„Právě takový úvod je v maloruské pohádce ze župy Spišské: *Byl jednou či nebyl **v sedmdesáté sedmé** krajině za červeným mořem, **za skleněnou horou**, za zlatými rampouchy, za žlutými povřísly, za křivými nosy, tam, kde moře pískem pobíjeli, by do něho deštíky netekly, byl jeden chudobný člověk,* Etnograf. zb. IX, 51, č. 26. Jednodušší formulka: *V **sedmdesáté sedmé** říši byl osvícený pan císař* (ib. IV, 70, č. 12). Podobně začíná pohádka zaznamenaná u rusínských osadníků v župě Aradské, Etnograf. zb. XXV, 42, č. 10: *„Tak kde bylo, kde bylo **v sedmdesáté i sedmé krajině za skleněnou horou**, a za červeným mořem, za čertovým ostrovem, kde prý sádlo „váží" a drotaři se jím mastí. Byl jeden chudobný člověk."*[48] Megállapításának további hiányossága, hogy a szlovákiai ruszin példákat elemezve nem tesz említést magukról a szlovák mesékről, melyekre legalább olyan jellemzők a példaként bemutatott formulák. Számunkra különös, hogy az általa szerkesztett, s minden bizonnyal jól ismert szlovák mesegyűjteményekre nem hivatkozik, holott ezekből könnyen meríthetett volna. Említést érdemel, hogy a Czambel gyűjtötte mesék redakcióját maga Polívka végzi a **Súpis slovanských rozprávok**, Martin, I, 1923; II, 1924; III, 1927; IV, 1930; V,

[46] Гнатюк, 2001, с. 151
[47] J. Polívka, 1932, 132
[48] Uott

1931." című etnográfiai gyűjtemény megjelentetése során. Erről Marianna Prídavková tesz említést a Czambel-gyűjtemény utószavában.[49]

Mind Dobšinský, mind Czambel szlovák mesegyűjteményeiben használatos a v ***sedmdesáté sedmé krajině*** formula: „*V **sedemdesiatej siedmej krajine**, za skleneným vrchom, za drevenou skalou, za slameným stlpom býval bohatý kráľ a mal dcéru, Žltovlásku*"[50] „**Berona**": „*V **sedemdesiatej a siedmej krajine**, za červeným morom a **za dubovou skalou**, kole bol svet doskami obitý, dby sa zem doňho nesypala, tam bol raz jeden kráľ*"[51] „**Janko Gondášik a zlatá pani**": „*Kde bolo, tu bolo, v **sedemdesiatej siedmej krajine**, v anglickej zemi, vyrástlo drevo oceľové.*"[52] Említést érdemel, hogy az adott magyar folklórból átvett bűvös szám a szlovák mesék kezdőformulája lett.„**Princ, Zlatý a Veľký človek**": „*Kde bolo, tu bolo, v **sedemdesiatej siedmej krajine**, za ervenm morom...*"[53]

„**Princka v ježovej kožiť**": „*Kde sa stalo, tam sa stalo, v **sedemdesiatej** krajine, kde blcha nedoskočila a voš dokročila, tam bol jeden chudobný človek.*"[54]

„**Rytier Janko v zbojníckej krčme**": *Bolo jedno mestečko v **sedemdesiatej šiestej** krajine...*"[55]

A szlovák mesében szereplő bűvös szám magyar eredetéről és areális vonásáról meggyőző bizonyítékot kapunk Csáki Éva „*Bűvös számok az iszlám előtti török és kereszténység előtti ősi magyar vallásban*" című tanulmánya segítségével.[56]

A Polívka elemezte „***kde bylo, tam bylo,*** ugyancsak „nyugati szláv" képződménynek tekintett formula számos szlovák mesében szerepel: „*Skamený furman*" ('A kővé vált kocsis'). „***Bol, kde nebol, bol** jeden kráľ a mal veľmi šumného syna.*"[57]; ***Bol, kde nebol, bol** jeden chudobný človek.*"[58]; „***Kde bol, kde nebol, bol** raz jeden kráľ a ten kráľ mal jedného chlapčeka.*"[59]

A „***Bol, kde nebol, bol** jeden kráľ*", mesekezdő formulában szereplő struktúra a magyar népmesék „*Hol volt, hol nem volt, volt egyszer*", illetve a „*Hol volt, hol nem volt*" mesekezdő elemeinek felelnek meg. A vizsgált Volga-medence központú kulturális övezet (areális vonásaira utal az a tény, hogy a tatár nyelvben ugyancsak hasz-

[49] Prídavková, M. 1959
[50] Dobšinský,1972, c. 343
[51] Dobšinský,1979. c. 172
[52] Czambel, 1959. 36.
[53] Uott
[54] Czambel, 1959. 205
[55] Czambel, 1959. 101
[56] Csáki Éva 2002
[57] Czambel, 1959, c 27
[58] Czambel, 1959, c 105
[59] Dobšinský, 1972. 146

nálatos fő antonimák alkotta: „***булмаса булган икен***"[60] ' Volt, nem volt.Lesz, ami lesz!' kifejezés.

Az üzbég és türkmén mesék jellegzetes kezdő formulája a magyarhoz hasonló elemeket alkalmaz: „*бир **бор** экан, бир **юк** экан* "[61] 'egyszer volt, egyszer nem volt' зки. A türkmén mesekezdő az üzbéggel azonos elemekből áll: „*бир **бар** экен, бир **ёк** экен* "[62] 'egyszer volt, egyszer nem volt'. Az oszmán-török mesék kezdő eleme szintén alkalmazza az adott struktúrát: „*bir **varmiş** bir **yokmuş***"[63] – 'egyszer volt, egyszer nem volt' (egykor, régen).

A szlovák mesék mellett a ruszin mesék is alkalmaznak bizonyos magyar eredetű mesekezdő formulákat. Meg kell viszont jegyezni, hogy jóval szegényesebbek e vonatkozásban, mint a szlovák mesék. Elsősorban a magyar „*Hol volt, hol nem volt, volt egyszer*" megfelelőire találtunk a következő gyűjteményekben.: „**Казки Закарпаття**" (2001): „*Та **де був, де не був** еден чоловік.*"[64]; „*Де був, де не був еден чисарь.*"[65]; „*Де було, де не було раз* у єннум селї.*"[66]; „**Дванадцать братив**"(1972) : „*Був, де не був, великий багач.*"[67]; „*Був, де не був, один пан-капитан...*"[68]; „*Раз було, де не було, у сімдесят сьому царстві, где вода не тече й не мече...*"[69]; „*Жив де не жив, один старий вояк.*"[70]; „*Був, де не був, бідний чоловік, що мав двох синів...* "[71]; „**Казки** *Карпат*"(1972) :„*Був, де не був, був десь на свиті – сам не знаю де – один пан.* "[72]; „*Був, де не був, раз один чоловік, им'я його було Клим.* "[73]; „*Був – де не був, так кажут люди, що був дуже багатий пан-дідич*"[74];

Összehasonlító vizsgálatunk eredményeként igen sok tartalmilag és formai vonatkozásban egyező mesét találtunk a Volga-medence kulturális hagyományait átvevő orosz, illetve szlovák folklórban. Az orosz és a szlovák népmesékben megfigyelhetők a sámán hitvilág nyomai, melyek beépülnek az adott zóna folklórjából átvett tündérmesék cselekményébe. Ilyen a világfán lakó griffmadár és a madár fiókáit elpusztító sárkány ellentétpárja. A táltos hős szétdarabolása és feltámadása, a

[60] ТаРС 83
[61] УзбРС 73
[62] ТуркмРС 100
[63] ТурРС 894
[64] ВГ, с. 79
[65] ВГ, с. 250
[66] ВГ, с. 339
[67] ВГ, с. 14
[68] ДБ, с. 24
[69] ДБ, с. 71
[70] ДБ, с. 108
[71] ДБ, с. 195
[72] КК, с. 176
[73] КК, с 324
[74] КК, с 333

lótejben való fürdés, az égigérő fán (a világfa) elhelyezkedő több réteg alkotta felső égi világ s az ugyancsak több réteg alkott föld alatti világ a sámánhit fontos elemét képezi. Mindez uráli és altaji népek hitvilágából került a velük érintkező szláv népek mesekincsébe. A vizsgált kulturális zóna mesekincsének areális vonásai együttesen igazolják a kontaktusok szerepét a sajátos jelleg kialakulásában. A mesék szerkezeti sajátosságai, az alkalmazott frazeológiai elemek sem a misztikus „néplélek" kizárólagos hatására, hanem meghatározott strukturális és nyelvi modellek átvételével, formálásával alakultak. E jelenség elválaszthatatlan a cselekmény vándormotívumainak azonos gyökerű kérdéskörétől, melyben az átvétel módja, anyaga az adott etnikum kulturális tradíciója, a kontaktusok időtartama és intenzitása által is meghatározott.

Irodalom

БАРАННИКОВА,Е.Б.
1979 *Бурятские народные сказки*. Москва, Наука.

BERZE NAGY, JÁNOS
1957 *Magyar népmesetípusok* I–II. Pécs, 675 p., 732 p.

CSÁKI ÉVA
2002 Bűvös számok az iszlám előtti török és kereszténység előtti ősi magyar vallásban. *Ethnica* IV/1 pp. 36–38. Debrecen

ЧИчЕРОВ, В.
1959 *Русское народное творчество*. Изд. Моск. Ун.. Москва

HOPPÁL, MIHÁLY
1994 *Sámánok*. Lelkek és jelképek. Budapest, Helikon Kiadó, 189 p.

ДУГАРОВ, БАИР:
1989 Мир бурятской сказки. In. *Бурятские народные сказки*. 1990

HORÁLEK, KAREL
1962 *Študie o slovanske lidové poezii*. Praha

JAKOBSON, R.
1982 *A költészet grammatikája*. Bp.

MAGYAR NÉPRAJZ
1988 *V. kötet. Népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Bp. 876 p.

PACSAI, IMRE
1999 Magyar-szlovák kulturális és nyelvi kapcsolat jegyei a szlovák népmesékben. *Magyar Nyelvőr* 1999. 3. szám. pp. 310–322.

POLÍVKA, J.
1932 *Slovanské pohádky* (Vychodoslovanske pohádky) „Orbis" V Praze

ПРОПП, ТКАчЕНКО,О.Б:
1979 *Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков.* Киев: «Наукова думка»

ТРУБЕЦКОЙ, Н. С.
1991 «Верхи и низы русской культуры (этническая основа русской культуры». In: *Вестник Московского университета.* 1991/1. pp. 74-87.

UJVÁRY ZOLTÁN
1986 *Fejezetek Gömör folklórjából.* Gömör néprajza. Debrecen

Forrásmunkák

Arany László: Magyar népmesék. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1979; *Benedek Elek*: Világszép nádszál kisasszony és más mesék. Bp.–Uzsgorod 1976.; *Czambel, Samo:* Slovenské ľudové rozprávky. Bratislava. 1959; *Dobšinský, Pavol*: Prostonárodné slovenské povesti. Tatran. Bratislava.1972; *Illyés Gyula*: Hetvenhét magyar népmese. Bp. 1974; *Kriza János*: Csókalányok. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1972; Бурятские народные сказки. Улан-Удэ, Бурятское книжное издательство. 1973 ; Бурятские народные сказки. Москва, Художественная литература. 1990; Дванадцять братів. Ужгород, 1972; Казки Карпат. Ужгород, 1989; Народные русские сказки А. Н Афанасьева в трех томах. т.1.Москва. 1957; Гульчечек. Татарские народные сказки. Москва, 1952, Проданный сон. Туркменские народные сказки. Сказки и мифы народов. Востока Москва, Наука 1969 (Röv.: ТуркНСК); Русские сказки. Москва, Художественная литература, 1987 (Röv.: РС.) Татарские народные сказки. Детская лит. Москва, 1957; Татарско-русский словарь. Москва, 1966 (Röv.: ТаРС); Турецко-русский словарь. Москва, 1977 (Röv.: ТуРС);Татарско-русский словарь. Москва, 1966 (Röv.: ТуРС); Туркменско-русский словарь. Москва, «Советская энциклопедия». 1968 (Röv.: ТуркРС); 1969; Узбекские народные сказки. Ташкент, Госполитиздат 1963 Чувашские народные сказки. Москва, Художественная литература, 1976 (Röv.: ЧНСК)

Erdély, 2002

Magunkról

VIGA GYULA
BARTHA ELEK

A Néprajzi Látóhatár 10 éve

VIGA GYULA

Valójában csak kilenc – megjelent – évfolyamról kellene számot adnom, de mivel a 2000/1–4. összevont kötet, a kiváló kolozsvári mesekutató, Nagy Olga Festschriftje már befejezéséhez közeledik, bátran szólhatok az első évtized tapasztalatairól.

1. Az 1980-as évek második felében többen felvetették egy olyan folyóirat/periodika indításának szükségét, ami a határon túli magyar csoportok néprajzával foglalkozik. (Ujváry Zoltán akár saját tanszéki kiadványként, Balassa Iván és Lukács László a TIT égisze alatt és mások is.) 1991 májusában – a Vajdahunyad-várban – a Magyar Néprajzkutatók I. találkozóján született döntés az új periodika, néprajzi kiadvány indításáról. Magam ekkor kaptam a megtisztelő megbízást a szerkesztésre. 1991 szeptemberében a Györffy István Néprajzi Egyesület – a TIT Néprajzi Választmányának frissen alakult utódja – vezetősége megbeszélésen rögzíti a megjelenés feltételeit és a kiadvány szakmai célkitűzéseit, majd 1992 májusában, a Magyar Néprajzkutatók II. találkozóján (Vác) kézbe adhattuk az I. évfolyam 1–2. számát.

2. Az időpont, az 1990-es évek eleje sok mindenről árulkodik:

a) a határon túli csoportok és kutatásuk akkori helyzetéről,

b) a hazai néprajz velük kapcsolatos feladatkijelöléséről,

c) mindezek összegzéseként: a Látóhatárral kapcsolatos, eredeti célokról is.

– A kárpát-medencei, ill. az egyetemes magyar népi kultúra egységének kifejezése.
– A határokon túli magyar csoportok tradicionális műveltségének specifikus, ill. regionális vonásainak feltárása és megismertetése.
– A szomszédos népekkel való érintkezés kulturális következményeinek, s az együttélés pozitív tapasztalatainak bemutatása.
– Nemcsak etnográfia és folklórkutatások eredményeinek közreadása volt a cél, hanem kitekintés a művelődéstörténet, agrártörténet, népnyelv stb. területére is.
– Évente 4 szám megjelentetése 2 kötetben.

– 3 kötetenként tematikus számok megjelentetése.
– Kísérő könyvsorozat indítása: *A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára* címmel.

3. Kezdettől fogva cél volt, hogy a Látóhatár megfelelő kapcsolatot találjon a többi folyóirattal és periodikával, elsősorban az Ethnographiával, s ne annak „konkurenseként" lásson napvilágot. Ápoljon rendszeres kapcsolatot a határon túli műhelyekkel – ezt szolgálta a szerkesztőbizottság tagjainak kiválasztása is. Állandó feladat volt, hogy az Egyesület a periodika rendszeres megjelentetéséhez állandó forrásokat és szponzorokat találjon. (Őrzöm az első 3 év elutasított pályázatainak listáját, köztük a határon túli magyarság több szentjének elutasító levelét – vagy meg sem válaszolt anyagát.) Célul tűztük, hogy a kiadvány – sikeres terjesztéssel – eljusson mindenhová, ahol igénylik.

4. A célkitűzésből számos dolog nem valósult meg, aminek több összetevője volt és van. Ráadásul – szerencsére – az elmúlt évtized során alapvetően megváltozott a határon túli kutatás és publikációk lehetősége, intézményrendszere, ezzel a Látóhatárral szembeni elvárások jellege is.

– Egyenetlen a kiadvány szerzői háttere. A legerőteljesebb műhelyek nem igénylik már a közlésnek ezt a formáját.
– Nem működik az egyeztetés a kinti műhelyekkel. Viszont: sok amatőr érdeklődik.
– Nem sikerült biztos pénzügyi hátteret biztosítani, ez befolyásolja a megszerezhető kéziratok minőségét, körét is. (Csak egyszer fizettem honoráriumot, akkor is – nem egészen szabályosan – munkahelyem, a Herman Ottó Múzeum adattári gyarapítási pénzéből.)

Még számos tényezőt említhetnék, amiknek a következtében kiszámíthatatlan, rendszertelen volt a kiadvány működése, ad hoc jellegű a szerkesztése, megjelentetése és terjesztése is.

5. Az elmúlt három esztendőben, elsősorban Bodó Sándorral és Keszeg Vilmossal megerősödve, valamelyest változtattunk az eredeti tartalmi elképzeléseken. Nagyobb teret szenteltünk a tematikus és regionális számoknak, amelyeknek a legjobb volt a szakmai recepciója. Prioritást kaptak a fiatal, első tanulmányukat közreadó szerzők.

6. Ha az elmúlt évtized konkrét eredményeit akarom összegezni, akkor az alábbiakról adhatok számot.

– Eddig 17 kötet jelent meg, 4905 oldalon = 306 nyomdai ív (352 szerzői ív). Ez összesen mintegy 420 írásművet takar.
– Tanulságos a szerzők, ill. közleményeik földrajzi megoszlása (természetesen csak hozzávetőleg): Románia 170, Szlovákia 30, Jugoszlávia 40, Horvátország 22, Szlovénia 12, Ukrajna 15, Ausztria 15. Vagyis: a romániai magyarság önmagában jobban reprezentált, mint az összes többi csoport. Meg kell jegyeznem azonban, hogy vannak még írások a szórványban élő magyarságról is (USA, Dánia stb.).

7. Tematikus számok (vagy részben azok) jelentek meg a moldvai csángókról (Halász Péterrel szerkesztettem), napvilágot látott egy szőlő- és borkötet (Csoma Zsigmonddal), tanulmányok jelentek meg a bukovinai székelyekről (Halász Péterrel), az amerikai magyarokról, a svédországiakról, a délvidékiekről. Részben tematikus kötet készült a nyelvsziget problematikájáról (Keményfi Róberttel). Születésnapi kötet jelent meg Balassa Iván (Csoma Zsigmonddal), Galambos Ferenc Iréneusz (Csoma Zsigmonddal) és – közelesen megjelenik Nagy Olga tiszteletére (Keszeg Vilmossal).

8. Nincs lehetőségem ezen a helyen tematikai elemzésre, csupán az anyag néhány fő vonására utalok.

a) A szerkesztés alapelve volt az együtt élő népek kapcsolatainak figyelemmel követése. Például a romániai magyarság mellett megjelentek közlések a románokról, szászokról, zsidókról, cigányokról is. A szlovákiai magyarokról szóló cikkekhez a szlovákok és a ruszinok hagyományát bemutató írások társultak, hasonlóan, ukránok és ruszinok a kárpátaljai, szerbek és horvátok a délvidéki magyarság tematikájához. Ha csak érintőlegesen is, de megjelentek a kötetekben a hazai szlovákok, bolgárok körében végzett kutatások eredményei is.

b) Az interetnikus témáknak számos kitűnő – közülük sajnos többen már elmentek – kutatót sikerült megnyerni: megjelent a Látóhatárban Csapláros István polonista, Binder Pál (szászok), Udvari István (ruszinok), Nagy Jenő és mások tanulmánya is. Büszkék lehetünk arra, hogy például a kitűnő szlavista, Király Péter egyetlen magyar néprajzi közlése Hardicsáról nálunk látott napvilágot. De hadd utaljak arra, hogy – Nagy Olga véleménye szerint – a monográfia egészének kiadását nagyban segítette, hogy előzetesen a Látóhatárban megjelentek a Havad-kötet tanulmányai. Közreadtunk névtani cikkeket, számos tudománytörténeti vonatkozású írást. Közöltük a határon túli református egyházak klenódiumainak leírását, s számos más témájú publikációt. Mindezekkel együtt, az esetlegesség éppen úgy jellemezte kiadványunkat, mint az írások színvonalbeli egyenetlensége.

9. Külön is említést kell tennem a terjesztés nehézségéről. A kiadvány annak ellenére nehezen jutott el a szerzőkhöz, előfizetőkhöz és a határon túli műhelyekbe, könyvtárakba, hogy az Egyesület, elsősorban Deáky Zita igen sokat tett az expediálásért. Ma igen kevesen lehetnek, akik hiánytalanul magukénak tudhatják a Néprajzi Látóhatár egész sorozatát.

10. Be kell itt vallanom, hogy az elmúlt tíz esztendőben nekem sok szakmai kapcsolatot, személyes barátságot adott a Néprajzi Látóhatár szerkesztése. Hálás vagyok a sorsomnak, hogy egy évtizedig élvezhettem ebben az Egyesület bizalmát. Külön, személy szerint kell köszönetet mondanom Balassa Ivánnak, Ujváry Zoltánnak, Bodó Sándornak, akik a periodika indításában, a kiadvány folyamatos megjelentetésében segítettek. S köszönöm szerkesztő társaimnak, Csoma Zsig-

mondnak, Halász Péternek, Keményfi Róbertnek és Keszeg Vilmosnak, hogy az egyes tematikus kötetek létrehozásában támogattak. Úgy remélem, hogy nem volt hiábavaló fáradozás!

(Elhangzott Szombathelyen, 2000. november 16-án, a Györffy István Néprajzi Egyesület éves közgyűlésén.)

Búcsú Balassa Ivántól, a Néprajzi Látóhatár tiszteletbeli elnökétől 1917–2002

BARTHA ELEK

Kiemelkedő etnográfus személyiség távozott közülünk 2002. november elsején, azon a napon, amelyen minden esztendőben halottainkról emlékezünk meg. Balassa Iván, a magyar néprajztudomány Európa-szerte ismert alakja, folyóiratunk, a Néprajzi Látóhatár szerkesztőbizottságának társelnöke 85 éves korában visszaadta lelkét teremtőjének. Halála fájó veszteség a hazai néprajz művelőinek, munkatársainak, a pályatársaknak és mindazoknak, akik kutatásaik során hosszabb vagy rövidebb időre szakmai, emberi kapcsolatban álltak vele. Gazdag és tartalmas tudományos életpálya zárult le halálával. Életének számos éve, tudományos pályájának több mint hat évtizede során megírt könyvei, tanulmányai, muzeológusi és tudományszervező munkája nemcsak az ő számára hozott megbecsülést, szakmai hírnevet és elismertséget, de a magyar tudományos élet számára is komoly értéket teremtett.

A szülőfalu, Báránd, annak református közössége és parókiája, az almamáter, a Debreceni Tudományegyetem egy életre szóló emberi és szakmai élménnyel és útravalóval látták el. Debrecen és a bihari táj évtizedek elmúltával is visszatérő kapcsolódási pontjai voltak életének. Debrecenbe mindig visszatalált, azután is, hogy hivatása Kolozsvárra, a Székelyföld tájaira, a Tokaj-hegyaljai szőlőhegyekre vagy az alattuk húzódó pincék mélyére, vagy pedig éppen a fővárosba szólította, ahol alkotó életének több mint fél évszázadát töltötte. A cívis város, ifjú éveinek színhelye, az anyaintézmény pedig mindig visszavárta és számon tartotta: 2002-ben az egyetem az alapításának 90. évfordulóján tartott központi ünnepségén fontosnak tartotta nevét megemlíteni a kiemelkedőnek tartott volt tanítványok sorában.

Talán a gyermekkori bárándi emlékek is közrejátszottak abban, hogy tudományos érdeklődése kibontakozásának idején a magyar–német szakos bölcsész hallgató figyelme az agrárium felé fordult. Hosszú alkotói életútja során újra és újra visszatért ehhez a szakterülethez. Korai szakmai érdeklődésének fő ágát a nyelvészet jelentette, népnyelvi kutatásaiból később sarjadt ki a néprajz iránti vonzalom. A két nagy terület kapcsolódott össze első jelentősebb munkájában (A debreceni cívis földművesek munkamenete és műszókincse), amelyet később az agrárium tágabb témakörében a számára nagy szakmai elismerést hozó nagy monográfiák követtek: A magyar kukorica (1960), Földművelés a Hegyközben (1964), A magyar gabonatermelés néprajza (1990). Az eke és a szántás történetéről írott értekezésével (1973) európai hírnevet szerzett, a kötetet a nemzetközi szakirodalomban is gyakran idézik, akárcsak a Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa (1972) című, általa szerkesztett kötetét.

Tudományos munkásságának egyik meghatározó területe a mai Magyarország északkeleti régiója, amelynek kultúrája a Sárospatakon múzeumigazgatóként töltött évek során tárult fel előtte. A Tokaj-hegyaljai borvidék hagyományos műveltségéről, a Bodrogközről, a Zempléni-hegység néprajzáról számos könyvet és tanulmányt jelentetett meg. Más munkái mellett a Tokaj-Hegyalja szőleje és bora (1991) című monográfiája is azt tanúsítja, hogy etnográfusként sem veszítette el érdeklődését ifjúkori vonzalma, a nyelvészet iránt. Az Új Magyar Népköltési Gyűjteményben megjelentetett karcsai mondagyűjtése (1963) pedig az első komolyabb kitérő a folklorisztika területére, amelyet a későbbi években több is követett.

A tematikus monográfiák mellett Balassa Iván legfontosabb művei közé tartoznak nagy néprajzi szintézisei is. Az Ortutay Gyulával közösen írt Magyar néprajz című összefoglalása nemcsak a hazai szakemberek és a néprajzi iránt érdeklődők nélkülözhetetlen kézikönyve lett, de idegen nyelvű kiadásai révén a nemzetközi néprajztudomány egyik fő forrása is a magyar népi kultúráról. A kötet Európa és a világ szinte valamennyi jelentős tudományos könyvtárában megtalálható. A nyolcvanas-kilencvenes években készített nagy monográfiái között tartjuk számon a határon túli magyar néprajzról írt összefoglalást (1989), valamint a magyar falusi temetőkről (1989) készített kiváló szintézist.

Muzeológusi, múzeumalapítói munkássága során az országban több helyen is dolgozott. A kolozsvári gyakornoki időszak után a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum muzeológusa, majd a budapesti Néprajzi Múzeumban éveken át töltötte be az igazgatói tisztséget. A sárospataki Rákóczi Múzeum élén töltött évek után pedig – néhány év minisztériumi munkát követően – nyugalomba vonulásáig a Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettese volt. Múzeumi munkája során új múzeumokat alapított, nagyszámú kiállítást rendezett. Muzeológusként egyik főműve a Mezőgazdasági Múzeumban általa létrehozott Munkaeszköz-történeti Archívum. Egyik előfutára volt a néprajz középiskolai oktatása ügyének. 1947-ben

középiskolai néprajzi tankönyvet készített, amelynek csak jó fél évszázaddal később akadtak folytatói.

Hatalmas és számos szakterületre kiterjedő munkássága révén évtizedeken át a hazai néprajztudomány vezető személyiségei közé tartozott. Szinte felsorolni is nehéz azokat a tisztségeket, amelyeket tudományos közéleti, tudományszervezői munkássága során betöltött. Mint a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, alelnöke, a Györffy István Néprajzi Egyesület tiszteletbeli elnöke, a TIT Néprajzi Választmányának alapító elnöke, az Ethnographia, a Néprajzi Értesítő folyóiratok és számos más tudományos kiadvány szerkesztője, évtizedeken át aktív részese és formálója volt a magyar néprajzi tudományosságnak, a határon túli magyarság és a hazai nemzetiségek néprajzának. A Svéd Királyi Gustav Adolf Tudományos Akadémia rendes, a Dán Királyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjaként, a nemzeti néprajzi társaságok közül a szlovák, a cseh, a finn tiszteletbeli tagjaként, a koppenhágai Mezőgazdasági Múzeumok Világszövetségének alelnökeként, a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság tiszteletbeli tagjaként pedig nemcsak saját személyének, az általa elért eredményeknek szerzett nemzetközi ismertséget, hanem a magyar néprajzi tudományosságnak is. Hazai és nemzetközi elismertségét mutatják legjelentősebb hazai és nemzetközi kitüntetései, a Herder-díj, a Pitré-díj, a Pro Pasteur-díj, a Móra Ferenc-díj, a Györffy István emlékérem, a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje.

A kiemelkedő szakmai eredmények nyílt, rokonszenves és segítőkész emberi magatartással társultak. Szerkesztőként, munkatársként mindig számítani lehetett tanácsaira, baráti segítségére. Fiatalabb kollégáinak útját egyengette a tudományos fokozatszerzési eljárásokban bizottsági szerepvállalásaival.

Balassa Iván gazdag életútjára visszatekintve a minden iránt érdeklődő, mindvégig nyitott, fáradhatatlan tudós személyisége bontakozik ki előttünk. A bihari református értelmiségi család és a debreceni egyetem szellemi útravalójával megjárt változatos és tevékeny élet Báránd temetőjében talált végső megnyugvást. Kollégái, pályatársai, a néprajz és a rokon tudományok művelői körében pedig a személyes emlékek mellett könyvei, tanulmányai, valamint az általa létrehozott intézmények még sokáig őrizni fogják emlékezetét.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTARA

Contents

2003. (XII.) 1–2.

HORIZON – A PANORAMA OF THE ETHNOGRAPHY OF THE HUNGARIANS WHO LIVE OUT OF THE HUNGARIAN BORDER 1.

Trócsányi, András: *The Regional-Cultural Characteristics of the Hungarians who Live in the Neighbouring Countries* 5

Gecse, Annabella: *The Latest Results of Hungarian Ethnography in Slovakia (1989-2002)* 35

Sztankó, Péter: *The Hungarian Ethnography of Kárpátalja (1989-20002)* 65

Szabó, Á. Töhötöm: *The Hungarian Ethnographical Tertiary Education, Research and Museology in Romania* 83

Lábadi, Károly: *The Ethnography of the Hungarians who Live in Croatia and the Drávaszög Area, After 1991* 115

Halász, Albert: *Thoughts about Hungarian Ethnographical Education, Museology and Researches in Slovenia* 131

ANALYSIS

Kovács, Előd: *An Index of Speech Levels to Define the Styles of Hungarian Folk Ballads* 139

Pacsai, Imre: *The Areal Variations of the Structure of Russian Folk Tales* 165

ABOUT US

Viga, Gyula: *The ten-year-old Néprajzi Látóhatár* 181

Bartha Elek: *Iván Balassa* 185

Szerzők figyelmébe!

A közlésre szánt cikkek, tanulmányok formai követelményei: a kézirat terjedelme ne haladja meg a 40 000 leütést. A kéziratot .rtf (rich text) vagy .doc (Microsoft Word) formátumban, mágneslemezen, e-mailben vagy CD-n, valamint kinyomtatott formában kérjük a szerkesztőhöz eljuttatni. A tanulmányhoz kérjük csatolni a szerző nevét, munkahelyének megnevezését, tudományos fokozatát. A jegyzetek megadása lábjegyzetek formájában történjen. A tanulmányokhoz mellékelt ábrák, rajzok, fotók elkészítésénél vegyék figyelembe, hogy azok fekete-fehérben szerepelnek a kötetben.

A szerkesztő postacíme:

Keményfi Róbert
DE Néprajzi Tanszék
Debrecen
Pf. 16
4010
Tel./Fax: (0036)52/489-100/2249
e-mail: rkemenyfi@tigris.klte.hu

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR
2003. 1-2. SZÁM

Bartha Elek
Gecse Annabella
Halász Albert
Kovács Előd
Lábadi Károly
Pacsai Imre
Szabó Árpád Töhötöm
Sztankó Péter
Trócsányi András
Viga Gyula